

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Αξιολογείστε κριτικά τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν
εναντίον της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη»

Σύνταξη: Εμμανουήλ Κόχυλας

Επιβλέπων Καθηγητής: Δημήτριος Κυρκιλής

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2018

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Εμμανουήλ Κόχυλας

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την αξιολόγηση των πολιτικών που εφαρμόσθηκαν εναντίον της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη. Αναλύοντας την έννοια της οικονομικής κρίσης, μελετώντας τις χαρακτηριστικότερες εκφάνσεις της κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής ιστορίας και διερευνώντας τα αίτια της κρίσης χρέους στη ζώνη του ευρώ, διαπιστώνεται ότι η τελευταία ήτο μετεξέλιξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, αλλά πολύ περισσότερο αποτέλεσμα των αδυναμιών στην αρχιτεκτονική της ΟΝΕ. Από την αξιολόγηση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπισή της, όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα, αλλά και την επίδρασή τους σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις για την βελτίωσή τους, καταδεικνύοντας την εσωτερική υποτίμηση καθώς και τη βίαιη δημοσιονομική προσαρμογή ως αναποτελεσματικές πολιτικές σε αναπτυσσόμενες οικονομίες για την υπέρβαση της κρίσης και αναδεικνύοντας τις ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις ως καθοριστικές για την οικονομική ανάπτυξη. Η σπουδαιότητα της εργασίας έγκειται στο γεγονός ότι εκτός από την αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη που παραθέτει, δύναται μελετώντας τα συμπεράσματα και υλοποιώντας τις προτάσεις να συμβάλει στην αποτελεσματικότερη διαχείριση ανάλογων οικονομικών κρίσεων και κατ' επέκταση στην αποτελεσματική αντιμετώπισή τους, με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη της ευρωζώνης και την ευημερία των πολιτών της.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ABSTRACT

This paper deals with the assessment of the policies implemented against the eurozone debt crisis. Analyzing the notion of the economic crisis, studying its most prominent features during world economic history and exploring the causes of the euro area debt crisis, it is clear that the latter was the transformation of the 2008 global economic crisis, but more so than the weaknesses in the architecture of EMU. The evaluation of the policies implemented to address it in terms of effectiveness and its impact on economic, social and political level, draws useful conclusions and suggestions for their improvement, demonstrating internal devaluation as well as violent fiscal adjustment as ineffective policies in developed economies to overcome the crisis and highlighting substantive reforms as crucial to economic growth. The importance of the paper lies in the fact that, in addition to assessing the euro area debt crisis assessment policies it cites, it may study the conclusions and implement the proposals to contribute to the more effective management of such economic crises and, consequently, to their effective countering the economic development of the eurozone and the well-being of its citizens.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΓΕΝΙΚΑ.....	1
ΣΚΟΠΟΣ.....	4
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ - ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	5
ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΡΙΣΗ.....	5
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	6
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ	6
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ	9
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ.....	18
ΓΕΝΙΚΑ	18
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	20
ΑΙΤΙΑ.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ.....	36
ΓΕΝΙΚΑ.....	36
ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ - ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΧΡΕΟΥΣ.....	43
ΓΕΝΙΚΑ.....	43
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ	46
ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ.....	68

ΠΕΡΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	81
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α» ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ ΣΕ ΕΕ-28 ΚΑΙ ΕΖ-19	A-1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΑ

«Στα Κινέζικα η λέξη κρίση γράφεται με δύο γράμματα. Το ένα σημαίνει κίνδυνος και το άλλο σημαίνει ευκαιρία».

Τζων Φίτζεραλντ Κέννεντυ, Αμερικανός πολιτικός (1917-1963)

Όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ) το 2008, κατά την μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση που βίωναν εξαιτίας της «φούσκας» των ακινήτων, αποφάσισαν να ρισκάρουν με την πτώχευση της Λίμαν Μπράδερς (Lehman Brothers), δεν υπολόγισαν τις ανυπολόγιστες συνέπειες που θα προκαλούσαν. Η καταστροφή πάνω από 25 τρισεκατομμύρια δολάρια, η κατάρρευση μεγάλων διεθνών τραπεζών, η ζημιά ύψους 3-4 τρισεκατομμυρίων δολαρίων στο διεθνή τραπεζικό κλάδο, η πρωτοφανής δυσλειτουργία των διεθνών κεφαλαιαγορών, η παγκόσμια έκρηξη των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του χρέους, η πιστωτική ασφυξία, η ύφεση και η ανεργία ήταν οι σημαντικότερες (Καραμούζης 2009, 11).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση εξαπλώθηκε ραγδαία στην Ευρώπη και στο ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα, εξελίχθηκε σε κρίση ρευστότητας στις χώρες της περιφέρειας, μετεξελίχθηκε σε κρίση χρέους και φερεγγυότητας αυτών, για να καταλήξει ως κρίση συνοχής και επιβίωσης της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), λαμβάνοντας διεθνείς διαστάσεις (Κότιος, Γαλανός και Ρουκανάς 2012, 3). Όμως η κρίση χρέους που ξέσπασε το 2010 στην ευρωζώνη δεν ήταν τόσο αποτέλεσμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, όσο αποτέλεσμα της δημοσιονομικής διαχείρισης των συνεπειών της (Μιχοπούλου 2014, 25).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), λόγω δυνατοτήτων, αποτελεί έναν από τους πυλώνες του παγκόσμιου οικονομικού στερεώματος και ως εκ τούτου η κατάρρευσή της, μέσω του ευρώ, καθίσταται απαγορευτική. Εκ των πραγμάτων, ωθήθηκε αφενός μεν στην αναθεώρηση της υφισταμένης οικονομικής και νομισματικής διακυβέρνησης, αφετέρου δε στην ανάπτυξη νέων σύγχρονων πολιτικών και εργαλείων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά, όχι

μόνο την ραγδαίως εξελισσόμενη και κλιμακούμενη κρίση χρέους, αλλά και νέες οικονομικές κρίσεις οι οποίες δύνανται μελλοντικά να αναδυθούν.

Ανάγοντας το ανωτέρω απόφθεγμα του Αμερικανού Προέδρου στην κρίση χρέους της ευρωζώνης και δεδομένου ότι ως κρίση έθεσε σε δοκιμασία θεσμούς, δομές και ισορροπίες συμφερόντων (Κότιος και Παυλίδης 2012, 13), μπορούμε να πούμε πως όντως κατά τη διάρκειά της, από το 2010 έως το 2018, η ΟΝΕ διένυσε μια πολύ επικίνδυνη φάση της ιστορίας της, όμως ήτο και μια μεγάλη ευκαιρία για ουσιαστικές και σύγχρονες μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό των κρατών μελών της, με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη και την θωράκισή τους έναντι μιας καταστροφικής οικονομικής κατάρρευσης στο μέλλον. Η αποτελεσματικότητα¹ των πολιτικών που εφαρμόστηκαν θα κρίνει εάν η κρίση τερματίστηκε τον περασμένο Αύγουστο με την έξοδο της Ελλάδος από τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής ή θα μακροημερεύσει εις βάρος της ευημερίας των πολιτών της ευρωζώνης.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε είναι αυτή της έρευνας αρχείου και στηρίχθηκε στην άντληση ποιοτικών στοιχείων από την ανάλυση πηγών. Κύριες πηγές που συνέβαλλαν στη συλλογή πληροφοριών για την εκπόνηση και τεκμηρίωση της εργασίας αφορούν, ως επί των πλείστων, σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα βιβλία, ιστορικά στοιχεία, βάσεις δεδομένων διεθνών οργανισμών, ιστοσελίδες, καθώς και δημοσιεύματα έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου, σχετικά με το εν λόγω θέμα.

Αρχικά στο 1^ο Κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με τη σπουδή της οικονομικής κρίσης εξετάζοντάς την αρχικά ως προς την έννοια με τη βοήθεια των επικρατέστερων ορισμών της, τη σημασία των οικονομικών διακυμάνσεων και στη συνέχεια μελετώντας την τυπολογία της, ενώ η ιστορική αναδρομή που παρατίθεται, εκτός του γεγονότος ότι δίνει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να διαμορφώσει μία ολοκληρωμένη εικόνα για τον κάθε τύπο μέσω της εμφάνισής της έως τις ημέρες μας, θα τον οδηγήσει στη διαπίστωση της διαχρονικότητας των

¹ Η αποτελεσματικότητα, ως όρος δανειζόμενος από την οικονομική επιστήμη, αφορά στην κατάλληλη χρήση των πόρων για την επίτευξη αναλόγου αξίας έργου (Ευρετήριο Οικονομικών Όρων 2018).

οικονομικών κρίσεων, αλλά και της σπουδαιότητας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008 για την κρίση χρέους που μελετάται.

Ακολούθως, μέσω του 2^{ου} Κεφαλαίου, θα αναλυθεί το χρονικό και τα αίτια της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη, αποσκοπώντας στην αποκόμιση από τον αναγνώστη χρήσιμων στοιχείων σχετικά με την εξέλιξή της και αναδεικνύοντας τα αδύνατα σημεία στη δομική σύσταση και λειτουργία της ΟΝΕ.

Εν συνεχεία, στο 3^ο Κεφάλαιο, εξετάζονται διεξοδικά οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα ως αντίδραση του Ευρωσυστήματος στην κρίση και αποσκοπούν στη δημιουργία μηχανισμών διαχείρισης και αντιμετώπισης οικονομικών κρίσεων, καθώς και στην ολοκλήρωση της Ένωσης σε οικονομικό και χρηματοπιστωτικό επίπεδο.

Στο 4^ο Κεφάλαιο, θα εξετασθούν οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν από την ΕΕ για την αντιμετώπιση της υπόψη κρίσης και θα αποτιμηθεί η αποτελεσματικότητά τους.

Τέλος, στο 5^ο Κεφάλαιο, θα συναχθούν τα αναγκαία συμπεράσματα που προκύπτουν από την προηγηθείσα ανάλυση, ακολουθούμενα από τις αντίστοιχες προτάσεις, για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση παρόμοιων κρίσεων στο μέλλον.

Ως πρώτα συμπεράσματα προκύπτουν ότι οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν εναντίον της κρίσης χρέους της ευρωζώνης ήταν η δημοσιονομική προσαρμογή και η εσωτερική υποτίμηση, οι οποίες συνέδραμαν μεν στη διατήρηση της σταθερότητας του ευρώ σαν νόμισμα και την αποφυγή ολικής κατάρρευσης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, αφετέρου είχαν -και συνεχίζουν να έχουν- βαρύτατες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις, όπως παραμένον υψηλό δημόσιο χρέος, ανεργία, φτώχεια και δοκιμασία της κοινωνικής συνοχής, καθιστώντας τις αναποτελεσματικές.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση των μέτρων που ελήφθησαν και η κριτική αξιολόγηση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν εναντίον της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη, καθώς και η εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων και η διατύπωση προτάσεων για αποτελεσματικότερη διαχείριση και αντιμετώπιση παρόμοιων οικονομικών κρίσεων στο μέλλον εντός της ζώνης του ευρώ.

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ - ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ

Οι προϋποθέσεις και παραδοχές, οι οποίες ελήφθησαν υπόψη, είναι οι παρακάτω:

- Η οργανωτική δομή των μηχανισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θα μεταβληθεί λόγω σημαντικών οικονομικών γεγονότων, όπως πτώχευση κράτους ή αλλαγές της υφιστάμενης σύνθεσης της ευρωζώνης.
- Η Ελλάδα θα περιέλθει σε οικονομική κανονικότητα και χρηματοδότηση - κρατικό δανεισμό από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές.
- Η υφιστάμενη αξιολόγηση των οικονομιών Ελλάδος, Κύπρου, Ιρλανδίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης δεν θα μεταβληθεί ουσιαστικά.
- Οι οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες των παραπάνω χωρών δε θα αλλάξουν σημαντικά.

Οι περιορισμοί, οι οποίοι ελήφθησαν υπόψη, είναι οι εν εξελίξει διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στις προαναφερθείσες χώρες και το άρτι ολοκληρωθέν 3^ο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής εκ μέρους της Ελλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΡΙΣΗ

Έχοντας τις ρίζες του στην Αρχαία Ελλάδα, ο όρος «κρίση» προέρχεται ετυμολογικά από το ρήμα «κρίνω», το οποίο σημαίνει αποφασίζω και υποδηλώνει τόσο την κριτική ικανότητα του ανθρώπου, όσο και την κρίσιμη - καθοριστική στιγμή ή κατάσταση που αποφασίζει τη μελλοντική πορεία των πραγμάτων (Περεζούς 2015, 113).

Μέχρι σήμερα, προκειμένου να κατανοηθεί η έννοια της κρίσης, έχουν δοθεί στον συγκεκριμένο όρο διάφοροι ορισμοί. Ο Ηλίας Κουσκουβέλης την περιγράφει ως μία κατάσταση στην οποία παρατηρούνται γρήγορα εκτυλισσόμενα γεγονότα που ταυτόχρονα εμπεριέχουν και δημιουργούν το στοιχείο της έκπληξης. Κατά την εξέλιξή της απαιτούνται αποφάσεις, οι οποίες μπορεί να έχουν σημαντικές συνέπειες, και οι οποίες ταυτόχρονα πρέπει να ληφθούν σε πολύ περιορισμένο χρόνο (Κουσκουβέλης 1997, 101-102). Αντίστοιχα, οι Άγγελος Κότιος και Γεώργιος Παυλίδης την ερμηνεύουν ως τη χρονική περίοδο κατά την οποία διαταράσσεται η ομαλή λειτουργία ενός συστήματος και αλλοιώνονται οι αρχικές του ιδιότητες. Αυτή η αλλαγή εκδηλώνεται, συνήθως, με τρόπο απότομο και απρόσμενο, που μεταβάλλει τη συνήθη εξέλιξη του συστήματος (Κότιος και Παυλίδης 2012, 13).

Με τη σειρά του ο Robert Heath, αναφέρει ότι μια κρίσιμη κατάσταση εμπεριέχει μια απειλή σχετικά με τους πόρους και τους ανθρώπους, την απώλεια ελέγχου και ορατές και/ή αόρατες συνέπειες στους ανθρώπους, τους πόρους και τους οργανισμούς (Heath 2005, 13).

Η ανθρώπινη ιστορία βρίθει καταστάσεων και περιόδων που περιγράφονται από τους παραπάνω ορισμούς, μερικές από τις οποίες είναι οι ένοπλες συρράξεις, οι κοινωνικές αναταραχές, η εμφάνιση και εξάπλωση επιδημιών, η οικονομική κατάρρευση, αλλά και οι φυσικές καταστροφές, με αποτέλεσμα να γίνεται αναφορά σε πολιτικές, κοινωνικές, ανθρωπιστικές, οικονομικές, οικολογικές ή άλλες κρίσεις.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο, όπου μια οικονομία παρουσιάζει διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Η έννοια της οικονομικής δραστηριότητας, αναφέρεται σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η εργασία, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), οι τιμές, οι επενδύσεις κ.ά. Ο πιο σημαντικός δείκτης οικονομικής δραστηριότητας, είναι οι επενδύσεις, οι οποίες, όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη (Ταμουραντζής 2012, 59).

Με έναν πιο εξειδικευμένο ορισμό, ο Φρέντερικ Σ. Μίσκιν ορίζει την οικονομική κρίση ως «μια διαταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές στις οποίες οι λανθασμένες επιλογές και τα προβλήματα οικονομικού κινδύνου αυξάνονται με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διοχετεύσουν τα κεφάλαιά τους σε παραγωγικές επενδύσεις και σε αποδοτικούς τομείς. Μια οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει μια οικονομία μακριά από την ισορροπία και να στρέψει σε μια καθοδική πορεία τους δείκτες της οικονομικής ανάπτυξης» (Mishkin 1991, 7).

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία (Λιανός, Παπαβασιλείου και Χατζηανδρέου 2009, 163), η οικονομική κρίση αποτελεί μέρος μίας εκ των δύο φάσεων των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα της φάσης της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση.

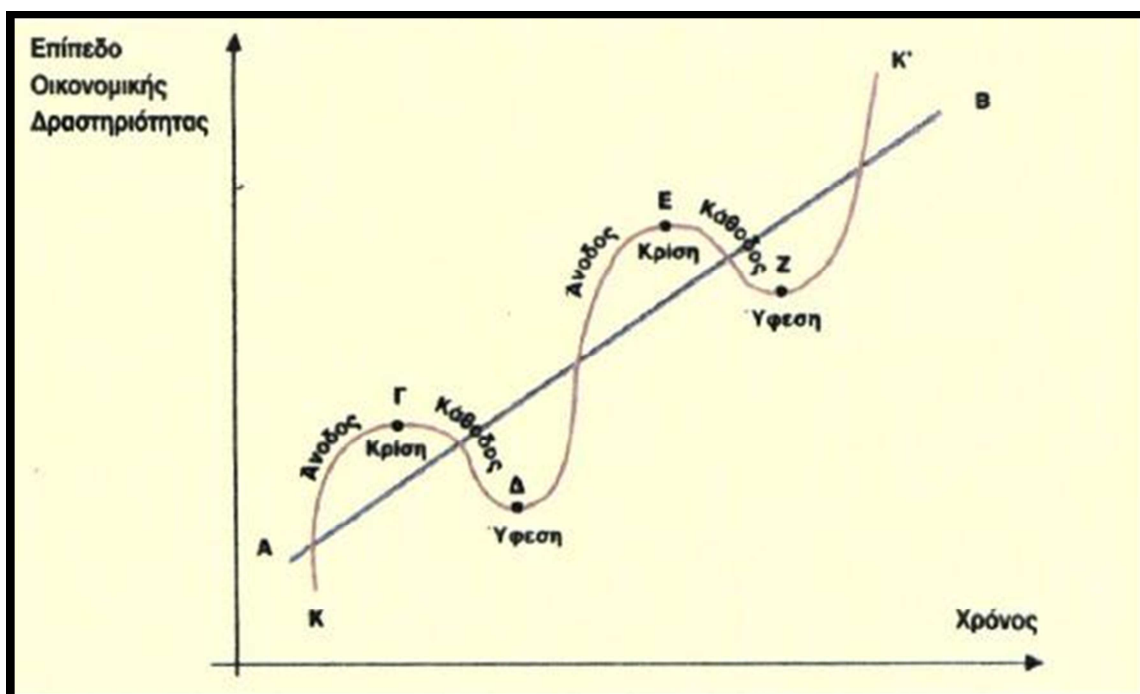
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ

Παρατηρώντας τα στοιχεία μιας οικονομίας για μεγάλες χρονικές περιόδους, διαπιστώνεται ότι σημαντικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η παραγωγή, το εισόδημα και η απασχόληση, παρουσιάζουν διαδοχικές αυξομειώσεις. Οι διαχρονικές αυτές μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας ονομάζονται οικονομικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι και παρουσιάζουν μια συστηματική κυκλικότητα. Παρά το γεγονός ότι οι οικονομικοί κύκλοι επαναλαμβάνονται, δεν είναι ίδιοι ως προς την ένταση και τη διάρκειά τους. Κατά τη διάρκεια του κύκλου,

τα στάδια από τα οποία περνάει η οικονομία έχουν κοινά χαρακτηριστικά και ονομάζονται φάσεις του οικονομικού κύκλου.

Οι Φάσεις του Οικονομικού Κύκλου

Στο Διάγραμμα 1.1 παρουσιάζεται μια εικόνα του οικονομικού κύκλου. Στον κάθετο άξονα εμφανίζεται το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας, όπως το επίπεδο του εισοδήματος, και στον οριζόντιο ο χρόνος. Η γραμμή AB απεικονίζει τη μακροχρόνια ανοδική τάση της οικονομίας και καθιστά πιο φανερή την έννοια των διακυμάνσεων που παριστάνει η γραμμή ΚΓΔΕΖΚ'.

Διάγραμμα 1.1: Οι Φάσεις του Οικονομικού Κύκλου

Πηγή: (Λιανός, Παπαβασιλείου και Χατζηανδρέου 2009, 164)

Η οικονομία στη διάρκεια ενός οικονομικού κύκλου διέρχεται από δύο κύριες φάσεις: τη φάση της ανόδου ή της άνθησης και τη φάση της καθόδου ή της ύφεσης. Η μετάβαση από την άνοδο στην κάθοδο και αντιστρόφως απαιτεί χρόνο και δεν υλοποιείται απότομα. Επίσης, διέρχεται από τη φάση της κρίσης που ταυτίζεται με την κορυφή του κύκλου και είναι η περιοχή γύρω από το ανώτερο σημείο Γ ή Ε. Η μετάβαση από την κάθοδο στην άνοδο διέρχεται από τη φάση της

ύφεσης, η οποία βρίσκεται στον «πυθμένα» του κύκλου και είναι η περιοχή γύρω από το κατώτερο σημείο Δ ή Ζ.

Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά κάθε φάσης έχουν ως εξής:

- Η Φάση της Ύφεσης: Η εκτεταμένη ανεργία, η έλλειψη επενδύσεων και η ανεπαρκής ζήτηση καταναλωτικών αγαθών χαρακτηρίζουν τη φάση της ύφεσης. Τουτέστιν, οι επιχειρήσεις που παράγουν τόσο καταναλωτικά όσο και κεφαλαιουχικά αγαθά έχουν αχρησιμοποίητη ή πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα. Η παραγωγή και τα εισόδημα βρίσκονται στο χαμηλότερο επίπεδό τους. Οι τιμές, αν δε μειώνονται, δεν αυξάνονται ή αυξάνονται ελάχιστα και τα κέρδη των επιχειρήσεων είναι χαμηλά. Πολλές επιχειρήσεις δε, δύναται να έχουν ζημιές αντί για κέρδη. Δεν ευνοείται η ανάληψη επενδύσεων και επικρατεί απαισιοδοξία.

- Η Φάση της Ανόδου ή Άνθισης: Με το πέρας της ύφεσης επέρχεται αύξηση της παραγωγής, της απασχόλησης και του εισοδήματος και κατ' επέκταση αύξηση των κερδών και ευνοϊκό κλίμα για επενδύσεις. Καθώς αυξάνεται η συνολική ζήτηση και η απασχόληση των παραγωγικών συντελεστών, εμφανίζονται και οι πρώτες αυξήσεις των τιμών.

- Η Φάση της Κρίσης: Με την οικονομία να πλησιάζει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης, γίνεται εντονότερη η τάση για αύξηση των τιμών. Αρχίζουν να εμφανίζονται ελλείψεις σε ορισμένες κατηγορίες εξειδικευμένης εργασίας και με το πέρας του χρόνου σε εργατικό δυναμικό γενικότερα. Η αύξηση της παραγωγής γίνεται δυσκολότερη, ενώ αυξάνονται το κόστος και οι τιμές. Η οικονομία βρίσκεται στην κορυφή του κύκλου, στο τελευταίο στάδιο, δηλαδή, της ανοδικής της πορείας. Λόγω του γεγονότος ότι η οικονομία καθίσταται πιο ευαίσθητη και ευάλωτη, διάφοροι παράγοντες μπορεί να ανακόψουν την ανοδική της πορεία και να επέλθει κρίση, με την οικονομία να έχει ξεπεράσει το ανώτατο σημείο και εισέρχεται πλέον στη φάση της καθόδου.

- Η Φάση της Καθόδου: Η μείωση της κατανάλωσης, η στασιμότητα ή μείωση των επενδύσεων, η μείωση του εισοδήματος αλλά και της απασχόλησης είναι τα χαρακτηριστικά αυτής της φάσης. Αναλόγως της διάρκειας και της έκτασής

της, παρατηρείται σχετικά ανώδυνη ανοδική πορεία όταν η φάση τελειώνει γρήγορα, σε αντίθεση με την παρατεταμένη ύφεση που συμβαίνει όταν η φάση έχει μεγάλη διάρκεια.

Καθίσταται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν σύνθητες φαινόμενο στην παγκόσμια οικονομική ιστορία, καθώς επίσης, σαφές, ότι αυτές θα διαδεχθούν περίοδοι στασιμότητας, υφέσεως αλλά και ανθίσεως.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Η οικονομική βιβλιογραφία έχει κατηγοριοποιήσει τις οικονομικές κρίσεις με βασικό κριτήριο τα αίτια τους και σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές διακρίνονται σε επτά τύπους (Κατσίκας 2015):

- **Συναλλαγματικές Κρίσεις:** Αφορούν στην απότομη πτώση της αξίας της συναλλαγματικής ισοτιμίας ενός νομίσματος τουλάχιστον κατά 25% σε ετήσια βάση. Συνήθως αυτή συνοδεύεται από την εξάντληση των συναλλαγματικών διαθεσίμων και από την σημαντική αύξηση των επιτοκίων από την κεντρική τράπεζα. Οι λόγοι μπορεί να είναι η κακή πορεία της οικονομίας μιας χώρας, η οποία οδηγεί τους επενδυτές στην πώληση των εκεί περιουσιακών τους στοιχείων και κατ' επέκταση στην πώληση μεγάλων ποσοτήτων εθνικού νομίσματος, η απώλεια της αξιοπιστίας της οικονομικής πολιτικής της, προβλήματα στους ισολογισμούς των τραπεζικών ιδρυμάτων ή/και επιχειρήσεών της, μια σύρραξη στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή, η αύξηση των διεθνών επιτοκίων, ή ακόμα και η κερδοσκοπία των αγορών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συναλλαγματικής κρίσης αποτελεί η κρίση του 1997 στην ανατολική Ασία.

- **Κρίσεις Πληθωρισμού:** Η αύξηση του πληθωρισμού στο 20% (αν και αρχικά είχε τεθεί το όριο του 40%) μέσα σε μια περίοδο 12 μηνών (Reinhart και Rogoff 2008, 76). Δεδομένου ότι η ύπαρξη υψηλού πληθωρισμού μπορεί να είναι ένα χρόνιο πρόβλημα σε μια οικονομία, καθίσταται δύσκολο να διακριθεί από μια κρίση πληθωρισμού. Ο υπερπληθωρισμός, δημιουργείται με τη συνεχή αύξηση της προσφοράς χρήματος, την ύπαρξη αβεβαιότητας για το μέλλον, καθώς και την έλλειψη αγαθών. Τέτοιες κρίσεις, όπου συμβαίνει συνεχής μείωση της

αγοραστικής αξίας του χρήματος και οι τιμές ανεβαίνουν με γεωμετρικό ρυθμό, λαμβάνουν χώρα συνήθως κατά την διάρκεια ή μετά από πολέμους. Παράδειγμα αποτελεί η Γερμανία το έτος 1923 με πληθωρισμό της τάξεως του $3,25 \times 10^6$ και χαρτονομίσματα των 100 τρισεκατομμυρίων και η Ελλάδα το 1944, όπου έφτασε να έχει πληθωρισμό της τάξεως των 8,5 δισεκατομμυρίων σε ένα μήνα και χαρτονομίσματα των 100 δισεκατομμυρίων. Η τάξη αποκαθίσταται με την αλλαγή πολιτικής και την μετατροπή των πληθωριστικών νομισμάτων σε νέα.

- Τραπεζικές Κρίσεις: Λαμβάνουν χώρα όταν οι τράπεζες αντιμετώπιζουν ταυτόχρονα μαζική απόσυρση καταθέσεων, το τραπεζικό κεφάλαιο μιας χώρας απαλείφεται και παρατηρούνται πτωχεύσεις τραπεζικών ιδρυμάτων. Αιτίες τυγχάνουν ο υπερδανεισμός των τραπεζών σε συνδυασμό με κερδοσκοπικές ενέργειες, ο «πανικός» των καταθετών, η αποτυχημένη εποπτεία, η λανθασμένη μακροοικονομική πολιτική και οι κακοί χειρισμοί της τραπεζικής δραστηριότητας της χώρας. Λόγω του κεντρικού ρόλου του τραπεζικού συστήματος στην ανάπτυξη και λειτουργία της οικονομίας, ο αρνητικός αντίκτυπος αυτής της μορφής κρίσεων είναι πολύ μεγάλος και συχνά οδηγεί σε πάγωμα της ρευστότητας και οικονομική ύφεση. Παράδειγμα δυσλειτουργίας χρηματοπιστωτικού συστήματος αποτελεί αυτή στις ΗΠΑ το 2008, όπου η κατάρρευση της Λίμαν Μπράδερς (Lehman Brothers) είχε ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη χρηματοπιστωτική κρίση της εποχής μας.

- Κρίσεις Εξωτερικού Χρέους: Η αδυναμία μιας χώρας να αποπληρώσει μέρος ή το σύνολο χρέους, το οποίο έχει εκδοθεί με βάση το νομικό καθεστώς άλλης χώρας και το οποίο είναι συνήθως αποτιμημένο σε ξένο νόμισμα ευρισκόμενο στην κατοχή ξένων, κυρίως, επενδυτών. Η οριστική επίλυσή τους μπορεί να απαιτήσει πολλά χρόνια, καθώς εμπλέκονται πολλοί παράγοντες με διαφορετικά κίνητρα, όπως κυβέρνηση, ξένοι ιδιώτες επενδυτές, ξένοι επενδυτές δημοσίου χαρακτήρα ή διεθνείς χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Παράδειγμα, η κρίση χρέους της Αργεντινής.

- Κρίσεις Εσωτερικού Χρέους: Η αδυναμία μιας χώρας να αποπληρώσει μέρος ή το σύνολο χρέους, το οποίο έχει εκδοθεί με βάση το δικό

της νομικό καθεστώς και το οποίο είναι συνήθως αποτιμημένο σε τοπικό νόμισμα ευρισκόμενο στην κατοχή εγχώριων, κυρίως, επενδυτών.

- Χρηματιστηριακές Κρίσεις: Μεγάλη και παρατεταμένη μείωση της χρηματιστηριακής αξίας των μετοχών (κεφαλαιοποίηση). Αιτία τους φέρονται η ρευστότητα, η κερδοσκοπία, κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες με επιπτώσεις στις χρηματοπιστωτικές αγορές, αλλά και στην πραγματική οικονομία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το «κραχ» του 1929 και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008.

- Κρίσεις στην αξία των τιμών των ακινήτων: Οι λεγόμενες «φούσκες» μπορεί να οδηγήσουν σε πολύ μεγάλη κρίση, καθώς η πτώση των τιμών («σκάσιμο» της «φούσκας») συμπαρασύρει και τον τραπεζικό τομέα, μιας και τα ακίνητα αυτά συνήθως έχουν αγοραστεί με δάνεια από τράπεζες. Η πτώση της τιμής τους σημαίνει ότι οι δανειολήπτες χρωστάνε πλέον στις τράπεζες περισσότερα από την αξία των ακινήτων τους, ενώ οι μαζικές πωλήσεις, προκειμένου να εξυπηρετηθούν αυτά τα χρέη οδηγούν σε ακόμη μεγαλύτερη πτώση τιμών. Στον βαθμό που τα ακίνητα λειτουργούσαν ως εγγυήσεις για την παροχή χρηματοδοτήσεων, η πτώση των τιμών τους, επίσης, επιφέρει μείωση της χρηματοδότησης προς την οικονομία, με αρνητικές συνέπειες. Επίσης στον βαθμό που τα ακίνητα λειτουργούν σαν εγγύηση στο πλαίσιο τιλοποιημένων προϊόντων, μπορούν να επιφέρουν σημαντικές ζημίες στους κατόχους των συγκεκριμένων τίτλων, με συνακόλουθες αλυσιδωτές αντιδράσεις, ιδίως αν οι κάτοχοι είναι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Τέτοιες κρίσεις ήταν οι πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979), αλλά και η κρίση του 2008.

Ανατρέχοντας στην οικονομική ιστορία, διαπιστώνεται ότι οι οικονομικές κρίσεις όχι μόνο δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά συνήθως εμφανίζονται σε συνδυασμό ή με διαδοχή περισσότερων των δύο κατηγοριών που αναλύθηκαν παραπάνω. Μη εκλαμβανόμενες ως αυστηρά κλειστά περιγράμματα, αλλά ως τμήματα ενός πλέγματος - δικτύου, λόγω αλληλεπίδρασης, ένα είδος κρίσης συχνά έχει επιπτώσεις που άγουν σε κάποιο άλλο είδος. Μια κρίση λόγω φυγής κεφαλαίων (ένεκα πολιτικών λόγων), δύναται να οδηγήσει σε μια συναλλαγματική κρίση (πώληση τοπικού νομίσματος από τους επενδυτές), έχοντας επιπτώσεις

στον τραπεζικό τομέα (δανεισμός τοπικών επιχειρήσεων σε ξένο συνάλλαγμα) και κατά συνέπεια και σε ενδεχόμενη τραπεζική κρίση, ή μια κρίση χρέους.

Τα τελευταία χρόνια δε, λόγω της παγκοσμιοποίησης², η οποία συνεπάγεται ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων, ελεύθερη διακύμανση συναλλαγματικών ισοτιμιών και γενικά αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των οικονομιών, έχει αυξηθεί η πιθανότητα μετάδοσης των οικονομικές κρίσεων από τα στενά εθνικά πλαίσια στην περιφερειακή ή ακόμα και την παγκόσμια οικονομία.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

«Δεν υπάρχει καμία χώρα στον κόσμο, είτε με χαμηλά εισοδήματα, αναδυόμενες αγορές, μεσαία εισοδήματα ή ακόμα και υπερ-αναπτυγμένη οικονομία, που να είναι απρόσβλητη στην κρίση».

Κριστίν Λαγκάρντ, Διευθύνουσα Σύμβουλος ΔΝΤ

Οι οικονομικές κρίσεις υφίστανται από τις απαρχές των οικονομικών δραστηριοτήτων και εξελίσσονται διαρκώς διαμέσου των αιώνων ως τις μέρες μας. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), τα τελευταία 40 χρόνια, 205 χώρες έχουν βιώσει συνθήκες συναλλαγματικής κατάρρευσης, 124 κατάρρευση του τραπεζικού τους συστήματος, 63 κρίση δημοσίου χρέους, 26 διπλή τραπεζική-συναλλαγματική κατάρρευση και 8 γενική κατάρρευση (Μουρμούρας 2015, 14). Χαρακτηριστικά παραδείγματα των οικονομικών κρίσεων, αποτελούν τα ακόλουθα (Ταμουραντζής 2012):

Η Χρηματιστηριακή Κρίση του 1929 στην Αμερική

Εν έτει 1929 η ευημερούσα οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στηρίζεται στις τραπεζικές πιστώσεις. Μέχρι και τον Αύγουστο, οι επιχειρήσεις επεκτείνουν συνεχώς τις δραστηριότητές τους και στο χρηματιστήριο

² Επειδή, η οικονομία μιας χώρας αποτελείται από τις αγορές της, η παγκοσμιοποίηση των αγορών, ως η συνεχής διαδικασία ενδυνάμωσης του βαθμού αλληλεξάρτησης των αγορών των χωρών όλου του κόσμου, έχει οδηγήσει αναπόφευκτα και στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, δηλαδή στην ενίσχυση του βαθμού αλληλεξάρτησης των εθνικών οικονομιών (Χατζηδημητρίου 2003, 25).

παρατηρείται συνεχής άνοδος των τιμών των μετοχών. Η υψηλή αξία των μετοχών όμως, οδηγεί οικονομικούς κύκλους να κάνουν λόγο για επικείμενη ξαφνική τους πτώση και αρχίζουν τις πωλήσεις. Οι τιμές των μετοχών αρχίζουν την πτώση μέχρι και την «Μαύρη Πέμπτη» 24 Οκτωβρίου, όπου μεταξύ των επενδυτών θα επικρατήσει πανικός. Οι τιμές συνέχισαν την κατακόρυφη πτωτική τους πορεία, με αποτέλεσμα την κατάρρευση της Γουόλ Στριτ (Wall Street) την «Μαύρη Τρίτη» 29 Οκτωβρίου. Οι τράπεζες που είχαν τοποθετήσει χρήματα των πελατών τους σε μετοχές κήρυξαν πτώχευση. Ακολούθησε πτώχευση επιχειρήσεων και αύξηση της ανεργίας. Η κρίση επεκτάθηκε γρήγορα παγκοσμίως, τόσο σε ανεπτυγμένες χώρες με πτωχεύσεις εταιριών και αύξηση της ανεργίας, όσο και σε χώρες που στηρίζονταν στην αγροτική παραγωγή, λόγω μείωσης των εξαγωγών. Επακόλουθα της κρίσης ήταν η αστικοποίηση του πληθυσμού με σκοπό την εξεύρεση εργασίας και η κοινωνική εξαθλίωση.

Οι Πετρελαϊκές Κρίσεις (1973) και (1979)

Η πρώτη πετρελαϊκή κρίση έκανε την εμφάνισή της κατά τον Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο του Γιόμ Κιπούρ (Yom Kippur). Το πετρελαϊκό εμπόργκο, χρησιμοποιούμενο ως μέσο διπλωματικής πίεσης των αραβικών χωρών απέναντι στις ΗΠΑ και την Ολλανδία, μείωσε την άντληση και προσφορά πετρελαίου και αύξησε την τιμή του. Η διάρκεια του εμπόργκο ήταν σχετικά σύντομη, όμως επέφερε κατακόρυφη πτώση στα χρηματιστήρια των αναπτυγμένων χωρών, αύξηση της ανεργίας και της τιμής του πετρελαίου ακόμα και μετά το πέρας αυτού.

Το 1979 έλαβε χώρα η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση. Οι πολιτικές αναταραχές που συντελέστηκαν με την εκδίωξη του Σάχη και την επικράτηση του Αγιατολάχ Χομείνι κατά την ιρανική ισλαμική επανάσταση στην 2^η πετρελαιοπαραγωγό χώρα του Οργανισμού Πετρελαιο-Εξαγωγικών Χωρών (ΟΠΕΚ/OPEC³), είχαν ως

³ OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries): Ο ΟΠΕΚ ιδρύθηκε το 1960 στη Βαγδάτη, με αποστολή το συντονισμό και την ενοποίηση των πολιτικών πετρελαίου των κρατών μελών του και τη διασφάλιση της σταθεροποίησης των αγορών πετρελαίου, ώστε να εξασφαλίζεται μια αποτελεσματική, οικονομική και τακτική προμήθεια πετρελαίου στους καταναλωτές, ένα σταθερό εισόδημα στους παραγωγούς και δίκαιη απόδοση κεφαλαίου για όσους επενδύουν στη βιομηχανία πετρελαίου. Σήμερα αποτελείται από 15 κράτη μέλη (Organization of the Petroleum Exporting Countries n.d.).

αποτέλεσμα την απότομη αύξηση της τιμής του πετρελαίου και ύφεση στην παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα.

Η Κρίση Χρέους στην Λατινική Αμερική (1980)

Οι πετρελαϊκές κρίσεις (1973, 1979) είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγικότητας των βιομηχανικών χωρών. Ήδη, από το 1960 το εξωτερικό χρέος των χωρών της Λατινικής Αμερικής και κυρίως Βραζιλίας, Αργεντινής και Μεξικού είχε αρχίσει να συσσωρεύεται, εξαιτίας λήψεως δανείων από διεθνείς πιστωτές για την χρηματοδότηση της εκβιομηχάνισής τους. Αποτέλεσμα ήταν η αύξηση έκδοσης χρήματος σε υψηλούς ρυθμούς και κατά συνέπεια αύξηση του πληθωρισμού και του εξωτερικού χρέους. Η άνοδος των επιτοκίων από τις ΗΠΑ, το 1980, επέφερε ανατίμηση του δολαρίου και επομένως αύξηση των δόσεων αποπληρωμής των χρεών. Η κρίση χρέους διήρκησε περίπου 10 χρόνια, έως ότου οι αμερικάνικες τράπεζες, υπό το φόβο της κατάρρευσής τους από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια, να συμφωνήσουν σε ένα πρόγραμμα ελάφρυνσης του εξωτερικού χρέους.

Η Χρηματοοικονομική Κρίση στην Ανατολική Ασία (1997)

Οι αναδυόμενες οικονομίες των Ασιατικών χωρών, που κατά τη δεκαετία του 1980 παρουσίασαν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, κατάφεραν να παγιδευτούν στο εξωτερικό χρέος. Η κρίση εν τέλει επεκτάθηκε σε παγκόσμια κλίμακα. Οι σημαντικότερες αιτίες της κρίσης πέρα από το άνοιγμα στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, ήταν η πτώση των εξαγωγών, η ανατίμηση του δολαρίου, η υπερπαραγωγή σε συνδυασμό με την φθίνουσα ζήτηση σε προϊόντα τεχνολογίας, οι επενδύσεις σε ακίνητα και μετοχές που δημιουργήθηκαν με την εισροή κεφαλαίων και τέλος, η ανεπαρκής εποπτεία του τραπεζικού συστήματος. Σημείο αναφοράς αποτελεί η Ταϊλάνδη, η οποία, προκειμένου να τροφοδοτήσει την ανάπτυξη στο εσωτερικό, δανειζόταν τεράστια ποσά και μετατρέποντάς τα σε εθνικό νόμισμα αύξανε το εξωτερικό της χρέος. Εξαντλώντας τα αποθέματά της σε δολάρια και μειώνοντας τις εξαγωγές της επέφερε πανικό και χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία επεκτάθηκε σε Μαλαισία, Ινδονησία, Χονγκ Κονγκ και Νότια Κορέα.

Η κατάρρευση της ισοτιμίας μπατ⁴ με δολάριο, το 1997, οδήγησε σε πτώση των τιμών των μετοχών, κρίση ρευστότητας, χρεοκοπία επιχειρήσεων, ανεργία και προσφυγή στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Ακολούθησαν μαζικές αναλήψεις καταθετών, αλλά και σοβαρότατες οικονομικές επιπτώσεις σε Ιαπωνία, Κίνα και ΗΠΑ, κυρίως λόγω της μείωσης των εξαγωγών.

Η Κρίση στην Βραζιλία και την Αργεντινή (1998)

Η προαναφερθείσα κρίση στην Ασία προκάλεσε προβλήματα και σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ρωσία, η Βραζιλία και η Αργεντινή, λόγω απομάκρυνσης των επενδυτών από τις αναδυόμενες αγορές και της μαζικής φυγής κεφαλαίων. Η Βραζιλία τύγχανε να έχει υψηλό δημόσιο χρέος. Η πώληση τίτλων στις αναδυόμενες αγορές και η κερδοσκοπία κατά του νομίσματός της οδήγησαν σε άνοδο των εγχώριων επιτοκίων και διόγκωση του δημοσιονομικού ελλείμματος. Λόγω μείωσης των συναλλαγματικών της αποθεμάτων μπήκε σε ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης με σχέδιο του ΔΝΤ. Το σχέδιο απέτυχε και τελικά, υποτίμησε το ρεάλ⁵, οδηγούμενη στην ύφεση.

Με την υποτίμηση, όμως, του νομίσματος της Βραζιλίας, μειώθηκαν οι εξαγωγές της Αργεντινής, λόγω απώλειας μεγάλου μέρους της ανταγωνιστικότητάς της. Έχοντας εξασφαλίσει μόνιμη σύνδεση του πέσο⁶ με το δολάριο, σε μια πολιτική που δημιουργούσε διακυμάνσεις στην συναλλαγματική ισοτιμία, όταν το δολάριο ανατιμήθηκε υπερβολικά έναντι του ευρώ, η οικονομία της Αργεντινής παρουσίασε ραγδαία αύξηση του εξωτερικού χρέους και μείωση της ανταγωνιστικότητάς της στις διεθνείς αγορές, με αποτέλεσμα να βυθιστεί κι αυτή στην ύφεση. Το 2001, με την άρνηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου να εκταμιεύσει προγραμματισμένη δόση δανείου, κατέρρευσε το τραπεζικό σύστημα της χώρας. Τη μαζική φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό, την αδυναμία πληρωμών και τις ταραχές στους δρόμους, ήρθε να συμπληρώσει, το 2002, η βαθιά ύφεση λόγω εγκατάλειψης της σύνδεσης της ισοτιμίας του εθνικού νομίσματός της με το δολάριο των ΗΠΑ.

⁴ Εθνικό νόμισμα Ταϊλάνδης.

⁵ Εθνικό νόμισμα Βραζιλίας.

⁶ Εθνικό νόμισμα Αργεντινής.

Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση (2008)

Η κρίση του 2008 ήταν συστημική και δημιουργήθηκε από και έπληξε το χρηματοοικονομικό σύστημα και κυρίως το τραπεζικό σύστημα. Στην δημιουργία της κρίσης συνέτειναν οι παγκόσμιες μακροοικονομικές ανισορροπίες, η υπερβολική πιστωτική επέκταση και μόχλευση, η ασυμμετρική πληροφόρηση και τα προβλήματα εντολέα-εντολοδόχου, καθώς και τα ρυθμιστικά κενά μαζί με την ελλιπή εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος (Κολλίντζας και Ψαλιδόπουλος 2009, 2-7).

Από το 2006, που για πρώτη φορά αρχίζουν να πέφτουν οι τιμές στη στεγαστική αγορά των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, αρχίζει να δημιουργείται πρόβλημα σε τράπεζες και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, με ένα κύμα χρεοκοπιών στον κλάδο χορήγησης στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης. Η κυβέρνηση, μέσω της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ (Fed), διέθεσε εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια για να μην καταρρεύσουν οι τραπεζικοί πυλώνες του συστήματος⁷, όμως οι τιμές των μετοχών συνέχισαν την ελεύθερη πτώση τους (Κατρούγκαλος 2014). Η πτώχευση της Λίμαν Μπράδερς⁸, το Σεπτέμβριο του 2008, δημιούργησε αμέσως πανικό και παγκόσμιο χάος, εξέλιξη που μετέφερε αστραπιαία την κρίση σε όλες τις κεφαλαιαγορές, παγκοσμίως. Το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα αντιμετώπισε τεράστια κρίση ρευστότητας, με φυγή καταθέσεων προς ασφαλέστερες εναλλακτικές επενδύσεις και μετρητά, αλλά και πάγωμα των διατραπεζικών αγορών και των αγορών χρήματος και κεφαλαίου. Στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης ρευστότητας παρατηρήθηκε κάθετη μείωση των χρηματοδοτήσεων της οικονομίας και του

⁷ Η Bear Stearns διασώθηκε από τη JP Morgan χάρη στην παρέμβαση της Fed, η οποία παρείχε στην τελευταία πιστωτική διευκόλυνση ύψους 29 δισεκατομμυρίων δολαρίων, η AIG διασώθηκε από τη Fed μέσω παροχής διετούς δανείου ύψους 85 δισεκατομμυρίων δολαρίων, με αντάλλαγμα τον έλεγχο του μετοχικού κεφαλαίου της σε ποσοστό 79,9%, κ.ά. Συνολικά το σχέδιο διάσωσης TARP (Troubled Asset Relief Program), για τη στήριξη των εμπορικών τραπεζών, ανήλθε σε ύψος 700 δισεκατομμύρια δολάρια ή 5% του αμερικανικού ΑΕΠ (Κατρούγκαλος 2014).

⁸ Οι Αρχές των Ηνωμένων Πολιτειών, αφού διέσωσαν πρώτα ορισμένες τράπεζες, μετά έκριναν σκόπιμο, κυρίως, με ιδεολογικά κριτήρια ότι δεν θα ήταν πρόβλημα να αφήσουν την Lehman Brothers να καταρρεύσει, για παραδειγματισμό πειθαρχίας και ευθύνης των μετόχων και πιστωτών. Η τέταρτη, όμως τράπεζα, σε μέγεθος των ΗΠΑ είχε 600 δισεκατομμύρια δολάρια υποχρεώσεις στις κεφαλαιαγορές σε χιλιάδες επενδυτές σε όλο τον κόσμο, συμμετείχε ως μέλος σε 30 διεθνή συστήματα πληρωμών, διακανονισμού και φύλαξης τίτλων και είχε συνάψει 900.000 συμβάσεις παραγωγών με τρίτους, αξίας τρισεκατομμυρίων δολαρίων, κυρίως με διεθνείς τράπεζες και θεσμικούς επενδυτές (Καραμούζης 2009, 16).

παγκόσμιου εμπορίου, που είχε ως συνέπεια η χρηματοοικονομική κρίση, μέσω του χρηματοπιστωτικού συστήματος, να περάσει στην πραγματική οικονομία. Το εξωτερικό εμπόριο, εν τέλει, κατέρρευσε, μειώθηκε η κατανάλωση και κατ' επέκταση το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και η απασχόληση. Οι επιχειρήσεις προχώρησαν σε απότομη και δραστική μείωση των αποθεμάτων τους, απολύσεις προσωπικού και μειώσεις κόστους και παραγωγής, με αποτέλεσμα η ανεργία σύντομα να κορυφωθεί. Προκειμένου να αντιμετωπισθεί η κρίση, παρενέβησαν οι κυβερνήσεις και οι κεντρικές τράπεζες με τη χορήγηση τεραστίων χρηματικών ποσών στα τραπεζικά ιδρύματα για την ανάπτυξη ρευστότητας, αλλά και διάσωση τραπεζών (Χαρδούβελης 2009, 26-27), προκειμένου να αποφύγουν την πτώχευση. Παράλληλα, οι παρεμβάσεις αυτές, είχαν ως συνέπεια την επιδείνωση των δημοσίων οικονομικών με εκτίναξη του δημοσίου χρέους, υψηλά ποσοστά ανεργίας και βαθιά ύφεση. Με αυτό τον τρόπο, η κρίση που ξεκίνησε από το χρηματοπιστωτικό τομέα των ΗΠΑ, μετατράπηκε ταχύτατα σε διεθνή κρίση κεφαλαιαγορών για να καταλήξει σε σημαντική παγκόσμια οικονομική ύφεση (Κολλίντζας και Ψαλιδόπουλος 2009, 2-7) (Καραμούζης 2009, 11-16).

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα, ότι οι κρίσεις είναι ένα διαχρονικό, αλλά και σύνηθες φαινόμενο στην παγκόσμια οικονομική ιστορία, ενώ η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση του 2008 έχει σπουδαία σημασία για την κρίση χρέους στη ζώνη του ευρώ.

«Η ιστορία δε θα σταματήσει να επαναλαμβάνεται, γιατί η φύση του ανθρώπου δεν μπορεί να εμποδίσει την επανάληψη».

Σάμουελ Λάνγκχορν Κλέμενς (ή «Μαρκ Τουέιν») Αμερικανός συγγραφέας
(1835-1910)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Ο πρωτοφανής παγκόσμιος πανικός που προκλήθηκε στις αγορές με την κατάρρευση της Λίμαν Μπράδερς, καθώς και οι εκρηκτικές αλυσιδωτές αρνητικές επιπτώσεις, αφύπνισαν και θορύβησαν τις κυβερνήσεις του κόσμου, κυρίως δε, τις ευρωπαϊκές. Αποτέλεσμα ήταν η μαζική παρέμβαση αρχών (κυβερνήσεων, κεντρικών τραπεζών και διεθνών οργανισμών), παγκοσμίως, στο χρηματοπιστωτικό τομέα, με κρατικές εγγυήσεις καταθέσεων στις εμπορικές τράπεζες, μείωση των επιτοκίων, κρατικοποιήσεις τραπεζών, συμμετοχή σε αυξήσεις κεφαλαίου, απομάκρυνση των απαξιωμένων στοιχείων του ενεργητικού τους και εντυπωσιακή παροχή ρευστότητας από τις νομισματικές αρχές. Με στόχο την ενίσχυση των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών που πλήττονταν από την κρίση, εφαρμόστηκαν τάχιστα και με συντονισμένο τρόπο μέτρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής (Κολλίντζας και Ψαλιδόπουλος 2009, 5) (Καραμούζης 2009, 10).

Όμως, όπως οι καθηγητές Τρύφων Κολλίντζας και Μιχάλης Ψαλιδόπουλος ανέφεραν το 2009: «αν και τα ελλείμματα θεωρούνται γενικά αποτελεσματικά στην τόνωση της συνολικής ζήτησης, βραχυχρόνια, είτε προέρχονται από δημόσιες δαπάνες ή περικοπή φόρων, λειτουργούν μάλλον αρνητικά μεσοπρόθεσμα». Παράλληλα, προέβλεπαν ότι «τα φαινόμενα αυτά θα είναι εντονότερα σε χώρες, όπως η Ελλάδα, όπου υπήρχαν διαρθρωτικά ελλείμματα και υψηλό χρέος και πριν από την κρίση». Κατ' αυτόν τον τρόπο, ετίθετο εν αμφιβόλω, αν τα ελλείμματα μπορούσαν να λειτουργήσουν σταθεροποιητικά, έστω και βραχυπρόθεσμα (Κολλίντζας και Ψαλιδόπουλος 2009, 7).

Η επιδείνωση των δημοσίων οικονομικών τελικά, προκάλεσε αύξηση των δημοσίων δαπανών, στο πλαίσιο της δημοσιονομικής επέκτασης, με αποτέλεσμα να αυξηθεί σημαντικά το δημόσιο χρέος σε κάποιες χώρες και κατ' επέκταση να ξεσπάσουν κρίσεις χρέους σε Ελλάδα, Πορτογαλία, Κύπρο, Ιταλία, Βέλγιο αλλά και τραπεζικές κρίσεις σε Ιρλανδία και Ισπανία (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 2). Τη βαθιά ύφεση και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, που ήδη βίωναν οι παραπάνω

χώρες, έρχονταν να συμπληρώσουν οι διεθνείς οίκοι αξιολόγησης, οι οποίοι, υποβαθμίζοντας συνεχώς την πιστοληπτική ικανότητα ολόενα και περισσότερων χωρών της ευρωζώνης, έφεραν Ελλάδα, Ιρλανδία και Πορτογαλία αντιμέτωπες με επιτόκια δανεισμού που είχαν εκτοξευθεί και επομένως το κόστος δανεισμού τους από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές καθίστατο απαγορευτικό.

Εν τέλει, στην Ευρώπη, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση μετεξελίχθηκε σε κρίση δημοσίου χρέους ορισμένων χωρών της ζώνης του ευρώ, απειλώντας ευθέως τη σταθερότητα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, το ενιαίο νόμισμα, το ευρώ, αλλά και την ίδια την επιβίωση της ΕΕ (Ιωακειμίδης, Οικονομικές Συνέπειες και Πολιτικές Παρενέργειες της Κρίσης 2018), φέρνοντας στο προσκήνιο τις διαρθρωτικές αδυναμίες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Η έναρξη της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη χρονολογείται το 2010, όταν η Ελλάδα βρέθηκε στο επίκεντρο, ως η πιο αδύναμη οικονομία της ζώνης του ευρώ, με μεγάλα διπλά ελλείμματα (δημοσιονομικά και τρεχουσών συναλλαγών) και σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα. Από εκείνη τη στιγμή και μετά, οι Ευρωπαίοι ηγέτες έλαβαν σημαντικές αποφάσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης και για την αποφυγή επανάληψής της, οι οποίες συνιστούσαν την αρχή της σημαντικότερης προσπάθειας μεταρρύθμισης της ΟΝΕ από την ίδρυσή της (Τράπεζα της Ελλάδος 2014, 61), ενώ καθοριστικής σημασίας απεδείχθη η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), η οποία ήταν διατεθειμένη «να κάνει οτιδήποτε χρειάζεται για τη διατήρηση του ευρώ». Η ΕΕ έκανε χρήση των μηχανισμών που δημιούργησε για την αντιμετώπιση της κρίσης, ενώ έλαβε μια δέσμη μέτρων τόσο για την αντιμετώπιση, όσο και την αποτροπή μιας νέας στο μέλλον.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η ανασκόπηση των σημαντικότερων γεγονότων που έλαβαν χώρα από την έναρξη της κρίσης μέχρι σήμερα, όπως αντληθήκαν από την Τράπεζα της Ελλάδος⁹ και το Ελληνικό Ίδρυμα για την Ευρωπαϊκή και Εξωτερική Πολιτική (ΕΛΙΑΜΕΠ)¹⁰, έχει ως εξής:

2010: Έναρξη της Κρίσης - Αναζήτηση Συστημικών Λύσεων

Αρχές του έτους, η ελληνική οικονομία υφίσταται τις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η ελληνική κυβέρνηση, προκειμένου να μειώσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα και μη δυνάμενη να εξέλθει στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, προσφεύγει στην Δανειακή Διευκόλυνση για την Ελλάδα (ΔΔΕ/GLF), έναν ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης, ο οποίος περιλαμβάνει διμερή δάνεια με τη συνδρομή του ΔΝΤ με σκοπό τη διασφάλιση της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της ευρωζώνης. Λόγω του φόβου εξάπλωσης της κρίσης, η Σύνοδος Κορυφής της ευρωζώνης και οι υπουργοί οικονομικών αποφασίζουν τη θέσπιση δύο προσωρινών μηχανισμών επίλυσης κρίσεων, του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ/ΕFSF), ο οποίος προικοδοτήθηκε με εγγυήσεις ύψους 440 δισεκατομμυρίων ευρώ και του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης (ΕΜΧΣ/ΕFSM) με δυνατότητα χρηματοδότησης 60 δισεκατομμυρίων ευρώ. Η νομισματική πολιτική της ΕΚΤ παρέμεινε διευκολυντική, ενεργοποιώντας, μάλιστα, ένα πρόσθετο μη συμβατικό μέτρο, το Πρόγραμμα για τις Αγορές Τίτλων και παρενέβη στη δευτερογενή αγορά, ενώ, με σκοπό την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών, διεξήχθη πανευρωπαϊκή άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων των τραπεζών με θετικά αποτελέσματα. Για πρώτη φορά τίθεται το θέμα της «ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης των 27» με σκοπό τη διαμόρφωση κοινής οικονομικής «ατζέντας» και ενός ισχυρού πλαισίου

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα από την έναρξη της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη στο Τράπεζα της Ελλάδος. *Το χρονικό της Μεγάλης Κρίσης. Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2014.

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα από την έναρξη της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη στην ιστοσελίδα ΕΛΙΑΜΕΠ. «Παρατηρητήριο για την Κρίση. Χρονολόγιο.» *ΕΛΙΑΜΕΠ*. 2018. <https://crisisobs.gr/χρονολόγιο/>.

ολοκληρωμένης παρακολούθησης σε επίπεδο ΕΕ, το οποίο συνεπαγόταν δημοσιονομική πειθαρχία και εστίαση της οικονομικής πολιτικής στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Δημιουργείται το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου (ΕΣΣΚ/ESRB), με την ενεργό συμμετοχή της ΕΚΤ, με αρμοδιότητες την παρακολούθηση και εκτίμηση των κινδύνων για τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνολικά («μακροπροληπτική εποπτεία») και την παροχή εγκαίρων προειδοποιήσεων και συστάσεων στα κράτη μέλη. Το Συμβούλιο αυτό συμπληρώθηκε από το Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (ΕΣΧΕ/ESFS) για την εποπτεία των επιμέρους χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων («μικροπροληπτική εποπτεία»), το οποίο αποτελείται από τρεις νέες Ευρωπαϊκές Εποπτικές Αρχές (ΕΕΑ/ESAs)¹¹. Η Ιρλανδία, έχοντας κρατικοποιήσει τη δεύτερη μεγαλύτερη τράπεζα της χώρας, ακολουθεί την Ελλάδα και προσφεύγει στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας.

2011: Αβεβαιότητα για το Μέλλον του Ευρώ

Η κρίση δημοσίου χρέους στη ζώνη του ευρώ οξύνθηκε και η Πορτογαλία κατέστη η τρίτη κατά σειρά χώρα που αιτήθηκε χρηματοοικονομική βοήθεια. Τα αποτελέσματα της ετήσιας πανευρωπαϊκής άσκησης προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων των τραπεζών, επιβεβαίωσαν το γεγονός ότι ο τραπεζικός τομέας της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα, ενώ τέθηκε σε ισχύ η «Δέσμη Έξι Μέτρων» («Six Pack») για τον εντοπισμό και την έγκαιρη διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών. Αν και τίθεται σε εφαρμογή το «Ευρωπαϊκό Εξάμηνο» -ως νέο πλαίσιο οικονομικού και δημοσιονομικού συντονισμού- και σε λειτουργία το νέο σύστημα χρηματοπιστωτικής εποπτείας, η αμφισβήτηση της βιωσιμότητας της ΟΝΕ από την πλευρά των αγορών, καταδείκνυε ότι το ευρώ, αντιμετώπιζε τη μεγαλύτερη κρίση εμπιστοσύνης από την εισαγωγή του, σε ένα περιβάλλον αυξανόμενης χρηματοοικονομικής αβεβαιότητας, οικονομικής ύφεσης και ανεργίας. Σε αυτό συνέτειναν και η πολιτική κρίση σε Ελλάδα και Ιταλία.

¹¹ Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (ΕΣΧΕ/ESFS) αποτελείται από την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (ΕΑΤ/ΕΒΑ), την Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (ΕΑΑΕΣ/ΕΙΟΡΑ) και την Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών (ΕΑΚΑΑ/ΕΣΜΑ).

2012: Επίσπευση Προσπαθειών Θεσμικής Αναδιάρθρωσης ΕΕ - Σταδιακή Ανάκτηση Εμπιστοσύνης των Αγορών

Αρχές του έτους συμφωνείται δεύτερο ελληνικό πακέτο στήριξης και το Ελληνικό Κοινοβούλιο ψηφίζει το πρόγραμμα αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους με συμμετοχή του Ιδιωτικού Τομέα (PSI). Τον Ιούνιο, η Ισπανία και η Κύπρος γίνονται το τέταρτο και πέμπτο κράτος μέλος της ζώνης του ευρώ, αντίστοιχα, που υπέβαλλαν αίτημα βοήθειας, ενώ σε συνθήκες εντόνων ανησυχιών για την ιταλική, την ισπανική και την πορτογαλική διαφορά επιτοκίου (spread), η ΕΚΤ συνέχιζε να λαμβάνει μη συμβατικά μέτρα νομισματικής πολιτικής, παρέχοντας ρευστότητα στις τράπεζες. Αν και το πρώτο εξάμηνο κορυφώθηκε ο φόβος διάλυσης της ζώνης του ευρώ, σταδιακά, με την εντατικοποίηση των προσπαθειών για την ουσιαστική ολοκλήρωση της ΟΝΕ, η εμπιστοσύνη των αγορών σε αυτήν ενισχύθηκε. Σε αυτό βοήθησε και η ενεργοποίηση από την ΕΚΤ των Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών (ΟΝΣ/ΟΜΤ), ενός νέου προγράμματος αγοράς κρατικών ομολόγων. Επίσης, τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη για τη ίδρυση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ/ΕΣΜ) ως εργαλείο για την αντιμετώπιση και την πρόληψη κρίσεων, ενώ αποφασίστηκε η δημιουργία ενός Ενιαίου Εποπτικού Μηχανισμού (ΕΕΜ/ΣΣΜ) για τον άμεσο εποπτικό ρόλο της ΕΚΤ στο σύνολο των τραπεζών της ευρωζώνης, ο οποίος θα ετύγγανε πλήρους λειτουργικότητας περί τα τέλη του 2014.

2013: Ολοκλήρωση Θεσμικών και Νομικών παρεμβάσεων

Η Ιρλανδία εξέρχεται από τη μνημονιακή σύμβαση και επιστρέφει στις αγορές. Τίθεται σε ισχύ το «Δημοσιονομικό Σύμφωνο» («Fiscal Compact»), δηλαδή η «Συνθήκη για τη Σταθερότητα, το Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση της ΟΝΕ», κατά το οποίο τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται να εισαγάγουν στο εθνικό τους δίκαιο δημοσιονομικό κανόνα για ισοσκελισμένο ή πλεονασματικό προϋπολογισμό, καθώς και ένα διορθωτικό μηχανισμό, ο οποίος θα ετίθετο αυτομάτως σε λειτουργία σε περίπτωση που παρατηρούνταν σημαντικές αποκλίσεις από το μεσοπρόθεσμο στόχο ή την πορεία προσαρμογής σ' αυτόν. Υιοθετείται η «Δέσμη Δύο Μέτρων» («Two Pack») μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ), της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου της ΕΕ για

την ενίσχυση των μηχανισμών δημοσιονομικής εποπτείας στη ζώνη του ευρώ. Λαμβάνει χώρα Ευρωπαϊκή Συμφωνία για την πορεία υλοποίησης της Ευρωπαϊκής Τραπεζικής Ένωσης, η οποία αποτελεί ένα μεγάλο βήμα για την πραγματική οικονομική και νομισματική ένωση της Ευρώπης, με τη δημιουργία του Ενιαίου Εποπτικού Μηχανισμού (EEM/SSM) για τον άμεσο εποπτικό ρόλο της ΕΚΤ. Παράλληλα με την ολοκλήρωση θεσμικών και νομικών παρεμβάσεων, δόθηκε έμφαση στην κοινωνική διάσταση της ΟΝΕ και στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης.

2014: Με Προοπτική την Ευρωπαϊκή Τραπεζική Ένωση

Την ώρα που η Λετονία γίνεται το 18^ο μέλος της ευρωζώνης, η Ισπανία και η Πορτογαλία γίνονται η δεύτερη και τρίτη χώρα, αντίστοιχα, μετά την Ιρλανδία, που ολοκληρώνει το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής και επιστρέφουν στις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Η ΕΚΤ αναλαμβάνει, επισήμως, καθήκοντα ελέγχου και εποπτείας των τραπεζικών ομίλων της ευρωζώνης, λίγες ημέρες μετά τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της ετήσιας πανευρωπαϊκής άσκησης προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων, τα οποία απεδείκνυαν, για μια ακόμα φορά, το εύθραυστο του τραπεζικού συστήματος της ευρωπαϊκής ηπείρου.

2015: Κλυδωνισμοί στην Ευρωζώνη - Στα Πρόθυρα του GREXIT¹²

Η Λιθουανία γίνεται το 19^ο μέλος της ευρωζώνης και η ΕΚΤ ανακοινώνει την πρόθεσή της να προβεί σε εφαρμογή προγράμματος ποσοτικής χαλάρωσης, με σκοπό την διατήρηση της σταθερότητας των τιμών. Στον αντίποδα, οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα οδηγούν στο 3^ο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής για τη χώρα, αυτή τη φορά από τον ESM και σε μια ακόμη δοκιμασία για τη συνοχή της ευρωζώνης, αφού το ενδεχόμενο ενός GREXIT, μέχρι εκείνη τη στιγμή, φάνταζε απειλητικό.

¹² Αποχώρηση της Ελλάδος από την ευρωζώνη [συνδυασμός των λέξεων Ελλάς (GREECE) και έξοδος (EXIT)].

2016: Ενίσχυση της Ανάπτυξης

Η Κύπρος έχοντας εφαρμόσει επιτυχώς το πρόγραμμα προσαρμογής της οικονομίας της, αποτελεί την τέταρτη χώρα της ευρωζώνης που εξέρχεται των Μνημονίων Συνεννόησης, ενώ η ΕΚΤ ανακοίνωσε ένα νέο πακέτο μέτρων με σκοπό την τόνωση της ανάπτυξης στην ευρωζώνη και την αντιμετώπιση του αποπληθωρισμού.

2017: Βελτίωση των Δημοσιονομικών Μεγεθών της Ελληνικής Οικονομίας

Ο ESM και ο EFSF ενέκριναν τους κανόνες για τα βραχυπρόθεσμα μέτρα ελάφρυνσης του χρέους για την Ελλάδα. Το Συμβούλιο της Ευρώπης ανακοινώνει τον τερματισμό της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος για την Ελλάδα¹³, καθώς το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης (ΓΚ) υποχώρησε κάτω από 3% του ΑΕΠ. Καταγράφεται σημαντική πρόοδος της Ελλάδος στα δημοσιονομικά της μεγέθη.

2018: Το Τέλος της Κρίσης στην Ευρωζώνη

Η Ελλάς, μετά από 8 συνολικά χρόνια, εξέρχεται των Μνημονίων Συνεννόησης, ολοκληρώνοντας με επιτυχία το Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής που έλαβε από τον ESM το 2015, προκειμένου να διευκολυνθεί η μακροοικονομική προσαρμογή της οικονομίας της, αλλά και να ανακεφαλαιοποιηθούν οι τράπεζές της.

ΑΙΤΙΑ

Η πρόδηλη αιτία της κρίσης ήταν η ταχεία εξάπλωση των ανισορροπιών δανειοληψίας / δανειοδότησης, που δημιουργήθηκαν στη δεκαετία του 2000 εντός της ευρωζώνης και αφορούσαν τόσο στους ιδιώτες (ιδίως στην Ιρλανδία και στην Ισπανία), όσο και στους δημοσίους δανειολήπτες (ιδίως στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία), με αποτέλεσμα το δύσκολο χρέος να καταλήξει κυρίως στα χέρια των κυβερνήσεων (Baldwin και Giavazzi 2015, 50).

¹³ Η Ελλάς εισήλθε στη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος το 2009 με το δημόσιο έλλειμμα της στο 15,1%.

Όμως, η κρίση χρέους δεν είχε ως κύριο αίτιο την παγκόσμια οικονομική κρίση που έπληξε με ιδιαίτερη σφοδρότητα τη ζώνη του ευρώ, αλλά έτυχε, εν μέρει, προέκταση αυτής. Ήταν το αποτέλεσμα ενδογενών παραγόντων, όπως η «ημιτελής κατασκευή» της ΟΝΕ, με ουσιαστικά μόνο τη νομισματική ένωση σε λειτουργία, χωρίς οικονομική, δημοσιονομική και τραπεζική ένωση, αλλά και χωρίς ένα αποτελεσματικό, νομιμοποιημένο θεσμικό πλαίσιο και διαδικασίες για τη διαχείριση της ευρωζώνης και των προκλήσεων ή των κρίσεων που ενδεχομένως θα αντιμετώπιζε (οικονομική διακυβέρνηση) (Ιωακείμης 2015). Στην ουσία, ήταν το αποτέλεσμα ανισορροπιών που προϋπήρχαν, καθώς και αδυναμιών στον τρόπο αντίδρασης της ΟΝΕ σε μείζονες κρίσεις. Η αιφνίδια διακοπή των ροών κεφαλαίων έφερε στο φως το μη βιώσιμο χρέος, καθώς και τα ελλείμματα ανταγωνιστικότητας που είχαν συσσωρευτεί με την πάροδο του χρόνου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2017, 9-10).

Ο αρχικός σχεδιασμός της ΟΝΕ ήταν μινιμαλιστικός, διότι ως μέσο αποτροπής των υπερβολικών δημοσιονομικών ελλειμμάτων στα κράτη μέλη προέβλεπε μόνο την ενιαία νομισματική πολιτική και τους δημοσιονομικούς κανόνες που περιλαμβάνονται στη Συνθήκη και το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Η δημοσιονομική, η οικονομική και η χρηματοπιστωτική πολιτική εξακολουθούσαν να υπάγονται στην αρμοδιότητα των εθνικών κυβερνήσεων και των επιμέρους αρχών εποπτείας των τραπεζών. Η αρχιτεκτονική της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης είχε στηριχθεί στην προσδοκία, ότι:

- Το ευρώ θα προωθούσε την οικονομική ολοκλήρωση και την εξομίωση των οικονομιών των κρατών μελών, ως προς το βαθμό ευπάθειάς τους σε εξωγενείς διαταραχές.
- Τα κράτη μέλη θα εδύνατο να αντιμετωπίσουν μια οικονομική ύφεση χρησιμοποιώντας μόνο την εθνική δημοσιονομική πολιτική τους.
- Η ύπαρξη του ευρώ θα ενίσχυε την ενιαία αγορά και θα δημιουργούσε μεγαλύτερη ευελιξία κόστους και τιμών, με συνέπεια τη μείωση του βάρους της προσαρμογής σε περίπτωση οικονομικών διαταραχών.

Αυτές οι πεπιοθήσεις, που αντανακλούσαν κυρίως πολιτικές αντιλήψεις, αλλά και την τότε κρατούσα οικονομική σκέψη και συνέβαλαν στην προτίμηση του συντονισμού των εθνικών οικονομικών πολιτικών έναντι της κεντρικά ασκούμενης οικονομικής διακυβέρνησης, τελικά αποδείχθηκαν λανθασμένες. Η νομισματική ενοποίηση και η ενδογενής σύγκλιση μέσω των εμπορικών συναλλαγών δεν επαρκούσαν για να προωθήσουν από μόνες τους την εξομοίωση των οικονομιών της ευρωζώνης και το συγχρονισμό των οικονομικών κύκλων στις επιμέρους χώρες, οι οικονομικές διαταραχές που πλήττουν συγκεκριμένες χώρες έγιναν περισσότερες και η σημασία τους δεν μειώθηκε, οι μηχανισμοί επιβολής δημοσιονομικής πειθαρχίας απέτυχαν και η διαθέσιμη σε εθνικό επίπεδο ικανότητα απορρόφησης των κλυδωνισμών δεν επαρκούσε για να αντιμετωπιστούν μείζονες χρηματοπιστωτικές και οικονομικές κρίσεις (Γκαργκάνας 2013, 6-7).

Οι κακοτεχνίες της αρχιτεκτονικής της ONE οδήγησαν τους Ρίσαρντ Μπάλντγουιν και Φραντσέσκο Τζιαβάτσι να κάνουν λόγο για 3 είδη βασικών αιτιών της κρίσης (Baldwin και Gianvazzi 2015, 50):

- Αδυναμίες πολιτικής που επέτρεψαν να γίνουν τόσο μεγάλες οι ανισοροπίες.
- Έλλειψη θεσμών για την απορρόφηση των κραδασμών σε επίπεδο ευρωζώνης, και
- Κακοδιαχείριση κρίσεων.

Συγκεντρωτικά οι αρρυθμίες, προβλήματα και κενά του συστήματος και της διακυβέρνησης της ONE, όπως εντοπίζονται από διάφορους μελετητές, είναι οι εξής (Κότιος, Γαλανός και Ρουκανάς 2012, 5-16):

Δομικές Αδυναμίες και Συστημικά Ελλείμματα της ONE

Χαρακτηριστικές κατασκευαστικές αστοχίες και σημαντικά συστημικά κενά του συστήματος της ONE αποτελούν:

- Ο περιορισμός της παρεμβατικής ικανότητας της κοινής νομισματικής πολιτικής. Ο αποκλειστικός στόχος της νομισματικής πολιτικής της ευρωζώνης της

διασφάλισης της νομισματικής σταθερότητας, με (αυθαίρετο) ανώτατο μέσο ετήσιο πληθωρισμό το 2%, πήγαζε από τη γερμανική επιμονή προκειμένου να συμμετάσχει στην ΟΝΕ. Η μεταφορά του μονεταριστικού μοντέλου της Κεντρικής Τράπεζας της Γερμανίας, της Μπούντεσμπανκ (Bundesbank) από το γερμανικό εθνικό επίπεδο στο υπερεθνικό, είχε ως συνέπεια να αποκλείονται άλλοι στόχοι όπως η οικονομική μεγέθυνση και η απασχόληση, στερώντας από τα κράτη μέλη ένα σημαντικό εργαλείο της αντικυκλικής πολιτικής.

- Η ασυμμετρία μεταξύ νομισματικής και οικονομικής ένωσης. Αυτή η αδυναμία ώθησε τον Όλι Ρεν -Ευρωπαϊό Επίτροπο για την Οικονομική και Νομισματική Πολιτική- μόλις τον Απρίλιο του 2010 να δηλώσει: «Το «Ο» είναι πολύ ισχυρότερο από το «Ν» στην ΟΝΕ. Είναι πλέον καιρός να γεμίσουμε το «Ε» με ζωή» (Rehn 2010). Η υπερεθνικοποίηση -και αποπολιτικοποίηση- της νομισματικής πολιτικής, δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχες υπερεθνικοποιήσεις λοιπών τομέων της οικονομικής πολιτικής. Η δημοσιονομική, η εισοδηματική, η κοινωνική και η αναπτυξιακή (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 16) πολιτική παρέμειναν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, με συνέπεια την όξυνση του εθνικού ανταγωνισμού στην άσκηση των πολιτικών αυτών και, συνεπώς, μείωση της δυνατότητας των κρατών μελών για μια απολύτως αυτοδύναμη εθνική πολιτική.

- Η μείωση της δυνατότητας των κρατών μελών να ασκήσουν αντικυκλικές μακροοικονομικές πολιτικές. Η υπερεθνικοποίηση της νομισματικής πολιτικής, οι θεσμικοί και πραγματικοί περιορισμοί στην άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής και η εξαφάνιση της εθνικής συναλλαγματικής πολιτικής εντός της ευρωζώνης, αποδυνάμωσαν την παρεμβατική ικανότητα των κρατών μελών της. Συνεπώς, σε περιόδους αύξησης των εξωτερικών ελλειμμάτων ή σε περιόδους ύφεσης καλούνταν να εφαρμόσουν μέτρα, κυρίως, της εισοδηματικής και της διαρθρωτικής πολιτικής, προκαλώντας κοινωνικές αντιδράσεις. Ο προϋπολογισμός της ΟΝΕ, λόγω πολύ χαμηλού ύψους αλλά και στόχευσης, δεν προσφερόταν για την άσκηση κοινής αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής.

- Η έλλειψη μηχανισμών πρόληψης και διαχείρισης κρίσεων. Η έλλειψη αυτή, έγκειται στην αφελή προσδοκία ότι η νομισματική σταθερότητα και η

δημοσιονομική πειθαρχία, παράλληλα με το χαλαρό συντονισμό της οικονομικής πολιτικής, θα απέτρεπαν την εμφάνιση διαταραχών ή κρίσεων στο εσωτερικό της ευρωζώνης ή θα περιορίζονταν στην επικράτεια μεμονωμένων κρατών, χωρίς κινδύνους μετάδοσης στην υπόλοιπη ΟΝΕ. Η ανυπαρξία θεσμοθετημένων μηχανισμών πρόληψης και διαχείρισης κρίσεων, ενδεχομένως, να ήταν σκόπιμη, προκειμένου να μην υπάρξει ανασφάλεια στις αγορές.

- Η έλλειψη μηχανισμών αλληλεγγύης μέσω της μεταφοράς εισοδημάτων από τις χώρες που ωφελούνται περισσότερο από την ΟΝΕ, προς τις χώρες που αντιμετωπίζουν προβλήματα στον εσωτερικό ανταγωνισμό και εμφανίζουν ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους. Αγνοώντας τη σημασία της εξισορρόπησης του ισοζυγίου πληρωμών εντός της ευρωζώνης και θεωρώντας ότι το βάρος της προσαρμογής οφείλουν να το φέρουν αποκλειστικά τα ελλειμματικά κράτη μέλη, η χρηματοδότηση των εμπορικών ελλειμμάτων των χωρών αφέθηκε στις αγορές.

- Η εξάρτηση των κρατών μελών από τις ιδιωτικές χρηματοπιστωτικές αγορές και η απουσία «εσχάτου καταφυγίου» σε περιόδους κρίσεων ρευστότητας ή φερεγγυότητας. Τα κράτη μέλη δεν έχουν καμία δυνατότητα προσφυγής στις κεντρικές τους τράπεζες σε περιόδους κρίσεων. Η χρηματοδότηση των όποιων ελλειμμάτων τους υλοποιείται, αποκλειστικώς, μέσω των χρηματοπιστωτικών αγορών, επί τη βάσει της πιστοληπτικής τους αξιολόγησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κυρίαρχο ρόλο στο ευρωσύστημα αποκτούν οι λεγόμενοι «οίκοι αξιολόγησης» που προσδιορίζουν την πιστοληπτική τους ικανότητα (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 11), ενώ ο δανεισμός τους σε ευρώ είναι ουσιαστικά ανάλογος του δανεισμού σε ξένο νόμισμα. Εάν οι αγορές σταματήσουν το δανεισμό, τότε η μόνη λύση είναι ο εξωτερικός δημόσιος δανεισμός ή η χρεοκοπία.

- Η ασυμμετρία ανάμεσα στην οικονομική και πολιτική ενοποίηση. Η αρχή της παραλληλίας, αφενός μεν μεταξύ της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και αφετέρου της πολιτικής τοιαύτης, δεν έτυχε ισοδύναμης θεσμικής υποδοχής στις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ΟΝΕ, προσελήφθη από ορισμένους ως ένα μεγάλο βήμα προς την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, αγνοώντας πλήρως ότι δεν είναι αρκούντως βιώσιμη μεταξύ ετερογενών χωρών,

προκειμένου να σχηματίσουν έναν βέλτιστο νομισματικό χώρο και πολύ περισσότερο χωρίς την παράλληλη κοινή οικονομική διακυβέρνηση και, συνωδά, την πολιτική ένωση. Επρόκειτο για την πρόταξη της πολιτικοποίησης έναντι του οικονομικού ρεαλισμού, ο οποίος συνηγορούσε υπέρ της χρονικής μετάθεσης της ένταξης στην ΟΝΕ χωρών με αδύνατες οικονομικές διαρθρώσεις, αρτηριοσκληρωτικά οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, συστήματα διακυβέρνησης υποχωρητικά έναντι των αιτημάτων των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων και με χαμηλή ανταγωνιστικότητα (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 6-8).

- Η παράκαμψη ουσιωδών κριτηρίων της πραγματικής οικονομίας. Η ένταξη στην ΟΝΕ εξαρτάται από την εκπλήρωση ορισμένων μόνο οικονομικών κριτηρίων - μακροοικονομικών δεικτών, όπως ο πληθωρισμός, τα επιτόκια, η συναλλαγματική σταθερότητα και η δημοσιονομική πειθαρχία, οι οποίοι, πέραν της αυθαίρετης οριοθέτησής τους, δεν αντικατοπτρίζουν τις διαρθρωτικές παραγωγικές και ανταγωνιστικές ικανότητες των υποψηφίων χωρών, ούτε τους ποιοτικούς παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 14-15).

Λειτουργικά Προβλήματα του Συστήματος Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης

Η λειτουργία του συστήματος διακυβέρνησης της ευρωζώνης αποδείχθηκε αναποτελεσματική, λόγω των παρακάτω προβλημάτων (Κότιος, Γαλανός και Ρουκανάς 2012, 6-7):

- Αναποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πειθαρχίας και του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ). Το γεγονός ότι η Γερμανία και η Γαλλία το 2003-2004 αρνήθηκαν να μειώσουν τα δημοσιονομικά ελλείμματά τους, αλλά και η «αλληλεγγύη» μεταξύ των Υπουργών Οικονομικών, επέφεραν μία άκρως ελαστική εφαρμογή των διαδικασιών και κυρώσεων. Η αναθεώρηση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης το 2005 εισήγαγε ρήτρες εξαιρέσεων από τα κριτήρια δημοσιονομικής πειθαρχίας, με αποτέλεσμα οι περισσότερες χώρες να κάνουν χρήση αυτών, ειδικά μετά το 2008. Στην παρούσα χρονική στιγμή, οι περισσότερες χώρες της Ένωσης δεν θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ΟΝΕ.

- Μη έγκαιρη αντιμετώπιση των αυξημένων ελλειμμάτων στο εξωτερικό εμπόριο των χωρών της Κοινοτικής περιφέρειας. Το αποτέλεσμα ήταν ο υπερβολικός δημόσιος και ιδιωτικός δανεισμός από τις πλεονασματικές χώρες του Βορρά. Αποκλίσεις σε αμοιβές εργασίας, τιμές, πραγματικές συναλλαγματικές ισοτιμίες και κοινωνικές δαπάνες, σε συνδυασμό με τις εξωτερικές ασυμμετρικές διαταραχές σε βάρος των χωρών του Νότου καθίστατο αδύνατο να αντιμετωπιστούν από το θεσμοθετημένο σύστημα διακυβέρνησης της ΟΝΕ.

- Αντιπαραγωγική χρήση του φθηνού δανεισμού από κράτη μέλη της περιφέρειας. Η ένταξη στην ΟΝΕ επέφερε αυτομάτως την πιστοληπτική αναβάθμιση όλων των κρατών μελών και μία, προς τα κάτω, εναρμόνιση των επιτοκίων του δημοσίου και τραπεζικού δανεισμού, ανεξαρτήτως ύψους δημοσιονομικών ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους. Η μαζική εισροή πάσης φύσεως κεφαλαίων, όμως, στις χώρες της περιφέρειας της ευρωζώνης, δεν αξιοποιήθηκε για τη διεύρυνση και ενίσχυση της παραγωγικής βάσης και ανταγωνιστικότητας των χωρών αυτών, αλλά για την κατανάλωση εισαγομένων, κυρίως, ειδών και για μία φρενήρη οικοδομική δραστηριότητα. Η υπερχρέωση του δημοσίου και τραπεζικού τομέα, η οποία αποκαλύφθηκε από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση, μετέστρεψε τη στάση των αγορών, αφυπνίζοντας συγχρόνως, τους οίκους αξιολόγησης (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 19-20).

- Διαφορετική εξέλιξη του πληθωρισμού και των πραγματικών ισοτιμιών του ευρώ. Αν και ο μέσος όρος του πληθωρισμού στην ευρωζώνη κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα, οι ρυθμοί ετήσιας μεταβολής των τιμών διέφεραν ουσιαδώς, με ταχύτερη αύξηση των τιμών στις χώρες της περιφέρειας¹⁴. Η ανταγωνιστικότητα τιμών εντός της ΟΝΕ οδήγησε στην αύξηση των ελλειμμάτων ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών των κρατών μελών του Νότου και στην αύξηση των πλεονασμάτων των κρατών μελών του Βορρά. Οι χώρες με συγκριτικώς υψηλότερο πληθωρισμό είχαν να αντιμετωπίσουν, όμως, τις ίδιες επιδράσεις και

¹⁴ Η συγκριτικώς ταχύτερη αύξηση των τιμών στις χώρες της περιφέρειας έχει πολλαπλά αίτια, όπως την ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση λόγω του φθηνού δανεισμού και των ξένων επενδύσεων, την υψηλή αύξηση των αμοιβών εργασίας, τα υψηλά κέρδη που δύνανται να οφείλονται και στο μειωμένο εσωτερικό ανταγωνισμό, την εναρμόνιση των επιπέδων τιμών των οικονομικώς αδυνάτων μικρών χωρών με τα υψηλότερα επίπεδα των ισχυρών οικονομιών κ.ά. (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 21).

στο εμπόριο με χώρες εκτός ΟΝΕ, λόγω των σχετικά υψηλότερων πραγματικών ισοτιμιών του ευρώ. Η πραγματική ανατίμηση του ευρώ για αυτές ήταν υψηλότερη από την ονομαστική, με συνέπεια την επιβάρυνση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών τους. Εν τέλει, λανθασμένες εθνικές οικονομικές πολιτικές και οικονομικές δυναμικές της νομισματικής ένωσης προκάλεσαν μείωση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειακών χωρών και επιδείνωση των προβλημάτων εξωτερικού εμπορίου (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 20-21).

- Ασύμμετρες οικονομικές διαταραχές. Οι οικονομίες της ευρωζώνης, παρά το διαφορετικό βαθμό ένταξής τους στο διεθνές οικονομικό σύστημα, είναι δέκτες πολλών οικονομικών και πολιτικών διαταραχών. Ο κίνδυνος της εμφάνισης διαφορετικών διαταραχών στα κράτη μέλη της ΟΝΕ και η αναγκαιότητα ενός σταθεροποιητικού ταμείου είχε τονισθεί προ ιδρύσεώς της. Η ΟΝΕ κατά την πρώτη δεκαετία, εκλήθη να αφομοιώσει ενδογενείς κραδασμούς από τη μετάβαση της ΕΕ-15 στην ΕΕ-27 και την αύξηση του αριθμού των μελών της. Επίσης, εκλήθη να διαχειρισθεί την επιθετική εξαγωγική πολιτική της Κίνας και άλλων δυναμικώς αναπτυσσομένων χωρών στην ευρωπαϊκή αγορά, την κρίση πρώτων υλών και τις μεγάλες αυξήσεις στις τιμές πετρελαίου, καθώς και τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση. Οι επιπτώσεις των εν λόγω διαταραχών ήτο διαφορετικές στις επί μέρους χώρες της ΟΝΕ. Η ένταξη νέων χωρών, οι οποίες έχουν όμοιες οικονομικές διαρθρώσεις με τις χώρες της περιφέρειας, αλλά φθηνότερα κόστη παραγωγής, ανταγωνίζονται στις ίδιες αγορές τις χώρες του Νότου, ενώ προσέλκυσαν τεράστια ποσά για άμεσες επενδύσεις από τις ανεπτυγμένες χώρες της ΕΕ, εν μέρει εις βάρος των χωρών του Νότου. Επίσης, οι εισαγωγές των παραπάνω χωρών προέρχονται κυρίως από τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά. Οι επιπτώσεις των εμπορικών συναλλαγών με την Κίνα διαφέρουν από χώρα σε χώρα, ενώ οι αυξήσεις των πρώτων υλών και των τιμών του πετρελαίου επιβαρύνουν το ισοζύγιο πληρωμών των χωρών με υψηλά ελλείμματα ή μεγάλο βαθμό εξάρτησης από εισαγωγές ενέργειας. Τέλος, η χρηματοπιστωτική κρίση και η ανάγκη για δημοσιονομική επέκταση, για αντικυκλικούς λόγους, οδήγησε σε συγκριτικώς μεγαλύτερη κρίση ρευστότητας τις χώρες του Νότου (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 21-22).

- Σκληρή νομισματική πολιτική παρά την ύπαρξη ανομοίων οικονομικών καταστάσεων. «Η νομισματική πολιτική της ΕΚΤ προσανατολίζεται στη σταθερότητα των τιμών (ετήσιος πληθωρισμός κατώτερος, αλλά πλησίον του 2%) του μέσου όρου της ευρωζώνης. Όπως, όμως, επεσημάνθη ανωτέρω, οι πληθωριστικές εξελίξεις στις χώρες της ευρωζώνης υπήρξαν αποκλίνουσες. Έτσι, οι χώρες με πληθωρισμό (και ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση) αρκετά άνω του 2% χρειάζονταν μία πιο σφιχτή νομισματική πολιτική, ενώ χώρες με πολύ χαμηλότερα ποσοστά πληθωρισμού (και χαμηλότερα ποσοστά οικονομικής μεγέθυνσης) θα ήθελαν μία πιο επεκτατική νομισματική πολιτική. Η χωρική διαφοροποίηση της νομισματικής πολιτικής είναι όμως ανέφικτη. Συνεπώς, εκ των πραγμάτων η κοινή νομισματική πολιτική ήταν κατά την πρώτη δεκαετία της ΟΝΕ συχνά προκυκλική, δηλαδή ενίσχυε τον πληθωρισμό και τα δημοσιονομικά ελλείμματα στις ταχύτερα μεγεθυνόμενες οικονομίες, κυρίως, της περιφέρειας, αλλά και την ύφεση σε ορισμένες χώρες του Ενωσιακού Βορρά» (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 22).

Αδυναμίες του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Λήψης Αποφάσεων

Η μη ανάπτυξη μίας κοινής στρατηγικής αντιμετώπισης των συνεπειών της χρηματοπιστωτικής κρίσης και η σημαντικά καθυστερημένη αντιμετώπιση της κρίσης χρέους και ρευστότητας, κατέδειξαν με emphaticό τρόπο τα μεγάλα προβλήματα της ΟΝΕ στη λήψη αποφάσεων. Λόγω απουσίας ενός θεσμοθετημένου κεντρικού συστήματος διαχείρισης κρίσεων και κατανομής ρόλων, αναδείχθηκαν σε δρώντες όλα τα όργανα της ΕΕ, τα κράτη μέλη της ευρωζώνης, διεθνείς οργανισμοί και ισχυρές τρίτες χώρες. Χωρίς να υπάρχει ένα ενιαίο αποτελεσματικό φόρουμ συντονισμού, όλοι οι παραπάνω εξέφρασαν συχνά αποκλίνουσες απόψεις, αποσταθεροποιώντας τις αγορές. Το Συμβούλιο Κορυφής της Ευρωζώνης αναδείχθηκε μεν σε κορυφαίο όργανο λήψης αποφάσεων, χωρίς όμως να περιορίζει αποκλίνουσες αποσταθεροποιητικές δράσεις άλλων δρώντων εντός ή εκτός της Ευρωζώνης. Η συνεχής δημοσιοποίηση διαφορετικών απόψεων και εκτιμήσεων και η ανοικτή οικονομική διπλωματία, προκάλεσαν και προκαλούν ανασφάλεια στις κοινωνίες και στις αγορές και επιδεινώνουν την κατάσταση. Η εμπλοκή του ΔΝΤ στη διαχείριση της κρίσης και η υιοθέτηση των μεθόδων

δανεισμού και εποπτείας του, έδειξε την αδυναμία των χωρών της ONE να διαχειριστούν μόνες τους την κρίση και έβλαψε την αξιοπιστία της ONE (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 24). Τέλος, ερωτήματα εγείρονται σχετικά με τη δημοκρατική υπόσταση των αποφάσεων διαχείρισης της κρίσης, επειδή οι αποφάσεις λαμβάνονται από τις εθνικές κυβερνήσεις και τα Κοινοτικά όργανα χωρίς την προηγούμενη συμμετοχή των εθνικών αλλά και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Έλλειμμα Ηγεσίας και Εμφάνιση Οικονομικού Εθνικισμού

Το έλλειμμα αποτελεσματικής ευρωπαϊκής ηγεσίας εκφράστηκε με πολλούς τρόπους. Ο παραδοσιακός Γαλλογερμανικός άξονας δεν λειτούργησε αποτελεσματικά, λόγω διαφορετικών εσωτερικών πολιτικών συνθηκών, συμφερόντων και αντιλήψεων των πολιτικών ηγεσιών τους (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 25). Η στάση πολλών κυβερνήσεων κρατών μελών της ONE έναντι της κρίσης καθορίστηκε με βάση την εσωτερική πολιτική τους και όχι το κοινό συμφέρον, την πορεία ενοποίησης και την ευρωπαϊκή πολιτική. Οργανωμένες εθνικές ομάδες και αντιευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα άσκησαν πιέσεις στις κυβερνήσεις τους για προστασία του εθνικού συμφέροντος, θεωρώντας την Κοινοτική αλληλεγγύη επιβλαβή. Πολλές δε, από τις πρώτες, χρησιμοποίησαν ακόμα και σοβινιστικά επιχειρήματα ή συνθήματα κατά των χωρών της περιφέρειας, προκειμένου να κερδίσουν την εσωτερική δημόσια γνώμη. Σε ένα περιβάλλον οικονομικού εθνικισμού και λαϊκισμού είναι συχνά δύσκολο οι κυβερνήσεις που καλούνται να χρηματοδοτήσουν τις χώρες της περιφέρειας να δράσουν αποτελεσματικά. Έτσι, εξηγούνται και ορισμένες στάσεις και αιτήματα όπως η εμμονή ορισμένων στην εφαρμογή, από χώρες σε κρίση, αυστηρών και σχετικά βραχυπρόθεσμων προγραμμάτων προσαρμογής, η συμμετοχή των τραπεζών στη διαχείριση του χρέους, οι ταχύτατες ιδιωτικοποιήσεις και η εμπράγματο ασφαλίση των δανείων.

Ασάφειες και Ελλείμματα Θεσμικού Πλαισίου της ONE

Αν και η Συνθήκη της ΕΕ απαγορεύει την ανάληψη υποχρεώσεων χρεωμένων χωρών από άλλες και την άμεση χρηματοδότηση του Δημοσίου Τομέα

από την ΕΚΤ, εν τούτοις και οι δύο θεσμικές ρυθμίσεις αποδείχθηκαν αδύναμες. Τα κράτη μέλη και η ΕΕ βασιζόμενοι στη διάταξη περί «εκτάκτου ανάγκης» χρηματοδότησαν τα πληττόμενα κράτη μέλη, ενώ η ΕΚΤ παρενέβη στη δευτερογενή αγορά αγοράζοντας ομόλογα των τελευταίων. Οι εν λόγω αγορές της ΕΚΤ χαρακτηρίζονται από μέγιστη αδιαφάνεια και για ορισμένους αντίκεινται στο πνεύμα ανεξαρτησίας της ΕΚΤ και της μη χρηματοδότησης μέσω της εκτύπωσης χρήματος κρατικών ελλειμμάτων.

Κίνδυνοι Μετάδοσης της Κρίσης

Η κρίση απέδειξε ότι μια σοβαρή εθνική διαταραχή εμπεριέχει κινδύνους για όλη την ΟΝΕ και θέτει σε δοκιμασία το σύνολο της ευρωζώνης. Η κρίση χρέους σε μια χώρα μπορεί να μεταδοθεί και σε άλλες μέσω διαφόρων διαύλων. Για παράδειγμα, λόγω της ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών μεγάλο μέρος του χρέους του δημοσίου και των τραπεζών των χωρών της περιφέρειας, το κατείχαν τράπεζες άλλων χωρών όπως της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Ολλανδίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας κ.α. Από μια ξαφνική στάση πληρωμών ή από ένα κούρεμα των οφειλομένων θα κινδύνευαν με κατάρρευση ή θα αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας πολλά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα άλλων χωρών, με αποτέλεσμα την εκ νέου παρέμβαση των κυβερνήσεων τους για διάσωση. Μετά το κούρεμα του ιδιωτικού ελληνικού χρέους κατά 50% και την αύξηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους, σήμερα, ο μεγαλύτερος κίνδυνος μεταφέρθηκε στους κρατικούς προϋπολογισμούς των χωρών της ευρωζώνης και στο ΔΝΤ, δηλαδή, ουσιαστικά στους φορολογουμένους άλλων χωρών. Κίνδυνοι επίσης, προκύπτουν και για την ΕΚΤ, η οποία κατέχει σημαντικό χαρτοφυλάκιο υποβαθμισμένων ομολόγων. Επίσης, η χορήγηση δημοσίων δανείων για στήριξη των χωρών της περιφέρειας, η οποία γίνεται με νέα δάνεια από τις αγορές, ανεβάζει το συνολικό χρέος και τα ελλείμματα και των χωρών του Βορρά, με κινδύνους και για τη δική τους μακροχρόνια πιστοληπτική ικανότητα. Τέλος, η κρίση επηρεάζει την εικόνα και τη συνοχή της ευρωζώνης και προκαλεί φυγή κεφαλαίων όχι μόνον από χώρες σε κρίση προς τις χώρες της Βόρειας ευρωζώνης, αλλά και από την ευρωζώνη προς τρίτες χώρες. Λόγω της έντονης αλληλεξάρτησης και της λειτουργίας των μηχανισμών διάδοσης, οι χώρες

της ευρωζώνης έχουν άμεσο ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στις δοκιμαζόμενες χώρες. Από την κρίση σε ένα τμήμα της ΟΝΕ τα κόστη είναι συλλογικά. Όσο πιο βαθιά η κρίση αυτή, τόσο μεγαλύτερα και τα εν λόγω κόστη για όλους. Συνεπώς, οι χώρες της ΟΝΕ είναι καταδικασμένες σε ένα συνεργατικό παίγνιο, ώστε να υπάρξουν οφέλη για όλους, ή σε περίπτωση που μια χώρα σε κρίση δεν υποστηριχτεί από τις άλλες και αφεθεί στη χρεοκοπία ή στη μονομερή κήρυξη στάσης πληρωμών, τότε υπάρχουν ζημίες για όλους.

Υπερβολικές Αντιδράσεις Χρηματοπιστωτικών Αγορών και Οίκων Αξιολόγησης

Σε περιόδους κρίσεων υπάρχει κατά κανόνα μια υπεραντίδραση των αγορών χρήματος και κεφαλαίων. Στην κρίση της ευρωζώνης, αυξήθηκαν κατά πολύ τα επιτόκια δανεισμού των χωρών που επλήγησαν, έπεσαν οι τιμές των ομολόγων τους στις δευτερογενείς αγορές, ενώ και η ιδιωτική χρηματοδότηση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων τους μειώθηκε δραστικά, επιτείνοντας το πρόβλημα ρευστότητας και κατ' επέκταση της ύφεσης. Λόγω της μεγάλης πίεσης που επήλθε, οι χώρες του ευρωζωνικού Βορρά οδηγήθηκαν στην ανάληψη, σε μεγάλο βαθμό, της χρηματοδότησης των χωρών αυτών. Ο ρόλος των οίκων αξιολόγησης αποδείχθηκε εξαιρετικά αρνητικός, καθώς οι βαθμολογίες και προβλέψεις τους επηρεάζουν τόσο τη συμπεριφορά των αγορών, όσο και τις αγορές ασφαλίσιμων κινδύνου. Οι πολυετείς υπερβολικά θετικές αξιολογήσεις των ευρισκομένων σε κρίση χρέους χωρών, μετατράπηκαν σε υπερβολικά αρνητικές, επιθετικές και άκαιρες, εγείροντας ζητήματα διαφάνειας και νομιμοποίησης των εν λόγω οίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Η εμφάνιση της ελληνικής κρίσης χρέους στις αρχές του 2010 προκάλεσε ανησυχία, η οποία εξαπλώθηκε ταχέως σε ευρεία κλίμακα. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, μη αντιλαμβανόμενες αρχικά την έκτασή της στο ευρωπαϊκό οικονομικό οικοδόμημα, εξέλαβαν την κρίση ως μια καθαρά εθνική υπόθεση. Οι φόβοι για διάδοση της κρίσης και σε άλλες υπερχρεωμένες χώρες και για τις συνέπειες μίας πτώχευσης στα εθνικά τραπεζικά συστήματα, κυρίως της Γαλλίας και Γερμανίας, καθώς και ανησυχίες περί της εικόνας της ευρωζώνης και της συνολικής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, οδήγησαν στη χορήγηση δημόσιας βοήθειας από τα κράτη μέλη της ΟΝΕ και από το ΔΝΤ με τη μορφή δανείου, το οποίο έλαβε διακρατικό χαρακτήρα και στηρίχθηκε στις διατάξεις περί ενίσχυσης μίας χώρας λόγω εκτάκτων καταστάσεων, υπό τον όρο της εφαρμογής δραστικών προγραμμάτων προσαρμογής με διεθνή εποπτεία. Έπειτα από μια πρόσκαιρη ανακούφιση, διαπιστώθηκε ότι τα προβλήματα διευρύνονταν και διαδίδονταν παντού, με την αποκάλυψη σημαντικών ελλειμμάτων όλο και περισσότερων χωρών της ευρωζώνης. Ένας πανευρωπαϊκός πανικός προκλήθηκε και ένας ατέρμων διάλογος για το τί μέλλει γενέσθαι μόλις είχε ξεκινήσει.

Η Ελλάς αποτέλεσε την αφορμή για να αποκτήσει η ευρωζώνη τον πρώτο μηχανισμό διάσωσης χώρας. Ήταν η πρώτη φορά που η ΟΝΕ κλήθηκε να διαχειρισθεί συνθήκες κρίσης. Η αντίδραση των κρατών μελών στο ελληνικό ζήτημα έγινε με μεγάλη χρονική καθυστέρηση και αυτό δεν οφείλονταν μόνο στην απαγόρευση από τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ της ανάληψης των υποχρεώσεων ενός κράτους της ΟΝΕ από άλλα κράτη μέλη, στο φόβο δημιουργίας ενός προηγούμενου ή στην αντίδραση των πολιτών τους, αλλά και στην ελλειμματική θεσμική αρχιτεκτονική του ευρώ, με την απουσία θεσμοθετημένων μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων ή ειδικών διατάξεων που θα της επέτρεπαν να αναλάβει άμεση δράση. Πέρα από την έλλειψη σταθερών βάσεων για τη δημιουργία μιας αξιόπιστης και βιώσιμης νομισματικής ένωσης, οι δομικές ανεπάρκειες της ευρωζώνης ήταν εμφανείς. Με την ελληνική οικονομία να έχει υποστεί τα πιο βαριά πλήγματα, σε σύγκριση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη, η

χώρα λειτούργησε ως «αποδιοπομπαίος τράγος» για τα χρονίζοντα θεσμικά προβλήματα της Ευρώπης (Παπαστάμκος και Κότιος 2011, 28-32) (Χριστοδουλάκη 2016, 6-8).

Η κρίση δημοσίου χρέους ώθησε την ευρωζώνη, αλλά και γενικότερα την ΕΕ, να κινηθεί προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, τη χρηματοδοτική στήριξη κρατών μελών που αντιμετώπιζαν προβλήματα και δεύτερον, την υιοθέτηση πιο μακροχρόνιων στόχων για βασικές αλλαγές στους κοινοτικούς θεσμούς και την εισαγωγή νέων (Στουρνάρας 2016).

ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ - ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την εν λόγω κρίση, αλλά και νέες αναδυόμενες οικονομικές κρίσεις στο μέλλον, προέβη στην αναθεώρηση της υφισταμένης οικονομικής διακυβέρνησης της ΟΝΕ και στην ανάπτυξη νέων πολιτικών και εργαλείων.

Μηχανισμοί Διαχείρισης Κρίσεων

- Δανειακή Διευκόλυνση για την Ελλάδα (ΔΔΕ/GLF): Μηχανισμός χρηματοδοτικής στήριξης, ο οποίος θεσπίστηκε τον Μάιο του 2010 για την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης και παρέσχε διμερή δάνεια από τα κράτη μέλη της ευρωζώνης και από το ΔΝΤ προς την Ελλάδα (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2018).

Με στόχο τη διαμόρφωση ενός μηχανισμού επίλυσης κρίσεων που όχι μόνο θα αντιμετώπιζε την αδυναμία των χρηματοπιστωτικών αγορών, αλλά και θα μετρίαζε τον κίνδυνο διάδοσης σε άλλα κράτη μέλη, επίσης τον Μάιο του 2010, θεσπίστηκαν δύο προσωρινοί μηχανισμοί επίλυσης κρίσεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2012):

- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης (ΕΜΧΣ/ΕFSM): Είχε Κοινοτικό χαρακτήρα και επέτρεπε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή τη λήψη δανείων για στήριξη χωρών της ΕΕ σε κρίση, μέχρι συνολικού

ύψους 60 δισεκατομμυρίων ευρώ με την εγγύηση του Ενωσιακού προϋπολογισμού.

- Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ/ΕFSF): Εταιρεία ειδικού σκοπού και διακρατικού χαρακτήρος. Η δανειοδοτική ικανότητα του ΕΤΧΣ βασίζεται αποκλειστικά στις εγγυήσεις που παρέχουν τα συμμετέχοντα κράτη μέλη της ΟΝΕ, μέχρι συνολικού ύψους 440 δισεκατομμυρίων ευρώ.

Κι ενώ τα ανωτέρω εργαλεία ενεργοποιήθηκαν για τη χορήγηση χρηματοδοτικής στήριξης σε Ελλάδα, Ιρλανδία και την Πορτογαλία, τον Οκτώβριο του 2012 συγκροτήθηκε ο μόνιμος μηχανισμός στήριξης, με τη μορφή του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ/ΕSM), ως εργαλείο πρόληψης και αντιμετώπισης κρίσεων και ο οποίος συστάθηκε μέσω διακυβερνητικής συνθήκης, δηλαδή εκτός του νομικού πλαισίου της ΕΕ. Ο ΕΜΣ αποτελεί σήμερα το μοναδικό και μόνιμο μέσο χρηματοδοτικής συνδρομής προς κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ. Η πραγματική δανειοδοτική ικανότητά του ανέρχεται σε 500 δισεκατομμύρια ευρώ. Τα δάνεια χρηματοδοτούνται από δανεισμό του ΕΜΣ στις χρηματοπιστωτικές αγορές και είναι εγγυημένα από τους μετόχους (κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ), ενώ έχει παράσχει ήδη χρηματοδοτική συνδρομή στην Ισπανία, την Κύπρο και την Ελλάδα (Dias 2018).

Οικονομικό Επίπεδο

Οι αλλαγές που έλαβαν χώρα για την οικονομική διάσταση της ΟΝΕ είχαν κατά κύριο λόγο χαρακτήρα διακυβερνητικό (Μαρής 2014) και μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2012):

- Το «Ευρωπαϊκό Εξάμηνο»: Ένα ολοκληρωμένο ενοποιημένο σύστημα οικονομικής, δημοσιονομικής και διαρθρωτικής εποπτείας για το συντονισμό των οικονομικών, δημοσιονομικών και διαρθρωτικών πολιτικών των κρατών μελών, από το 2010.

- Τη «Δέσμη Έξι Μέτρων» («Six Pack»): Ενδυνάμωση της οικονομικής διακυβέρνησης μέσω ενίσχυσης του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης

(ΣΣΑ) για ενισχυμένη δημοσιονομική εποπτεία, νέας διαδικασίας επιτήρησης μακροοικονομικών ανισορροπιών και καθορισμού προτύπων για τα εθνικά δημοσιονομικά πλαίσια των κρατών μελών, από το 2011.

- Τη «Συνθήκη για την Σταθερότητα, τον Συντονισμό και την Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση» (ΣΣΣΔ): Επίσης γνωστή ως «Δημοσιονομικό Σύμφωνο», πρόκειται για Συνθήκη διακυβερνητικής φύσης, η οποία δεσμεύει τα κράτη μέλη να ενσωματώσουν περιοριστικές διατάξεις για το χρέος απευθείας στο εθνικό νομοθετικό τους πλαίσιο, αποδεχόμενα παράλληλα την εποπτεία και παρακολούθηση για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων, από το 2013.

- Το «Σύμφωνο για το Ευρώ Συν» («Euro Plus Pact»): Γνωστό και ως «Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας», έχει σκοπό το συντονισμό της οικονομικής πολιτικής των κρατών μελών της ΟΝΕ και την ανταγωνιστικότητα, προβλέπει την ενίσχυση της υφισταμένης διακυβέρνησης, την προτεραιότητα της ανταγωνιστικότητας και της σύγκλισης και την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς (Παπαστάμκος και Κότιος 2011), από το 2011.

- Τη «Δέσμη Δύο Μέτρων» («Two Pack»): Αποσκοπεί στην ενίσχυση της κεντρικής εποπτείας των εθνικών προϋπολογισμών, από το 2012.

Νομισματικό - Χρηματοπιστωτικό Επίπεδο

Εξαιτίας του ήδη δημιουργηθέντος υπερεθνικού πλαισίου της νομισματικής διάστασης της ΟΝΕ και τον ρόλο της ΕΚΤ σε αυτό, οι πραγματοποιηθείσες αλλαγές ξέφυγαν τις περισσότερες φορές από τον διακυβερνητικό τρόπο λήψης αποφάσεων. Η ΕΚΤ, παρακινούμενη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να κάνει τα πάντα ώστε να επανέλθει η σταθερότητα στην ευρωζώνη, προέβη σε μια σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση των σοβαρών προβλημάτων στην χρηματοοικονομική αγορά. Τα μέτρα αυτά περιελάμβαναν, εκτός των συμβατικών μέτρων νομισματικής πολιτικής για την παροχή ρευστότητας στις τράπεζες, την εξαγορά των ελληνικών χρεών από την δευτερογενή αγορά ομολόγων μέσα στα πλαίσια του Προγράμματος για τις Αγορές Τίτλων (SMP).

Αρχής γενομένης από το 2011, η ΕΚΤ άρχισε να αλλάζει τη στρατηγική της και να ανταποκρίνεται πιο ουσιαστικά στις προκλήσεις. Ο νέος πρόεδρος της Μάριο Ντράγκι, με την εισαγωγή του προγράμματος Πράξεων Μακροχρόνιας Αναχρηματοδότησης (LTRO), μέσω του οποίου παρείχε στις ευρωπαϊκές τράπεζες πάνω από 1 τρισεκατομμύριο ευρώ σε φτηνά δάνεια 3ετίας, μετρίασε την πίεση από τις αγορές. Η δήλωση του, επίσης, τον Ιούλιο του 2012, ότι «Εντός του πλαισίου της εντολής μας, η ΕΚΤ είναι έτοιμη να κάνει ό,τι χρειαστεί για να προστατεύσει το ευρώ. Και πιστέψτε με, θα είναι αρκετό» (Draghi 2012), καθώς και η ενεργοποίηση των Άμεσων Νομισματικών Συναλλαγών (OMT) -ενός προγράμματος αγοράς ομολόγων στην δευτερογενή αγορά από την ΕΚΤ- ώθησαν τις αγορές να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη τους στην ΟΝΕ (Μαρής 2014).

Παράλληλα, ο ελλιπής εποπτικός έλεγχος του χρηματοπιστωτικού συστήματος οδήγησε στην δημιουργία νέας δομής, ήδη από το 2010. Έτσι, με στόχο τη διασφάλιση μιας συνεκτικής και συνεπούς εποπτείας στην ΕΕ δημιουργήθηκε το Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας¹⁵ (ΕΣΧΕ/ESFS), το οποίο είναι ένα πολυεπίπεδο σύστημα αρχών μικροπροληπτικής και μακροπροληπτικής εποπτείας και περιλαμβάνει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου, τις τρεις Ευρωπαϊκές Εποπτικές Αρχές (ΕΕΑ/ESAs) και τις εθνικές εποπτικές αρχές (Rakić και Dessimirova 2018):

- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου (ΕΣΣΚ/ESRB): Ιδρύθηκε το 2010 και είναι υπεύθυνο για την μακροπροληπτική επίβλεψη του χρηματοπιστωτικού συστήματος της ΕΕ, όπως και για την πρόληψη και τον μετριασμό των συστημικών κινδύνων (European Systemic Risk Board n.d.).
- Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (ΕΑΤ/ΕΒΑ): Με έτος ιδρύσεως το 2011 έχει ως αποστολή τη δημιουργία ενός ενιαίου ρυθμιστικού και εποπτικού πλαισίου για το σύνολο του τραπεζικού τομέα της ΕΕ. Είναι ο οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι επιφορτισμένος με την εφαρμογή ενός τυποποιημένου συνόλου κανόνων για τη ρύθμιση και την εποπτεία του τραπεζικού τομέα σε όλες τις χώρες

¹⁵ Αυτό το σύστημα εποπτείας διέρχεται περίοδο αλλαγών λόγω της θέσπισης της Τραπεζικής Ένωσης και της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ.

της ΕΕ. Στόχος της είναι να δημιουργήσει μια αποτελεσματική, διαφανή και σταθερή ενιαία αγορά τραπεζικών προϊόντων στην ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση 2018).

- Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (ΕΑΑΕΣ/ΕΙΟΡΑ): Από το 2011 αποτελεί την εποπτική αρχή ασφαλίσεων και επαγγελματικών συντάξεως. Ως ανεξάρτητος φορέας που παρέχει συμβουλευτικές υπηρεσίες στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ, είναι αρμόδια για τη διαφύλαξη της σταθερότητας του χρηματοοικονομικού συστήματος, τη διασφάλιση της διαφάνειας των αγορών και των χρηματοοικονομικών προϊόντων και την προστασία των ασφαλισμένων, των μελών και των δικαιούχων των συνταξιοδοτικών συστημάτων (Ευρωπαϊκή Ένωση 2017).

- Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών (ΕΑΚΑΑ/ESMA): Ανεξάρτητη αρχή, που ιδρύθηκε το 2011 και έχει ως σκοπό την βελτίωση της προστασίας των επενδυτών και την προώθηση της σταθερής και εύρυθμης λειτουργίας των χρηματοπιστωτικών αγορών, ενώ είναι αρμόδια για τον συντονισμό των μέτρων που λαμβάνονται από τις εποπτικές αρχές του τομέα των κινητών αξιών και για τη λήψη μέτρων έκτακτης ανάγκης σε περίπτωση κρίσης (Ευρωπαϊκή Ένωση 2017).

Τραπεζική Ένωση

Καθώς η χρηματοπιστωτική κρίση εξελίχθηκε σε κρίση δημοσίου χρέους στην ευρωζώνη, κατέστη σαφές ότι απαιτείται μεγαλύτερη ενοποίηση του τραπεζικού συστήματος για τα κράτη μέλη της ΟΝΕ, τα οποία είναι ιδιαίτερα αλληλεξαρτώμενα. Η τραπεζική ένωση, στην οποία συμφώνησαν τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, στηρίζεται σε δύο πυλώνες, οι οποίοι αποτελούν και τα δομικά του στοιχεία:

- Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός (EEM/SSM): Σύστημα τραπεζικής εποπτείας στην Ευρώπη, το οποίο περιλαμβάνει την ΕΚΤ και τις εθνικές εποπτικές αρχές των συμμετεχουσών χωρών, με σκοπό τη διαφύλαξη της ασφάλειας και της ευρωστίας του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος, την ενίσχυση της

χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης και σταθερότητας και την διασφάλιση συνεπούς εποπτείας (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα 2018).

- **Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης (EME/SRM):** Αποτελείται από το Ενιαίο Συμβούλιο Εξυγίανσης και ένα κοινό ταμείο εξυγίανσης, με σκοπό την εξασφάλιση της εύτακτης εξυγίανσης των προβληματικών τραπεζών, με το ελάχιστο δυνατό κόστος για τους φορολογουμένους και την πραγματική οικονομία (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2018).

Ως περαιτέρω βήμα, προς μια πλήρως ανεπτυγμένη τραπεζική ένωση, η Επιτροπή υπέβαλε τον Νοέμβριο του 2015 πρόταση για ένα Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασφάλισης Καταθέσεων (ΕΣΑΚ/EDIS), με σκοπό να παρέχει ισχυρότερη και πιο ομοιόμορφη ασφαλιστική κάλυψη για όλους τους καταθέτες στην τραπεζική ένωση.

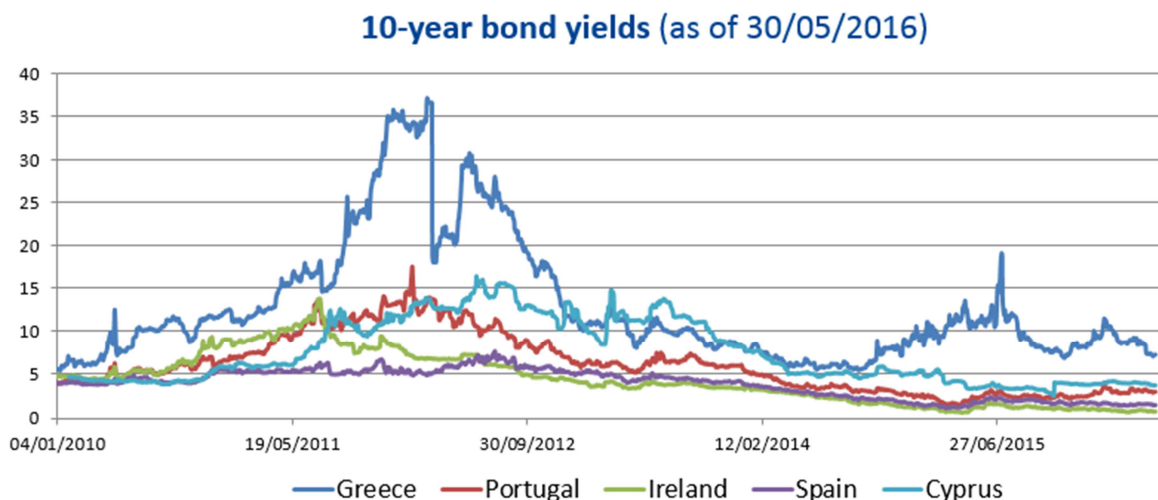
Ενώ οι πρώτοι δύο πυλώνες της τραπεζικής ένωσης -ο EEM και ο EME- είναι πλέον σε θέση και λειτουργούν πλήρως, δεν έχει ακόμη θεσπιστεί κοινό σύστημα προστασίας των καταθέσεων και χρειάζονται περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των εναπομενόντων κινδύνων του τραπεζικού τομέα, ιδίως εκείνων που σχετίζονται με μη εξυπηρετούμενα δάνεια ή τις πρωτοβουλίες που βοηθούν τις τράπεζες να διαφοροποιήσουν τις επενδύσεις τους σε τίτλους εξασφαλισμένων με κρατικά ομόλογα (SBBS). Τον Οκτώβριο του 2017, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κάλεσε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να προχωρήσουν γρήγορα στην έγκριση αυτών των μέτρων και να ολοκληρώσουν όλα τα μέρη της αρχιτεκτονικής του τραπεζικής ένωσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2018). Τον Μάιο του 2018, η Επιτροπή υπέβαλε νομοθετική πρόταση για την ανάπτυξη αγοράς SBBS (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2018).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΧΡΕΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΑ

«Καλό κουράγιο...!»

Στην παραπάνω ευχή -και μάλιστα διατυπωμένη στα ελληνικά και όχι στα αγγλικά- με την οποία έκλεισε τη συνέντευξη τύπου που παραχώρησε τον Μάρτιο του 2010 στην Αθήνα ο Όλι Ρεν, αποτυπώνεται η σκληρότητα και το επώδυνο των νέων δημοσιονομικών μέτρων¹⁶ που επρόκειτο να εξαγγείλει η κυβέρνηση της Ελλάδος για τη μείωση του ελλείμματος, 2 μήνες πρωτού αποταθεί στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης¹⁷. Τα μέτρα ύψους 5,4 δισεκατομμυρίων ευρώ ήταν το ελάχιστο προαπαιτούμενο, προκειμένου η χώρα να κερδίσει την εμπιστοσύνη και κατ' επέκταση την στήριξη και αλληλεγγύη των υπολοίπων κρατών μελών της ευρωζώνης.

Διάγραμμα 4.1: Αποδόσεις 10ετών Ομολόγων

Πηγή: (European Stability Mechanism 2018)

¹⁶ Τα μέτρα περιελάμβαναν αύξηση των συντελεστών ΦΠΑ και άλλων έμμεσων φόρων, καθώς και περικοπή του λογαριασμού μισθοδοσίας, μέσω της μείωσης των επιδομάτων και της κατάργησης των δώρων εορτών και αδείας για τους δημοσίους υπαλλήλους (European Commission 2010).

¹⁷ Δανειακή Διευκόλυνση για την Ελλάδα (ΔΔΕ).

Το διογκωμένο χρέος στο Δημόσιο Τομέα για την Ελλάδα, ο υπερχρεωμένος Ιδιωτικός Τομέας για την Ισπανία, η έλλειψη ρευστότητας για την Πορτογαλία και τέλος η αφερεγγυότητα των τραπεζών της Ιρλανδίας που είχαν εκδηλωθεί εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, η οποία έπληξε τις χώρες αυτές το 2008, τις είχαν οδηγήσει ήδη στην εφαρμογή σκληρών μέτρων λιτότητας (Χριστοδουλάκη 2016, 7). Η αδυναμία των χωρών αυτών, συμπεριλαμβανομένης της Κύπρου -λόγω υψηλού δημοσιονομικού ελλείμματος- να δανεισθούν από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, τις οδήγησε στο δανεισμό από τους Ευρωπαίους εταίρους και το ΔΝΤ, μέσω των μηχανισμών ΔΔΕ, ΕΜΧΣ, ΕΤΧΣ και ΕΜΣ, που αναφέρθηκαν στο 3^ο Κεφάλαιο. Κάνοντας μια αποτίμηση του κόστους των σχεδίων διάσωσης των χωρών της ευρωζώνης που επλήγησαν από την κρίση χρέους, διαπιστώνεται ότι, για τη διευκόλυνση της μακροοικονομικής προσαρμογής της οικονομίας των και για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών τους, απαιτήθηκαν συνολικά άνω των 500 δισεκατομμυρίων ευρώ μέσα σε ένα διάστημα 8 ετών. Συγκεκριμένα, για την Ιρλανδία 85 δισεκατομμύρια ευρώ και 3 χρόνια (2010-2013), για την Πορτογαλία 78 δισεκατομμύρια ευρώ και 3 έτη (2011-2014), για την Ισπανία 41,3 δισεκατομμύρια ευρώ και 2 χρόνια (2012-2014), για την Κύπρο 7,3 δισεκατομμύρια ευρώ και 3 έτη (2013-2016) και τέλος για την Ελλάδα απαιτήθηκαν 288,7 δισεκατομμύρια ευρώ σε 8 έτη (2010-2018).

Στη Σύνοδο Κορυφής της 7^{ης} Μαΐου 2010, οι Ευρωπαίοι ηγέτες δηλώνουν πως όλα τα θεσμικά όργανα της ζώνης του ευρώ (Συμβούλιο, Επιτροπή, ΕΚΤ), καθώς και όλα τα κράτη μέλη της, δεσμεύονται να καταπολεμήσουν την οικονομική κρίση και να εξασφαλίσουν την οικονομική σταθερότητα στην ευρωζώνη με το πλήρες φάσμα των διαθεσίμων μέσων (Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου 2011, 29). Πέρα όμως από τις αλλαγές στο πλαίσιο της οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη τόσο όσον αφορά στην νομισματική, όσο και στην οικονομική διάσταση της ΟΝΕ, η πολιτική αντιμετώπισης της κρίσης στην ευρωζώνη αποτυπώνεται στα πακέτα διάσωσης των περιφερειακών χωρών (Μαρής 2014).

Τα παραπάνω δάνεια ή αλλιώς «χρηματοδοτική συνδρομή» συνοδεύονταν από την υπογραφή Μνημονίων Συνεννόησης, που περιελάμβαναν ως προϋπόθεση την υιοθέτηση αυστηρών δημοσιονομικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών, διαρθρωτικών και εποπτικών πολιτικών, με τη μορφή

Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής. Η επίβλεψη δε, των προγραμμάτων θα υλοποιούνται από τρεις διεθνείς οργανισμούς, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2018), μέσω μιας επιτροπής εκπροσώπων τους, την «Τρόικα». Στο ευρύ φάσμα όρων που επέβαλλαν τα προγράμματα αυτά, συμπεριλαμβάνονταν η αναδιάρθρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και η ανάγκη θέσπισης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε άλλους τομείς της οικονομίας, της διοίκησης και της δικαιοσύνης. Από την πλευρά της οικονομικής διάρθρωσης, το πρόγραμμα μπορεί να περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, την ιδιωτικοποίηση και/ή την αναδιάρθρωση των κρατικών επιχειρήσεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2012, 5-6).

Οι κύριοι στόχοι των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής για την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αλλά και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, ήταν η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, η εξυγίανση των μακροοικονομικών δεικτών και η σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ακολουθώντας την πάγια τακτική του ΔΝΤ, η δημοσιονομική πολιτική των επικεντρώθηκε σε πολιτικές λιτότητας με μέτρα «εσωτερικής υποτίμησης» και δημοσιονομική προσαρμογή στο εσωτερικό των ελλειμματικών οικονομιών, με διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Αν και παρόμοιας φιλοσοφίας μέτρα εφαρμόστηκαν και στις 5 χώρες που επλήγησαν από την κρίση, σύμφωνα με μελέτη της Κεντρικής Τράπεζας της Ιρλανδίας, «η Ελλάδα έχει καταβάλει τη μεγαλύτερη δημοσιονομική προσπάθεια από όλες τις άλλες χώρες με ανάλογα προβλήματα (την Ιρλανδία, την Πορτογαλία, την Κύπρο και την Ισπανία)». Συγκεκριμένα, υπολογίζεται ότι την περίοδο 2010-2011 ελήφθησαν μέτρα ύψους περίπου 20% του ΑΕΠ, τα οποία έως το τέλος του 2014 εκτιμήθηκε ότι έφταναν σωρευτικά στο 40% του ΑΕΠ (Τράπεζα της Ελλάδος 2012, 31). Επίσης, η κρίση χρέους στην ευρωζώνη ξεκίνησε με την ελληνική προσφυγή για χρηματοδοτική συνδρομή στους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς στήριξης την άνοιξη του 2010 και -θεωρητικά- τερματίστηκε, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Επίτροπο Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων, Φορολογίας και Τελωνείων Πιέρ Μοσκοβισί, το καλοκαίρι του 2018 (Moscovici 2018) με την ολοκλήρωση του 3^{ου} Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής (European

Commission 2018) της χώρας. Ως εκ τούτου, στην αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης συγκεντρώνεται το σύνολο των πολιτικών που εφαρμόστηκαν εναντίον της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη και τα αποτελέσματά τους αποτελούν κριτήριο αξιολόγησης των εν λόγω πολιτικών.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Ηλία Ιωακείμογλου, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης βασίζεται στο μηχανισμό «προσαρμογής» της οικονομίας, ο οποίος ενεργοποιείται όταν αυτή βρίσκεται σε ανισορροπία και αναλαμβάνει να την επαναφέρει σε κατάσταση ισορροπίας. Ο μηχανισμός αυτός είναι ο «δίαυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής», που συγκροτείται από τη διαδικασία σχηματισμού των μισθών, τη διαδικασία σχηματισμού των τιμών και την επίπτωση της ανταγωνιστικότητας τιμής στη συνολική ζήτηση. Σύμφωνα με το θεωρητικό σχήμα της εσωτερικής υποτίμησης, προβλέπεται ότι «μια οικονομία μπορεί, μειώνοντας τους μισθούς, να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα τιμής, να αυξήσει έτσι τις εξαγωγές της και τη συνολική ζήτηση, άρα και την παραγωγή, και να οδηγηθεί σε ένα νέο επίπεδο ισορροπίας, στο οποίο θα υπάρχει αφενός πληθωρισμός σταθερός και ίσος προς τον πληθωρισμό των ανταγωνιστριών χωρών, αφετέρου βελτιωμένο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών» (Ιωακείμογλου 2012, 9).

Πάνω σε αυτή τη θεωρία, ο καθηγητής Πωλ Ντε Γκράου το 2011, αναφερόμενος στην απώλεια ανταγωνιστικότητας της Ελλάδος, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ιρλανδίας από το 1999 έως το 2008 και τον τρόπο βελτίωσής της, διατύπωσε την άποψη ότι δεδομένης της αδυναμίας υποτίμησης του νομίσματος, λόγω ΟΝΕ, θα έπρεπε «να δημιουργηθεί μια εσωτερική υποτίμηση, δηλαδή οι μισθοί και οι τιμές πρέπει να μειωθούν σε σχέση με τις τιμές των ανταγωνιστών. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με αποπληθωριστικές μακροοικονομικές πολιτικές (κυρίως δημοσιονομικές πολιτικές)» (De Grauwe 2011, 9).

Ο οικονομολόγος Τζων Μέυναρντ Κέυνς όμως, σχετικά με τη μείωση των μισθών, πίστευε ότι οι ονομαστικοί μισθοί ενώ είναι ευέλικτοι κατά την άνοδο, όταν δηλαδή μειώνεται η ανεργία, δεν είναι όμως καθόλου ευέλικτοι κατά την πτώση,

όταν δηλαδή η ανεργία αυξάνεται (Keynes 2014). Ο πραγματικός μισθός, κατά τον Κέυνς, καθορίζεται από τον όγκο της παραγωγής και το ύψος της απασχόλησης, ο δε όγκος της παραγωγής από το επίπεδο της ενεργού ζήτησης και, τελικώς, από όλους τους παράγοντες που επιδρούν σε αυτήν. Η ροπή προς κατανάλωση και ο ρυθμός επένδυσης καθορίζουν από κοινού το επίπεδο της απασχόλησης, ενώ είναι μόνο το επίπεδο της απασχόλησης που βρίσκεται σε μονοσήμαντη αντιστοιχία με το ύψος των πραγματικών μισθών, καθώς το αντίστροφο δεν ισχύει. Επομένως, ο πραγματικός μισθός καθορίζεται έξω από την αγορά εργασίας, στην οποία προσδιορίζεται απλώς ο ονομαστικός μισθός. Μάλιστα, το ύψος του εξαρτάται από τον συσχετισμό δυνάμεων, όπως αυτός εκφράζεται από το ποσοστό ανεργίας. Κατά συνέπεια, ο μισθός καθορίζεται διπτά: αφενός, στην αγορά εργασίας και, αφετέρου, από τις επιχειρήσεις. Ο μισθός που καθορίζεται στην αγορά εργασίας εκφράζει τις απαιτήσεις του εργατικού δυναμικού ως προς την προσφορά εργασίας, και είναι ονομαστικός. Αυτός που καθορίζεται από τις επιχειρήσεις εκφράζει τον μέγιστο πραγματικό μισθό που θα ήταν διατεθειμένη να πληρώσει η επιχείρηση για το δεδομένο επίπεδο απασχόλησης και το οποίο καθορίζεται από τη ζήτηση. Η συμβατότητα μεταξύ των δύο μισθών εξασφαλίζεται μέσω αλλαγών στις τιμές, με τις τελευταίες να προπορεύονται των μισθών. Εάν ο πραγματικός μισθός που καθορίζεται ως μέγιστος ανεκτός από τις επιχειρήσεις είναι μικρότερος από αυτόν που έχει καθοριστεί στην αγορά εργασίας, η άνοδος των τιμών αποκαθιστά τη συμβατότητα μεταξύ των δύο μισθών. Αυτό το θεωρητικό σχήμα του Κέυνς αποτελεί τον πυρήνα του σύγχρονου υποδείγματος διαμόρφωσης μισθών και τιμών σε όλες τις εκδοχές του (Ιωακείμογλου 2012, 23-24).

Επιπλέον, ο «διάυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής» που προαναφέρθη, αποτελεί ένα κανάλι προσαρμογής, η αποτελεσματικότητα του οποίου εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Οι σχέσεις των μισθών με τις τιμές και το ποσοστό ανεργίας συνδέεται άμεσα με τη σημασία της «διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας», δηλαδή της ανταγωνιστικότητας που δεν είναι εξαρτώμενη από τις τιμές, αλλά από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος, όπως π.χ. η ποιότητα των προϊόντων, ο τύπος της επιχειρηματικότητας, το μέγεθος των επιχειρήσεων, ο γεωγραφικός και κλαδικός

προσανατολισμός των εξαγωγών, η ποιότητα των εργασιακών σχέσεων. Επομένως, η «διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα» είναι αυτή που καθορίζει την αποτελεσματικότητα του «διαύλου της ανταγωνιστικότητας τιμής» ως μηχανισμού προσαρμογής της οικονομίας (Ιωακείμογλου 2012, 9-10).

Με την ONE, η προσαρμογή της οικονομίας των κρατών μελών μεταφέρεται από τη συναλλαγματική πολιτική στην αγορά εργασίας. Σε περίπτωση οικονομικής διαταραχής που θίγει ανισομερώς τα κράτη μέλη, η αγορά εργασίας πρέπει να είναι αρκετά ευέλικτη, ώστε η προσαρμογή της οικονομίας να είναι όσο το δυνατόν πιο ομαλή. Αν όμως η αγορά εργασίας δεν είναι ικανή να ανταποκριθεί σε μια τέτοια πρόκληση, δηλαδή εάν υπάρξουν συνθήκες, οι οποίες εμποδίζουν τις απαιτούμενες αλλαγές ως προς το ύψος των μισθών, τον χρόνο, την κινητικότητα της εργασίας κ.τ.λ., η αναγκαία προσαρμογή της οικονομίας θα πραγματοποιηθεί σε βάρος της παραγωγής και της απασχόλησης. Μια τέτοια εξέλιξη σημαίνει αύξηση του ποσοστού ανεργίας και μείωση του ύψους της παραγωγής. Εφόσον η κινητικότητα της εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι σημαντικά περιορισμένη και η ευελιξία του χρόνου εργασίας δεν επαρκεί για την ολοκληρωτική απορρόφηση των διαταραχών, το βάρος της προσαρμογής μεταφέρεται στους μισθούς. Το συμπέρασμα αυτό συμμερίζονται τόσο οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και οι άλλοι διεθνείς οργανισμοί όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και το ΔΝΤ, για αυτό προτείνουν τη μεταρρύθμιση και την αναπροσαρμογή του συνόλου των παραγόντων που προσδιορίζουν το ύψος των μισθών. Ακολουθώντας τις κατευθυντήριες αυτές γραμμές, οι πολιτικές οι οποίες έχουν υιοθετηθεί από τα κράτη μέλη αποβλέπουν κυρίως στην αύξηση της ελαστικότητας των μισθών με βάση τις διαφορές παραγωγικότητας και στη γενική συγκράτησή τους στο πλαίσιο της πολιτικής σταθερότητας των τιμών (Ιωακείμογλου 2012, 88).

Βέβαια, ακόμα και ο Πωλ Ντε Γκράου είχε παραδεχθεί, ότι η εσωτερική υποτίμηση, αναπόφευκτα, θα οδηγούσε πρώτα σε ύφεση και συνεπώς (μέσω της λειτουργίας των αυτόματων σταθεροποιητών) σε αυξήσεις των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, μέσα από μια «αργή και επώδυνη διαδικασία», η οποία θα επέφερε αύξηση της ανεργίας και πιθανώς νέες κρίσεις τόσο χρέους όσο και χρηματοπιστωτικές. Στην περίπτωση των νέων κρίσεων δε, τα πράγματα θα ήταν

χειρότερα, καθώς η αποπληθωριστική σπείρα θα εντατικοποιούνται. «Το εγχώριο μακροπρόθεσμο επιτόκιο αυξάνεται δραματικά, αναγκάζοντας τις αρχές να εφαρμόσουν ακόμη μεγαλύτερη δημοσιονομική λιτότητα, η οποία με τη σειρά της θα οδηγεί σε μια ακόμα πιο έντονη ύφεση. Οι τράπεζες που είναι παγιδευμένες σε μια κρίση χρηματοδότησης μειώνουν την πίστωση στην οικονομία. Η χώρα βρίσκεται κολλημένη σε μια κακή ισορροπία, που χαρακτηρίζεται από προγράμματα λιτότητας που δεν καταφέρνουν να μειώσουν τα δημοσιονομικά ελλείμματα, επειδή οδηγούν σε ένα πτωτικής πορείας οικονομικό σπινάλ και τιμωρητικά επιτόκια» (De Grauwe 2011, 9).

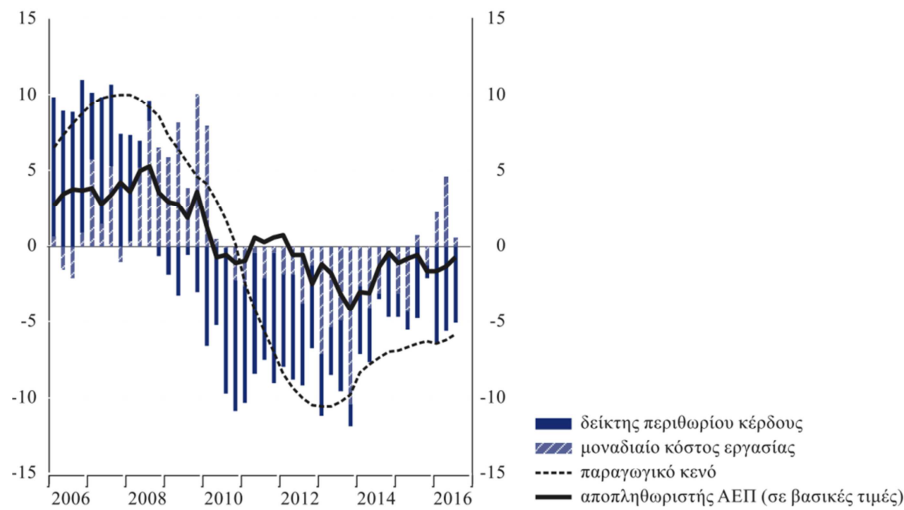
Πώς όμως είναι δυνατόν μια σύγχρονη και ανεπτυγμένη κοινωνία να δεχθεί τη μείωση των μισθών; Απάντηση στο ερώτημα φαίνεται να δίνει ο οικονομολόγος Έρμπερτ Γκρούμπελ, ο οποίος διέτύπωσε την άποψη ότι υπό την πίεση της διατήρησης της υψηλής ανεργίας, των χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, η αποδοχή των αλλαγών στους μισθούς από τους πολίτες θα ήταν πιθανή (Ιωακείμογλου 2012, 87).

Συνοψίζοντας, εφαρμοζομένης της δημοσιονομικής πολιτικής λιτότητας των Μνημονίων, επρόκειτο να επέλθει βαθιά ύφεση και κατ' επέκταση μεγάλο ποσοστό ανεργίας, υπό το φόβο του οποίου το εργατικό δυναμικό της χώρας θα εξαναγκαζόταν σε αποδοχή της μείωσης των μισθών του και ελαστικοποίηση των όρων απασχόλησης και εργασίας. Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις, επρόκειτο να δράσουν καταλυτικά σε αυτή την διαδικασία μείωσης του κόστους εργασίας, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την πτώση των τιμών των εγχώριων προϊόντων σε σχέση με τους εμπορικούς εταίρους της χώρας και επακόλουθα τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, κλειδί για την μείωση των ελλειμμάτων και υπέρβαση της κρίσης.

Μισθοί - Κόστος Εργασίας ανά Μονάδα Προϊόντος

Οι μειώσεις των μέσων πραγματικών αποδοχών ανά απασχολούμενο στην Ελλάδα, κατά την περίοδο 2010-2014, έφτασαν το -22,3% (INE ΓΣΕΕ 2014, 147), ενώ διευρύνοντας την εξεταζόμενη περίοδο από το 2009 έως το 2016, παρατηρείται σημαντική μείωση των μέσων ονομαστικών και πραγματικών μισθών για το σύνολο της οικονομίας, η οποία ανέρχεται συνολικά σε 18,9% και 22,5%.

Από το 2011 ο μέσος πραγματικός μισθός έχει κατέλθει του επιπέδου του 2002 και τα επόμενα έτη στο 88% αυτού (Ιωάννου, Κανελλόπουλος και Πέτρος 2017, 3).

Διάγραμμα 4.2: Καθοριστικοί Παράγοντες του Εγχώριου Πληθωρισμού στην Ελλάδα

Πηγή: (Τράπεζα της Ελλάδος 2017)

Στο Δημόσιο Τομέα, μόνο κατά την 5ετία 2010-2015, η μείωση της μισθολογικής δαπάνης, προερχομένης τόσο από την μείωση του αριθμού των απασχολουμένων, όσο και τη λήψη αμιγώς μισθολογικών μέτρων, στα πλαίσια της προσπάθειας οικονομικής προσαρμογής της χώρας (Ν. 3833/2010, Ν. 3845/2010, Ν. 4002/2011, Ν. 4024/2011, Ν. 4046/2012, Ν. 4093/2012) ανήλθε στο 24% σε σχέση με το 2010, ενώ η καθαρή μισθολογική δαπάνη μειώθηκε αντίστοιχα κατά 31%. Συγκρινόμενη δε, με το έτος 2009, πρωτού δηλαδή η χώρα εφαρμόσει Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής, η συνολική μισθολογική δαπάνη μειώθηκε κατά 31% και η καθαρή μισθολογική δαπάνη κατά 39%, την ώρα που η ποσοστιαία μείωση του ΑΕΠ σε ονομαστικές τιμές ήταν της τάξεως του 26% (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης 2016, 6-9). Ένα έτος πριν τη λήξη του 3^{ου} Μνημονίου, το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 1.000 ευρώ ανερχόταν στο 29,8%, έχοντας αυξηθεί σημαντικά σε σχέση με το 18,9% του 2009, ενώ παρουσίαζε ελάχιστη αύξηση το ποσοστό αποδοχών 1.000-1.100 ευρώ (16,2% το 2017 από 13% το 2009). Αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό είχε μειωθεί το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές

μηνιαίες αποδοχές 1.100-1.599 ευρώ, το οποίο ανερχόταν στο 34,3% (από 46,5% το 2009), όπως και το ποσοστό των εργαζομένων με αποδοχές άνω των 1.600 ευρώ (4,7% το 2017 αντί 10,9% το 2009). Ενδεικτικά, στον Πίνακα 4.3 παρουσιάζονται στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους που αποτυπώνουν την ποσοστιαία μείωση των τακτικών αποδοχών ανά μόνιμο υπάλληλο σε ενδεικτικούς φορείς για το διάστημα από 31/12/2009 έως 1/1/2013.

Στον Ιδιωτικό Τομέα, το ποσοστό των χαμηλόμισθων εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές κάτω των 700 ευρώ είχε αυξηθεί σημαντικά ανερχόμενο σε 37,4% το 2017 (από 13,1% το 2009), ενώ το ποσοστό για αποδοχές μεταξύ 700-899 ευρώ είχε μειωθεί κατά 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες (23,5% το 2017 αντί 27,3% το 2009). Επίσης, κατά το ήμισυ περίπου είχε μειωθεί το ποσοστό των εργαζομένων με καθαρές μηνιαίες αποδοχές μεταξύ 900-1.300 ευρώ, το οποίο ανερχόταν σε 16,8% το 2017 έναντι 35,7% το 2009.

Το 2017 οι εθνικές ή τοπικές κλαδικές Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (ΣΣΕ) εξακολουθούσαν να είναι εξαιρετικά ολιγάριθμες, ενώ για 8^η χρονιά οι επιχειρησιακές ΣΣΕ υπερτερούσαν συντριπτικά. Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας το 2017 υπογράφηκαν μόνο 15 κλαδικές/ομοιοεπαγγελματικές συλλογικές συμβάσεις, δηλαδή στα ίδια περίπου επίπεδα με τα προηγούμενα έτη. Αντιθέτως, ο αριθμός των επιχειρησιακών ΣΣΕ ανερχόταν σε 244, αντιπροσωπεύοντας το 92% του συνόλου των ΣΣΕ. Την ίδια στιγμή οι προσλήψεις με πλήρη απασχόληση υποχωρούσαν σταθερά, αφού μειωνόταν η ποσοστιαία αναλογία τους από 79% το 2009 σε 45% το 2017, ενώ η ποσοστιαία αναλογία των νέων προσλήψεων με ευέλικτες μορφές απασχόλησης υπερδιπλασιαζόταν. Οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας το 2017 αντιστοιχούσαν στο 54,9%, ενώ το 2009 αντιστοιχούσαν μόλις στο 21% του συνόλου των προσλήψεων (INE ΓΣΕΕ 2018, 17).

Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα της ΕΕ, όπου από το 2010 μέχρι σήμερα μειώνεται δραστικά ο κατώτατος μισθός, τόσο σε ονομαστικούς όρους όσο και σε μονάδες αγοραστικής δύναμης, ενώ «από το 2012, όταν έγινε η δραστική μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22% (και 32% για τους νέους κάτω των 25 ετών), δεν έχει γίνει απολύτως καμία αναπροσαρμογή» (INE ΓΣΕΕ 2018, 92).

	31/12/10 σε σχέση με 31/12/09	31/12/11 σε σχέση με 31/12/10	1/1/13 σε σχέση με 31/12/11	1/1/13 σε σχέση με 31/12/09
Δικαστική λειτουργοί				
Πάρεδρος Πρωτοδικείου με 0 έτη	-14.92%	-5.05%	-13.34%	-29.99%
Εφέτης με 17 έτη	-17.36%	-1.84%	-23.43%	-37.89%
Πρόεδρος Εφετών με 29 έτη	-16.21%	-1.52%	-20.59%	-34.47%
Μέσες μειώσεις	-16.16%	-2.81%	-19.12%	-34.12%
Πανεπιστημιακοί				
Λέκτορας ΑΕΙ με 0 έτη	-12.52%	-2.56%	-13.83%	-26.55%
Αναπληρωτής καθηγητής ΑΕΙ με 17 έτη	-15.83%	-2.05%	-13.60%	-28.77%
Καθηγητής ΑΕΙ με 29 έτη	-15.94%	-2.06%	-18.04%	-32.52%
Μέσες μειώσεις	-14.76%	-2.22%	-15.16%	-29.28%
Γιατροί ΕΣΥ				
Ειδ. ιατρός με 0 έτη	-6.47%	-2.09%	-20.28%	-27.00%
Επιμελητής Α με 17 έτη	-10.46%	-0.58%	-28.66%	-36.49%
(Συντονιστής) Δ/ντής Β ζώνης με 29 έτη	-10.22%	2.85%	-33.24%	-41.77%
Μέσες μειώσεις	-9.05%	-1.84%	-27.40%	-35.09%
Ένστολοι-Υπουργείο Εθνικής Άμυνας				
Λοχίας Ε.Δ. με 0 έτη	-10.55%	-1.31%	7.04%	-17.94%
Ταγματάρχης με 17 έτη	-12.41%	-1.01%	-15.42%	-26.27%
Συνταγματάρχης ΕΔ με 29 έτη	-19.57%	-0.65%	-12.25%	-29.88%
Μέσες μειώσεις	-14.18%	-0.99%	-11.57%	-24.83%
Ένστολοι-Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη				
Αστυφύλακας με 0 έτη	-8.03%	-0.97%	-6.48%	-14.82%
Αστυνομός με 17 έτη	-10.68%	-0.83%	-12.47%	-22.47%
Αστ. Δ/ντής με 29 έτη	-14.34%	-0.93%	-15.17%	-28.02%
Μέσες μειώσεις	-11.02%	-0.91%	-11.37%	-21.77%
Διπλωματικοί υπάλληλοι				
Ακόλουθος με 0 έτη	-9.52%	-3.53%	-9.50%	-21.06%
Σύμβ. Πρεσβείας Β με 17 έτη	-12.90%	-2.08%	-12.50%	-25.37%
Πληρεξ. υπουργός Α με 29 έτη	-14.74%	-1.40%	-13.98%	-27.69%
Μέσες μειώσεις	-12.39%	-2.34%	-12.01%	-24.71%

Πίνακας 4.3: Ποσοστιαία Μείωση Ετήσιων Ειδικών Μισθολογίων

Πηγή: (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης 2016)

Καθώς το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος εκφράζει μια άμεση σχέση μεταξύ μισθολογικού κόστους εργασίας και παραγωγικότητας, η μεταβολή του επηρεάζεται και από την εξέλιξη της παραγωγικότητας. «Είναι γεγονός ότι η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας έχει μειωθεί σταδιακά από το 2009 και έπειτα, ωθώντας το μοναδιαίο κόστος εργασίας προς τα πάνω. Ως εκ τούτου, η μείωση των μισθών της τελευταίας τριετίας ήταν τόσο μεγάλη, ώστε να εξουδετερώσει τη μείωση της παραγωγικότητας και να οδηγήσει σε συνολική μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος» (Μουρμούρας 2015, 43). Η μεγάλη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας, επομένως, οφειλόταν κατά κύριο λόγο στη μείωση των ονομαστικών αμοιβών ανά απασχολούμενο και όχι στην αύξηση της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας, ο οποίος αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας (Μπραγουδάκης 2014, 37-68).

Μόνο κατά την περίοδο 2009-2013, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα, για το σύνολο της οικονομίας, υπολογισμένο σε δολάρια και συγκρινόμενο με το αντίστοιχο μέγεθος των 37 κυριοτέρων ανταγωνιστριών της χωρών, μειώθηκε κατά 20%, ενώ η αντίστοιχη μείωση σε εθνικά νομίσματα ανήλθε σε 21% (INE ΓΣΕΕ 2014, 150).

Τιμές Αγαθών και Υπηρεσιών

Η επίδραση της εσωτερικής υποτίμησης επί των τιμών αγαθών και υπηρεσιών, δεν ήταν η αναμενόμενη. Σύμφωνα με το 40ό τεύχος του Οικονομικού Δελτίου της Τράπεζας της Ελλάδος, εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ του μοναδιαίου κόστους εργασίας και της εξέλιξης των τιμών, για την περίοδο 2010-2013, διαπιστώθηκε ότι ενώ ο ρυθμός μεταβολής του μοναδιαίου κόστους εργασίας υποχώρησε κατά μέσο όρο κατά 3,3% στο σύνολο της οικονομίας, ο πληθωρισμός αντίθετα μειώθηκε κατά μόνο 0,5% με βάση τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ και αυξήθηκε κατά 2,0% με βάση τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ). Οι έντονες αποκλίσεις μεταξύ ρυθμών μεταβολής του αποπληθωριστή του ΑΕΠ, του ΕνΔΤΚ και του μοναδιαίου κόστους εργασίας, με τον τελευταίο να καταγράφει κατακόρυφη πτώση, από το 2010 και έπειτα, όχι μόνο καταδεικνύουν

την αποσύνδεση των εν λόγω μεγεθών, αλλά είχαν και ως αποτέλεσμα την αύξηση του δείκτη μοναδιαίου περιθωρίου κέρδους κατά 3,0% κατά μέσο όρο.

Η αποσύνδεση αυτή γίνεται περισσότερο αντιληπτή στον βιομηχανικό κλάδο, στον οποίο παράγονται κυρίως τα εμπορεύσιμα -εξαγωγίμα- αγαθά της οικονομίας, όπου, κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η μείωση του ρυθμού μεταβολής του μοναδιαίου κόστους εργασίας κατά 6,9% δεν συμπόρευε με την αύξηση του πληθωρισμού κατά 2,3%, με αποτέλεσμα ο δείκτης μοναδιαίου περιθωρίου κέρδους να αυξηθεί κατά 10,2%. Ακόμα όμως πιο χαρακτηριστική εμφανίζεται κατά τα έτη 2012 και 2013, οπότε ο μοναδιαίος δείκτης περιθωρίου κέρδους αυξήθηκε κατά 19,6% και 7,6% αντίστοιχα, λόγω της ραγδαίας πτώσης κατά 12,6% και 6,3% του μοναδιαίου κόστους εργασίας και της αύξησης των τιμών αντίστοιχα κατά 4,6% και 0,8% (Μπραγουδάκης 2014, 37-68).

Αξιοσημείωτη δε, είναι η αναφορά εμπειρογνομόνων του ΔΝΤ σε έκθεσή τους (Tressel, Wang και Kang, και συν. 2014, 16) που αφορούσε στην προσαρμογή που ακολουθούσαν οι «ελλειμματικές» χώρες της ευρωζώνης: «Η ουσιαστική προσαρμογή του μοναδιαίου κόστους εργασίας δεν ακολουθήθηκε συστηματικά από βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στις τιμές των εξαγωγών. Στην Ελλάδα, στην Ιρλανδία, στην Πορτογαλία και (σε κάποιο βαθμό) στην Ισπανία, τα μέσα περιθώρια κέρδους των εξαγωγέων αυξήθηκαν από την κρίση».

Οι λόγοι για τους οποίους οι τιμές καταναλωτή παρουσίασαν ακαμψία και δεν έπεσαν στα αναμενόμενα επίπεδα, εν μέσω συνθηκών παρατεταμένης υποχώρησης της καταναλωτικής ζήτησης και επιταχυνόμενης μείωσης του μοναδιαίου κόστους εργασίας, δύνανται να συνοψισθούν στους εξής (Τράπεζα της Ελλάδος 2012, 34, 112-116):

- Ανεπαρκώς ανταγωνιστικές συνθήκες σε τομείς κρίσιμους για τις τιμές καταναλωτή, όπως το διανεμητικό εμπόριο ή ο τομέας των τροφίμων (στρεβλώσεις του ανταγωνισμού).
- Στρεβλώσεις του ανταγωνισμού που συνδέονταν με τις ενδοομιλικές συναλλαγές των πολυεθνικών επιχειρήσεων, τις πρακτικές τιμολόγησης που αυτές

ακολουθούσαν και τους περιορισμούς που επέβαλλαν στις θυγατρικές τους όσον αφορά στην προμήθεια των προϊόντων που διαθέτουν.

- Σοβαρές στρεβλώσεις της τιμολογιακής πολιτικής των επιχειρήσεων ένδυσης, υπόδησης και ηλεκτρονικών, καθώς και ενδεχόμενες συμπράξεις όσον αφορά στον καθορισμό των τιμών μεταξύ των επιχειρήσεων τηλεφωνίας, με πιθανότερη την αντανάκλαση της σημαντικής αύξησης της έμμεσης φορολογίας επί των υπηρεσιών ιδίως της κινητής τηλεφωνίας. Αξίζει να τονισθεί ότι, ενώ η διαφορά των επιπέδων των τιμών δύναται να αντανakλά διαφορές στις συνθήκες ανταγωνισμού, δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην διαφορές στους ρυθμούς του πληθωρισμού.

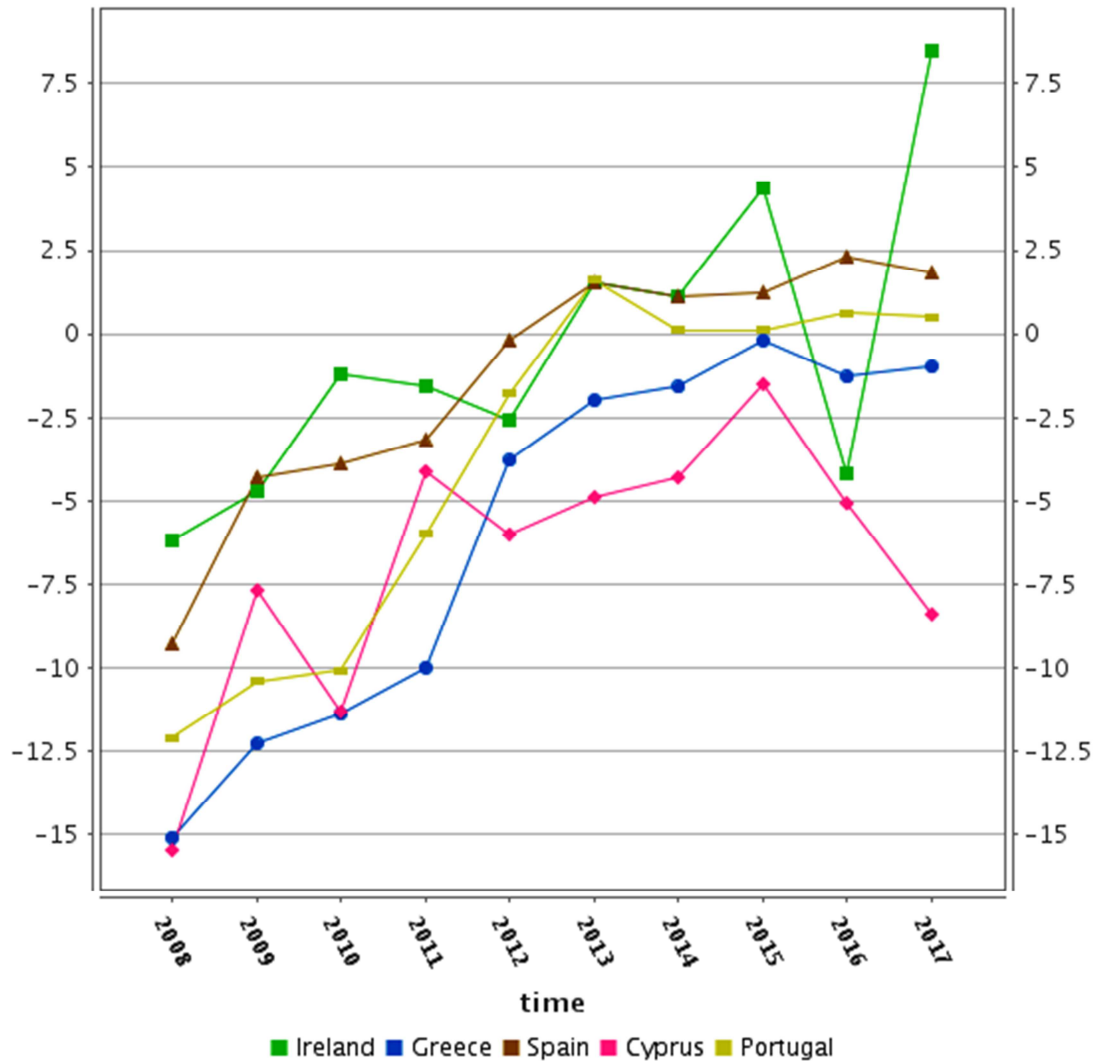
- Αδήλωτα εισοδήματα της παραοικονομίας -ακόμη και αν αυτά είχαν μειωθεί λόγω της κρίσης- που εξακολουθούσαν να στηρίζουν τη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες όχι όμως πρώτης ανάγκης.

- Αύξηση της επιβάρυνσης των επιχειρήσεων, προκύπτουσα από την αύξηση της άμεσης και της έμμεσης φορολογίας, αλλά και του κόστους των κεφαλαίων. Οι επιχειρήσεις αξιοποιούσαν το μειωμένο κόστος εργασίας, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, την χρηματοοικονομική τους στενότητα, ακόμα και το αυξημένο ενεργειακό τους κόστος.

- Μεθοδολογικές «δυσκαμψίες» κατάρτισης του ΕνΔΤΚ που οδηγούσαν σε ατελή τρόπο καταγραφής του πραγματικού πληθωρισμού, όπως ειδικές «προσφορές» που δεν καταγράφονταν και χρονικές υστερήσεις καταγραφής.

- Σημαντικές πληθωριστικές επιδράσεις εξωτερικών παραγόντων, όπως τα καύσιμα και άλλα εισαγόμενα αγαθά. Οι τιμές των καυσίμων είναι διαρκώς ανοδικές με μικρές καθοδικές προσαρμογές, ενώ οι διεθνείς τιμές εμπορευμάτων σε σημαντικά αγροτικά προϊόντα, όπως το καλαμπόκι, το σιτάρι, η σόγια κ.ά., παραμένουν σε υψηλά επίπεδα λόγω κλιματικών αλλαγών.

Ανταγωνιστικότητα

Διάγραμμα 4.4: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών ως προς % του ΑΕΠ

Πηγή: (Eurostat 2018)

Παρατηρώντας στο Διάγραμμα 4.4 την εξέλιξη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών Ελλάδος, Ιρλανδίας, Πορτογαλίας, Ισπανίας και Κύπρου από την έναρξη της κρίσης το 2010 μέχρι το 2017, διαπιστώνεται ότι σε όλες τις χώρες έχει επέλθει μείωση του ελλείμματος ή έχει μετατραπεί σε πλεόνασμα. Σύμφωνα με μελέτη του ΔΝΤ (Tressel and Wang 2014) σχετικά με την εξέλιξη του εν λόγω ισοζυγίου στην ευρωζώνη και την προσαρμογή που παρουσίασε στις χώρες υπό κρίση, η μείωση αυτή οφείλεται εν μέρει σε κυκλικούς παράγοντες, γεγονός που υποδηλώνει ότι στην περίπτωση που η οικονομία ανακάμψει, υπάρχει κίνδυνος τα

ελλείμματα να επιστρέψουν. Εκ μέρους του ισοζυγίου αποταμιεύσεων και επενδύσεων, σημαντική συνεισφορά είχε η μεγάλη μείωση των επενδύσεων τόσο στον Ιδιωτικό όσο και στον Δημόσιο Τομέα στο πλαίσιο της δημοσιονομικής εξυγίανσης των χωρών αυτών. Η δραστική όμως, συρρίκνωση των ελλειμμάτων ή η μετατροπή τους σε πλεόνασμα, προέκυψε κυρίως, λόγω δραστικής επιβράδυνσης των εισαγωγών και της δυνητικής ανάπτυξης σε σχέση με τις τάσεις προ κρίσης όσον αφορά σε Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία και Ισπανία, όπως το ίδιο το ΔΝΤ σε έκθεση εμπειρογνομόνων του αναφέρει (Tressel, Wang και Kang, και συν. 2014, 27) και σε μικρότερο βαθμό από τις υψηλότερες εξαγωγές στην Ιρλανδία, την Ισπανία και την Πορτογαλία.

Για την Ελλάδα, ο σημαντικότερος λόγος που οδήγησε στη δραστική μείωση του ισοζυγίου ήταν η μείωση των εισαγωγών και όχι η αύξηση των εξαγωγών, καθώς οι τελευταίες είχαν χαμηλότερη συνεισφορά από τη μείωση των εισαγωγών στην Ισπανία μέχρι το 2012. Οι εξαγωγικές επιδόσεις της Ελλάδος ήταν σημαντικά ασθενέστερες από τις προβλεπόμενες βάσει εξέλιξης της εξωτερικής ζήτησης και των σχετικών προσαρμογών των τιμών, γεγονός που αντανάκλα χαμηλότερη από τη μέση ζήτηση ή σχετική ελαστικότητα των τιμών -η οποία δύναται να σχετίζεται με τα διαρθρωτικά εμπόδια και την ανταγωνιστικότητα μη τιμής- ή σημαντική απώλεια της ανταγωνιστικότητας μη τιμής.

«Η επανεξισορρόπηση της ανταγωνιστικότητας αποτελεί βασικό ζήτημα για την αειφόρο ανάπτυξη στην ελληνική οικονομία και την προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών» (Kyrkilis and Hazakis 2014). Η βελτίωσή της όμως, στηρίχθηκε κυρίως στη μείωση των μισθών και όχι στη βελτίωση της παραγωγικότητας, γεγονός που δεν την κατέστησε ικανή να αυξήσει την διεισδυτικότητα των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές. Από τον Πίνακα 4.5 που αποτυπώνει το ισοζύγιο αγαθών, καθίσταται αντιληπτό ότι αν και έχει επέλθει μια κάποια βελτίωση στο ισοζύγιο, η μεγάλη εξάρτηση της εγχώριας παραγωγής από τις εισαγωγές είχε ως αποτέλεσμα να συνεχίζουν να παραμένουν υψηλές, ενώ οι ελληνικές εξαγωγές δε σημείωσαν σημαντική αύξηση. Χωρίς δε, την ομάδα των πετρελαιοειδών (και τη σημασία της μεταβολής στην τιμή τους κατά τα έτη της κρίσης), πλοίων και λοιπών μη ταξινομημένων προϊόντων, οι εξαγωγές διαμορφώθηκαν το 2013 σε χαμηλότερο επίπεδο σε σχέση με το 2008, ενώ

ανέκαμψαν μέχρι το 3^ο τρίμηνο του 2017. Επίσης, ενώ ελήφθησαν μέτρα μείωσης των μισθών, όχι μόνο αυξήθηκε η συμμετοχή των αγροτικών προϊόντων και των προϊόντων χαμηλής τεχνολογίας, αλλά μειώθηκε και η συμμετοχή των προϊόντων χαμηλής προς μέσης, μέσης προς υψηλής και υψηλής τεχνολογίας. Παράλληλα, τα μερίδια των εξαγωγών προς την ευρωζώνη περιορίστηκαν, ενώ αντίθετα, αυξήθηκαν τα μερίδια των εξαγωγών προς γειτονικές της Ελλάδος χώρες, εκτός ΕΕ. Οι εξαγωγές υπηρεσιών ακόμα υστερούσαν σημαντικά ως προς το επίπεδο του 2008, ενώ παράλληλα, οι εξαγωγές προϊόντων υψηλού τεχνολογικού περιεχομένου αντιστοιχούσαν μόλις στο 4% του συνόλου των εξαγωγών (Παπαδημητρίου, Νικηφόρου και Zezza 2013, 10) (Ζωγραφάκης και Καστέλλη 2015) (INE ΓΣΕΕ 2018, 16).

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ (I.A.1 - I.A.2)	-44.363,4	-33.136,0	-30.379,0	-26.290,7	-21.030,7	-20.776,0	-22.252,2	-17.666,1	-17.960,3	-19.833,9
ΙΣΟΖΥΓΙΟ καυσίμων	-9.821,2	-5.645,0	-7.275,1	-8.229,5	-8.262,0	-6.913,5	-6.275,4	-4.134,3	-2.985,5	-3.717,6
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ χωρίς καύσιμα	-34.542,1	-27.491,0	-23.103,9	-18.061,2	-12.768,6	-13.862,5	-15.976,8	-13.531,8	-14.974,7	-16.116,3
ΙΣΟΖΥΓΙΟ πλοίων	-4.674,2	-3.305,5	-3.505,5	-3.260,2	-1.038,5	-1.479,0	-2.145,9	-84,8	31,5	-39,9
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ χωρίς πλοία	-39.689,2	-29.830,5	-26.873,5	-23.030,5	-19.992,2	-19.297,0	-20.106,3	-17.581,3	-17.991,7	-19.794,0
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ χωρίς καύσιμα και πλοία	-29.868,0	-24.185,5	-19.598,3	-14.801,1	-11.730,2	-12.383,6	-13.830,9	-13.447,0	-15.006,2	-16.076,3
Εξαγωγές αγαθών	21.921,4	17.721,0	21.031,1	23.840,2	27.147,3	26.895,6	26.788,0	24.805,1	24.613,2	28.040,5
Εμπόρευματα	20.511,1	16.846,2	19.984,0	22.439,8	25.548,1	25.350,6	25.258,6	23.691,6	23.678,5	26.688,2
Καύσιμα	3.358,0	2.771,3	4.438,1	5.903,3	9.177,7	9.485,1	9.049,8	6.643,3	6.162,5	7.887,8
Πλοία (πωλήσεις)	1.582,0	771,7	798,6	754,7	737,8	443,0	626,0	144,4	119,8	102,0
Λοιπά	15.571,1	13.303,2	14.747,3	15.781,8	15.632,6	15.422,5	15.582,8	16.903,9	17.396,2	18.698,4
Προμήθειες εφοδίων	1.309,4	830,1	1.050,4	1.703,0	1.687,7	1.613,5	1.497,6	1.082,5	906,8	1.297,2
Τριγωνικές συναλλαγές	100,7	41,6	-4,4	-319,0	-129,2	-112,5	2,6	5,3	5,8	38,6
Μη νομισματικός χρυσός	0,1	3,0	1,1	16,4	40,7	44,0	29,1	25,6	22,0	16,5
Εισαγωγές αγαθών	66.284,7	50.857,0	51.410,1	50.130,9	48.177,9	47.671,6	49.040,2	42.471,2	42.573,5	47.874,4
Εμπόρευματα	65.020,5	49.954,8	50.229,3	48.359,8	46.158,7	46.172,7	47.473,3	40.947,8	41.034,5	45.855,5
Καύσιμα	13.179,2	8.416,3	11.713,2	14.132,8	17.439,7	16.398,5	15.325,2	10.777,6	9.148,0	11.605,4
Πλοία (πωλήσεις)	6.256,1	4.077,2	4.304,2	4.014,8	1.776,2	1.921,9	2.771,9	229,2	88,4	141,9
Λοιπά	45.585,2	37.461,3	34.211,9	30.212,2	26.942,8	27.852,3	29.376,2	29.941,0	31.798,1	34.108,2
Προμήθειες εφοδίων	1.232,6	889,5	1.154,0	1.758,8	2.013,7	1.490,3	1.563,6	1.518,3	1.532,1	2.013,2
Τριγωνικές συναλλαγές	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Μη νομισματικός χρυσός	31,6	12,7	26,7	12,3	5,6	8,5	3,3	5,1	6,9	5,7
Ποσά σε εκατομμύρια ευρώ										

Πίνακας 4.5: Ισοζύγιο Αγαθών Ελλάδος

Πηγή: (Τράπεζα της Ελλάδος 2018)

Σύμφωνα με τον καθηγητή Σταύρο Ζωγραφάκη και την ερευνήτρια Ιωάννα Καστέλλη, μέχρι τη δεκαετία του 1970 και στο πλαίσιο της προσέγγισης περί τέλει ανταγωνισμού, η έννοια της ανταγωνιστικότητας ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις τιμές, το κόστος των συντελεστών παραγωγής και τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Διαπιστώθηκε όμως εν καιρώ, ότι η μείωση των τιμών των εξαγωγίμων προϊόντων και του σχετικού μοναδιαίου κόστους εργασίας δεν σχετίζονται αντίστροφα με τα μερίδια στη διεθνή αγορά, ενώ αναγνωρίστηκε η σημασία των

στοιχείων «εκτός τιμής» -τα οποία μέχρι τότε δεν ήτο μετρήσιμα- στη διαμόρφωση της ανταγωνιστικότητας, μετατρέποντας τον ανταγωνισμό τιμών σε έναν τεχνολογικό ανταγωνισμό.

Η προσπάθεια της εσωτερικής υποτίμησης δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, καθώς το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού παραγωγικού συστήματος συνδέεται με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του, τα οποία θα έπρεπε να αποτελέσουν το επίκεντρο μιας διαδικασίας μετασχηματισμού με στόχο την οικονομική ανάπτυξη (Ζωγραφάκης και Καστέλλη 2015). Η πρόσβαση στο κεφάλαιο και το κόστος του, οι ενδιάμεσες εισροές, η γραφειοκρατία, οι παραγωγικές επενδύσεις που βελτιώνουν με βιώσιμο τρόπο την παραγωγή και την παραγωγικότητα (Ιωάννου, Κανελλόπουλος και Πέτρος 2017, 9), το είδος των παραγομένων προϊόντων, η ποιότητά τους και η ανταπόκριση αυτής στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της διεθνούς ζήτησης είναι μερικά από αυτά.

Για την εκτίμηση της ανταγωνιστικότητας μιας εθνικής οικονομίας υπολογίζονται διάφοροι δείκτες διεθνών οργανισμών, όπως της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (WEF). Ο Δείκτης Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας (GCI 4.0¹⁸), μετράει την εθνική ανταγωνιστικότητα -που ορίζεται ως το σύνολο των θεσμών, πολιτικών και παραγόντων που καθορίζουν το επίπεδο παραγωγικότητας- των 140 πιο ανταγωνιστικών οικονομιών του κόσμου (World Economic Forum 2018). Η αξιολόγηση υλοποιείται μέσω 98 δεικτών, οι οποίοι αρθρώνονται σε 12 πυλώνες και 4 άξονες. Ο άξονας «Ευνοϊκό Περιβάλλον» περιλαμβάνει τους πυλώνες «Θεσμικά Όργανα», «Υποδομές», «Υιοθέτηση Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνιών» και «Μακροοικονομική Σταθερότητα», ο άξονας «Ανθρώπινο Κεφάλαιο» έχει ως επιμέρους πυλώνες την «Υγεία» και τις «Δεξιότητες», ο άξονας «Αγορές» αξιολογεί τους πυλώνες «Αγορά Αγαθών», «Αγορά Εργασίας», «Χρηματοπιστωτικό Σύστημα» και «Μέγεθος Αγοράς», ενώ ο τέταρτος άξονας είναι το «Οικοσύστημα Καινοτομίας» με επιμέρους πυλώνες την «Επιχειρηματική Δυναμική» και την «Ικανότητα Καινοτομίας».

¹⁸ Global Competitiveness Index 4.0.

Rank	Economy	Diff. from 2017 ²		Rank	Economy	Diff. from 2017 ²		Rank	Economy	Diff. from 2017 ²				
		Score1	Score			Score1	Score			Score1	Score			
1	United States	85.6	-	+0.8	48	Hungary	64.3	-	+0.9	95	Paraguay	53.4	+1	+0.5
2	Singapore	83.5	-	+0.5	49	Mauritius	63.7	-	+0.8	96	Guatemala	53.4	-5	-0.1
3	Germany	82.8	-	+0.2	50	Bahrain	63.6	-4	-0.2	97	Kyrgyz Republic	53.0	+3	+1.1
4	Switzerland	82.6	-	+0.2	51	Bulgaria	63.6	-	+1.2	98	El Salvador	52.8	-	+0.4
5	Japan	82.5	+3	+0.9	52	Romania	63.5	-	+1.3	99	Mongolia	52.7	-4	-0.2
6	Netherlands	82.4	-1	+0.2	53	Uruguay	62.7	-3	-	100	Namibia	52.7	-1	+0.3
7	Hong Kong SAR	82.3	-	+0.3	54	Kuwait	62.1	+2	+0.5	101	Honduras	52.5	+2	+1.2
8	United Kingdom	82.0	-2	-0.1	55	Costa Rica	62.1	-1	+0.4	102	Tajikistan	52.2	-5	-0.6
9	Sweden	81.7	-	+0.1	56	Philippines	62.1	+12	+2.3	103	Bangladesh	52.1	-1	+0.7
10	Denmark	80.6	+1	+0.7	57	Greece	62.1	-4	+0.3	104	Nicaragua	51.5	-3	-
11	Finland	80.3	+1	+0.5	58	India	62.0	+5	+1.2	105	Bolivia	51.4	n/a	n/a
12	Canada	79.9	-2	-0.1	59	Kazakhstan	61.8	-	+0.7	106	Ghana	51.3	-2	+1.4
13	Taiwan, China	79.3	-	+0.1	60	Colombia	61.6	-3	+0.1	107	Pakistan	51.1	-1	+1.3
14	Australia	78.9	+1	+0.7	61	Turkey	61.6	-3	+0.2	108	Rwanda	50.9	-1	+1.3
15	Korea, Rep.	78.8	+2	+0.8	62	Brunei Darussalam	61.4	+2	+1	109	Nepal	50.8	-1	+1.3
16	Norway	78.2	-2	-0.8	63	Peru	61.3	-3	+0.2	110	Cambodia	50.2	-1	+0.8
17	France	78.0	+1	+0.6	64	Panama	61.0	-9	-0.6	111	Cape Verde	50.2	-6	+0.4
18	New Zealand	77.5	-2	-0.6	65	Serbia	60.9	+5	+1.7	112	Lao PDR	49.3	-2	+0.7
19	Luxembourg	76.6	+3	+0.6	66	Georgia	60.9	+1	+1.0	113	Senegal	49.0	-2	+0.6
20	Israel	76.6	-	+0.4	67	South Africa	60.8	-5	-0.1	114	Côte d'Ivoire	47.6	n/a	n/a
21	Belgium	76.6	-2	-	68	Croatia	60.1	-2	-	115	Nigeria	47.5	-3	-0.5
22	Austria	76.3	-1	+0.2	69	Azerbaijan	60.0	-4	-0.2	116	Tanzania	47.2	-2	+0.8
23	Ireland	75.7	-	-0.3	70	Armenia	59.9	+2	+1.0	117	Uganda	46.8	-4	-0.2
24	Iceland	74.5	-	-0.1	71	Montenegro	59.6	+2	+1.4	118	Zambia	46.1	-3	+0.6
25	Malaysia	74.4	+1	+1.1	72	Brazil	59.5	-3	-0.2	119	Gambia, The	45.5	-	+0.8
26	Spain	74.2	-1	+0.4	73	Jordan	59.3	-2	+0.1	120	Eswatini	45.3	-4	+0.2
27	United Arab Emirates	73.4	-	+1.1	74	Seychelles	58.5	+10	+3.3	121	Cameroon	45.1	-3	+0.2
28	China	72.6	-	+0.9	75	Morocco	58.5	+2	+0.8	122	Ethiopia	44.5	-2	+0.6
29	Czech Republic	71.2	-	+0.3	76	Albania	58.1	+4	+0.8	123	Benin	44.4	-1	+0.8
30	Qatar	71.0	+2	+0.6	77	Viet Nam	58.1	-3	+0.1	124	Burkina Faso	43.9	n/a	n/a
31	Italy	70.8	-	+0.3	78	Trinidad and Tobago	57.9	-2	+0.1	125	Mali	43.6	-4	-0.1
32	Estonia	70.8	-2	-	79	Jamaica	57.9	-1	+0.5	126	Guinea	43.2	-3	+0.3
33	Chile	70.3	+1	+0.9	80	Lebanon	57.7	-5	-0.1	127	Venezuela	43.2	-10	-1.9
34	Portugal	70.2	-1	+0.5	81	Argentina	57.5	-2	+0.1	128	Zimbabwe	42.6	-4	+0.6
35	Slovenia	69.6	-	+1.1	82	Dominican Republic	57.4	-	+1.8	129	Malawi	42.4	-	+1.8
36	Malta	68.8	-	+0.3	83	Ukraine	57.0	+6	+3.1	130	Lesotho	42.3	-4	+0.9
37	Poland	68.2	-	+0.2	84	Macedonia, FYR	56.6	n/a	n/a	131	Mauritania	40.8	-3	+0.1
38	Thailand	67.5	+2	+1.3	85	Sri Lanka	56.0	-4	-0.4	132	Liberia	40.5	-2	+0.6
39	Saudi Arabia	67.5	+2	+1.6	86	Ecuador	55.8	-3	+0.4	133	Mozambique	39.8	-8	-2.1
40	Lithuania	67.1	-2	+0.7	87	Tunisia	55.6	-1	+1	134	Sierra Leone	38.8	-3	+0.1
41	Slovak Republic	66.8	-2	+0.6	88	Moldova	55.5	-1	+0.9	135	Congo, Democratic Rep.	38.2	-8	-2.6
42	Latvia	66.2	-	+1.4	89	Iran, Islamic Rep.	54.9	-1	+0.4	136	Burundi	37.5	-4	-1.0
43	Russian Federation	65.6	+2	+1.7	90	Botswana	54.5	-5	-0.5	137	Angola	37.1	n/a	n/a
44	Cyprus	65.6	-1	+0.9	91	Bosnia and Herzegovina	54.2	-1	+0.3	138	Haiti	36.5	-5	+0.7
45	Indonesia	64.9	+2	+1.4	92	Algeria	53.8	-	+0.3	139	Yemen	36.4	-4	+0.9
46	Mexico	64.6	-2	+0.5	93	Kenya	53.7	-	+0.4	140	Chad	35.5	-6	-
47	Oman	64.4	+14	+3.4	94	Egypt	53.6	-	+0.4					

East Asia and the Pacific

Eurasia

Europe and North America

Latin America and the Caribbean

Middle East and North Africa

South Asia

Sub-Saharan Africa

Πίνακας 4.6: Κατάταξη Χωρών Βάσει του Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας (GCI 4.0) 2018

Πηγή: (World Economic Forum 2018)

Η διεθνής κατάταξη σύμφωνα με τον εν λόγω δείκτη, καταδεικνύει ότι η πορεία της χώρας, σε θέματα ανταγωνιστικότητας, συνεχίζει να παραμένει φθίνουσα τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, όπως διακρίνεται στον Πίνακα 4.6, η θέση της Ελλάδος υποχώρησε εκ νέου για την περίοδο 2018-2019 κατά 4 θέσεις, καταλαμβάνοντας την 57^η θέση και συγκεντρώνοντας βαθμολογία 62,1 με ανώτερη αξιολόγηση το 100. Παρόμοια μείωση της ανταγωνιστικότητας παρουσίασαν η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Κύπρος πέφτοντας κατά 1 θέση στις 26^η, 34^η και 44^η, αντίστοιχα. Η Ιρλανδία, παρέμεινε σταθερή στην 23^η θέση, παρουσίασε όμως μειωμένη συνολική βαθμολογία -που είναι όμως η υψηλότερη από τις «χώρες των Μνημονίων»- 75,7.

Στην ετήσια Έκθεση Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας 2018¹⁹ του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ αποκαλύπτονται επίσης, οι παθογένειες της ανταγωνιστικότητας, οι οποίες σε γενικές γραμμές ισχύουν και για τις 5 από τις παραπάνω χώρες και περιλαμβάνουν αναποτελεσματικούς θεσμούς και αστάθεια στη διακυβέρνηση με μη σαφή μελλοντικό προσανατολισμό της κυβέρνησης, προβληματικό χρηματοπιστωτικό σύστημα κυρίως λόγω μη εξυπηρετούμενων δανείων, περιορισμούς στην αγορά εργασίας ως προς το ποσοστό φόρου επί της εργασίας και αδυναμία παραγωγής καινοτομίας από τις επιχειρήσεις.

Ο Δείκτης Διευκόλυνσης Επιχειρηματικής Δραστηριότητας (EDB²⁰) της Παγκόσμιας Τράπεζας συνιστά έναν ποιοτικό δείκτη για τη σύγκριση των μεταρρυθμίσεων, που αποσκοπούν στη βελτίωση της επιχειρηματικότητας και την προστασία της ιδιοκτησίας ανάμεσα σε 190 χώρες. Κατ' αυτόν τον δείκτη, όπως εμφανίζεται στον Πίνακα 4.7, και οι 5 χώρες παρουσίασαν κατακρήμνιση από τις θέσεις που κατείχαν ένα χρόνο πριν. Η Ελλάδα συνέχισε την πτωτική της πορεία κατά 5 θέσεις καταλαμβάνοντας την 72^η με βαθμολογία 68,08, με ανώτερη αξιολόγηση το 100. Την ίδια οδό ακολούθησε και η Κύπρος χάνοντας 4 θέσεις για να καταλάβει την 57^η. Η Πορτογαλία έπεσε κατά 5 θέσεις και βρέθηκε στην 34^η, η Ισπανία 2 θέσεις για να βρεθεί στην 30^η, ενώ η βέλτιστη των εν λόγω χωρών,

¹⁹ The Global Competitiveness Report 2018.

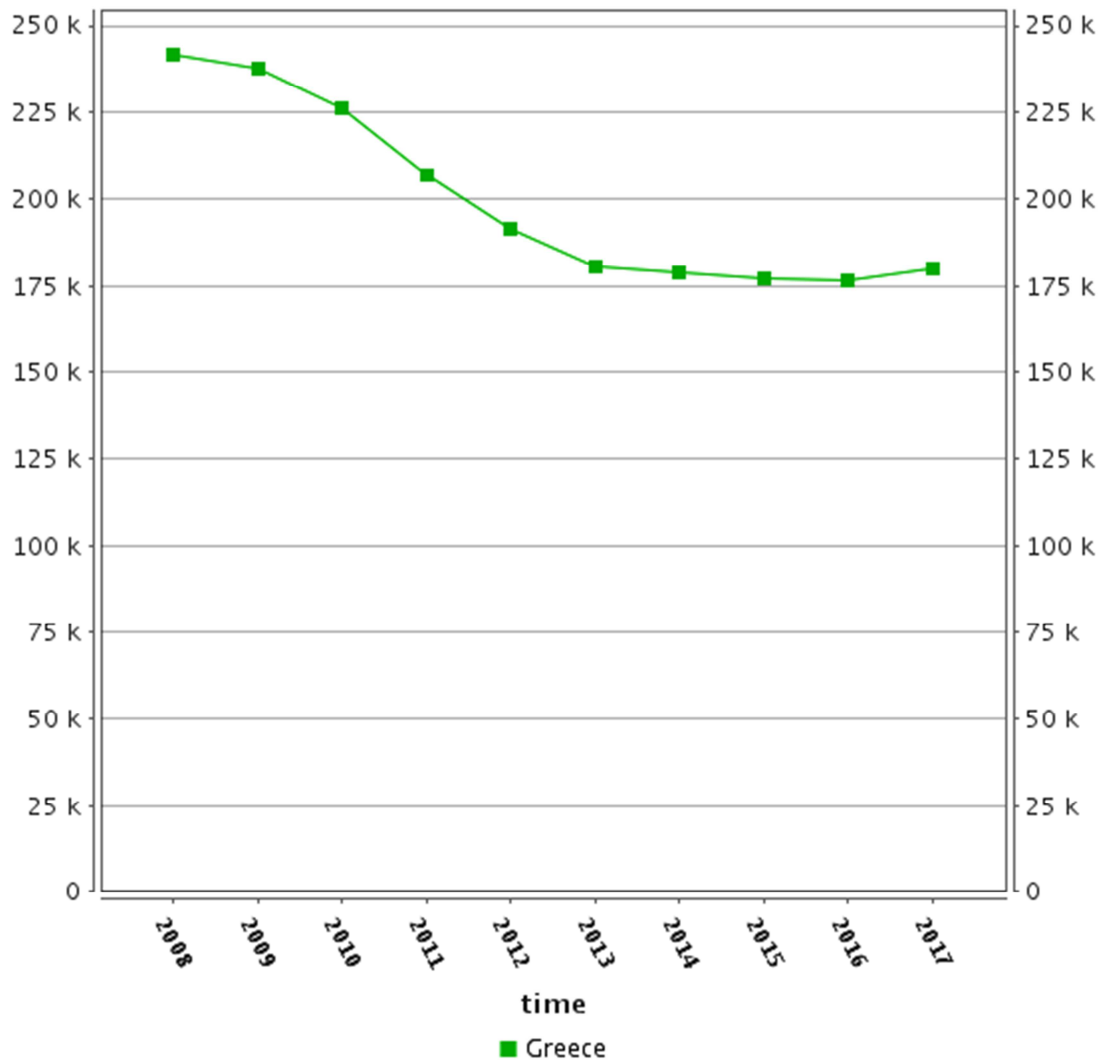
²⁰ Ease of Doing Business ranking.

Παρά τις όποιες μεταρρυθμίσεις των προηγούμενων ετών, η έναρξη επιχείρησης στην Ελλάδα παραμένει μια πολύπλοκη διαδικασία, καθώς απαιτεί 12,5 ημέρες για την υλοποίησή της. Από την ανάγνωση της ετήσιας έκθεσης²¹ της Παγκόσμιας Τράπεζας πηγάζουν επίσης και έτερα στοιχεία που καθιστούν δυσκολότερη την επιχειρηματική δραστηριότητα στις χώρες που υλοποίησαν την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους: Η Ελλάς και η Πορτογαλία κατέστησαν την εγγραφή της περιουσίας πιο επαχθής, με την πρώτη να απαιτεί πιστοποιητικό φόρου ακίνητης περιουσίας για την εγγραφή της μεταβίβασης ακινήτων και τη δεύτερη να μειώνει τον αριθμό των υπαλλήλων που απαιτούνται για αυτήν. Η δε Ιρλανδία, κατέστησε την εγγραφή ακινήτων πιο δαπανηρή με την αύξηση του τέλους χαρτοσήμου για μεταφορά μη οικιστικών ακινήτων (The World Bank 2019).

Επιπτώσεις

Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδος έχει μικρή συμβολή στην διαμόρφωση του ΑΕΠ, γεγονός που καθιστά αμφίβολο αν θα καταφέρουν οι καθαρές εξαγωγές να ωθήσουν την οικονομία σε αναπτυξιακή πορεία με δεδομένα τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος. Παραβλέποντας τον ρόλο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, από την οποία εξαρτώνται μακροχρόνια οι εξαγωγικές επιδόσεις μιας χώρας, η εσωτερική υποτίμηση όχι μόνο απέτυχε, αλλά συνετέλεσε και στην υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας (INE ΓΣΕΕ 2013, 14), με μείωση του ΑΕΠ άνω του 25%, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΕ εμφανίζοντα στο Διάγραμμα 4.8, και αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

²¹ Doing Business 2019.

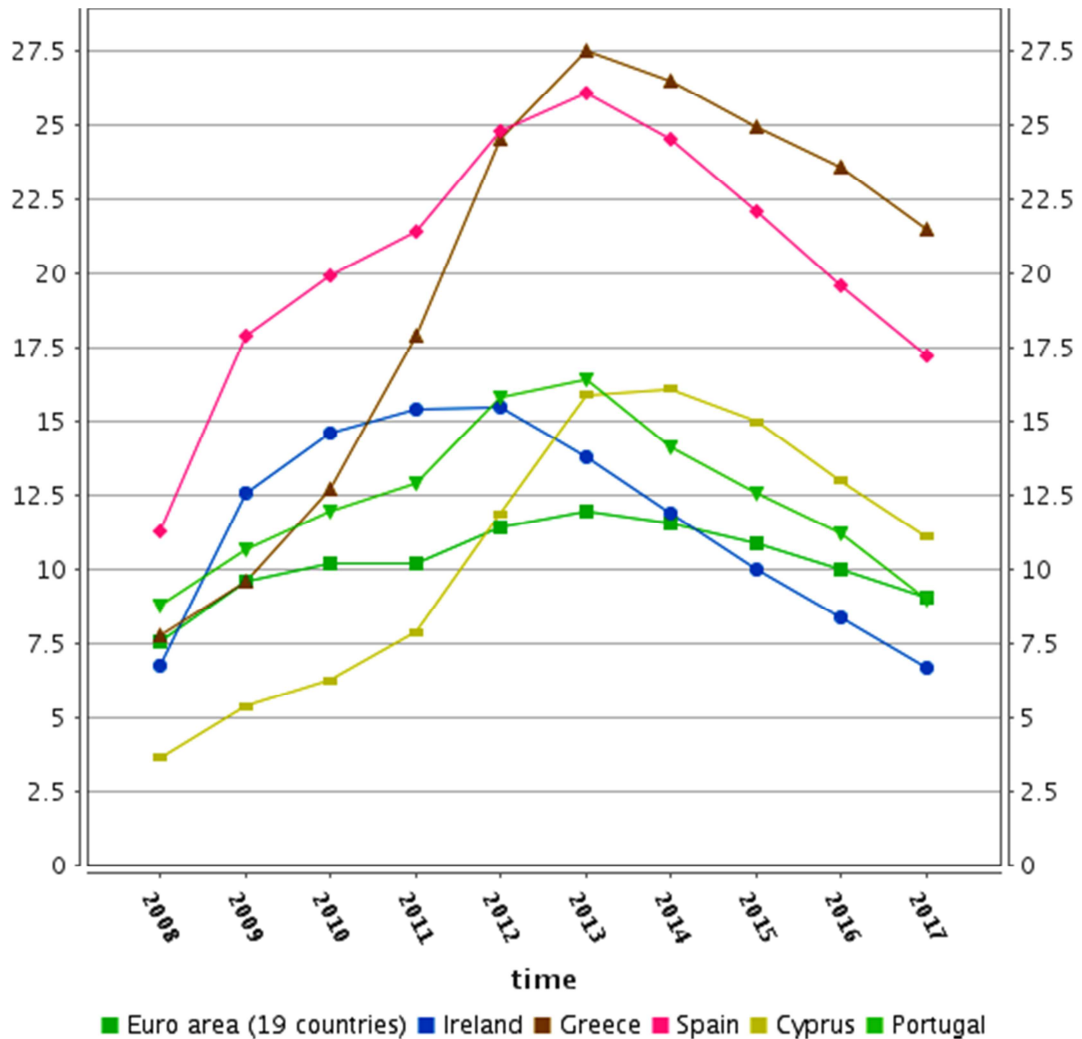

Διάγραμμα 4.8: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) Ελλάδος

Πηγή: (Eurostat 2018)

Η ύφεση στην οποία βυθίστηκε η οικονομία, επεκτάθηκε σε όλους τους παραγωγικούς τομείς, επηρέασε αρνητικά την απασχόληση και γιγάντωσε την ανεργία. Με βάση στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), οι άνεργοι κατά το 3^ο τρίμηνο του 2017 πλησίασαν το 1 εκατομμύριο άτομα αντιστοιχώντας στο 20,2% του εργατικού δυναμικού, έναντι 1.092.589 ανέργων (22,6% του εργατικού δυναμικού) το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016. Αν και από το Διάγραμμα 4.9 διαφαίνεται μια τάση αποκλιμάκωσης από το έτος 2013 (οπότε και κλιμακώθηκε στο 27,5%) και εντεύθεν, ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι τα επίπεδα ανεργίας στην Ελλάδα παραμένουν τα υψηλότερα της ευρωζώνης, καθώς επίσης ότι οι μακροχρόνια άνεργοι κατά το έτος 2017 ξεπερνούσαν το 70% του

συνόλου των ανέργων (INE ΓΣΕΕ 2018, 16). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι την Ελλάδα, στην ανεργία της ευρωζώνης, ακολουθεί δεύτερη η Ισπανία, αν και εξήλθε των Μνημονίων προ 4ετίας. Από τη διακύμανση δε, των εν λόγω ποσοστών κατά την περίοδο 2008-2017, διαπιστώνεται ότι και στις 5 χώρες που εξετάζονται στην παρούσα εργασία, η ανεργία κλιμακώθηκε κατά την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης.

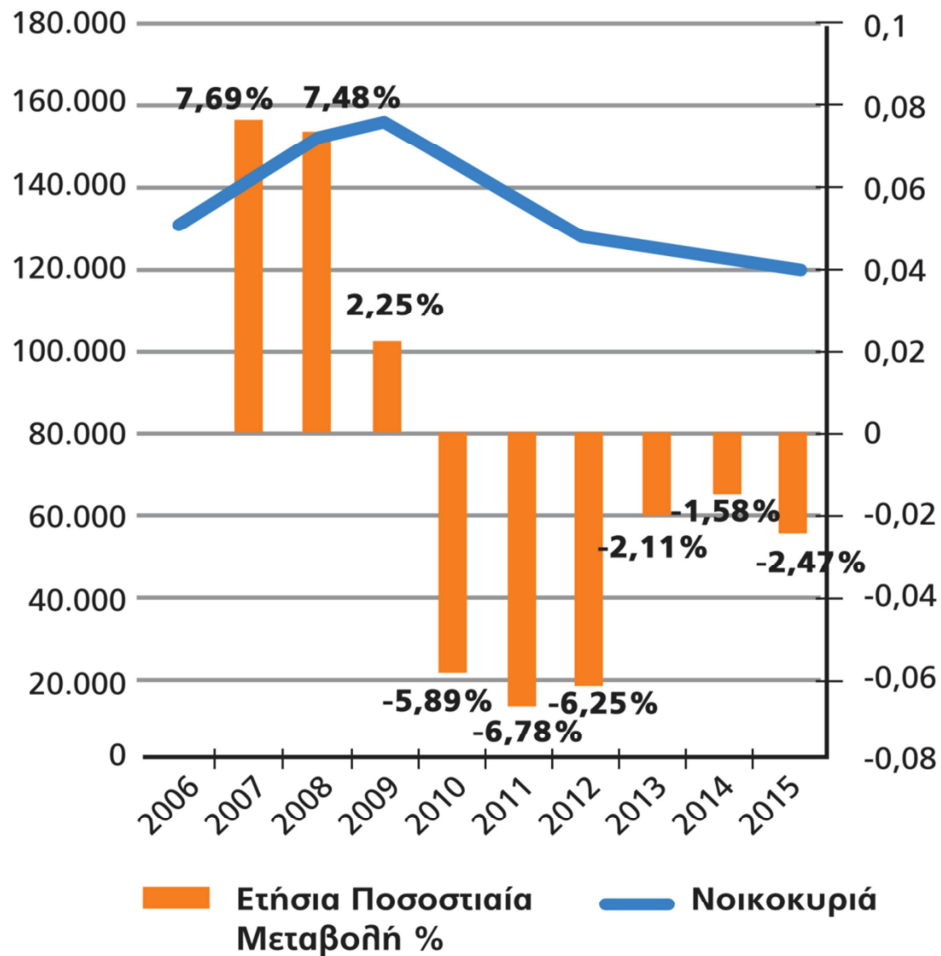

Διάγραμμα 4.9: Ποσοστό Ανεργίας ως προς % του Εργατικού Δυναμικού

Πηγή: (Eurostat 2018)

Ως συνέπεια της πολιτικής μείωσης των μισθών, σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα γιγάντωση της ανεργίας, επήλθε η αναμενόμενη μείωση της τελικής καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών. Στην Ελλάδα, όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 4.10, από το 2009 έως το 2015, οι δαπάνες οι οποίες

κάλυπταν καθημερινές ανάγκες των πολιτών (τρόφιμα, ρουχισμό, ενοίκια), συμμετοχή των σε υπηρεσίες που παρέχονται από τη Γενική Κυβέρνηση και πληρωμές τους που αφορούν την έκδοση αδειών (άδειες οδήγησης, διαβατήρια, κ.ά.), παρουσίασαν μείωση της τάξεως του 22,7% (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης 2016), με άμεση επίπτωση στα δημόσια έσοδα.

Διάγραμμα 4.10: Τελική Καταναλωτική Δαπάνη Νοικοκυριών στην Ελλάδα και Ετήσια Ποσοστιαία Μεταβολή (%)

Πηγή: (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης 2016)

Στη μείωση της κατανάλωσης όμως, και ως εκ τούτου στη συρρίκνωση της εγχώριας ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες, δεν συνέβαλε μόνο η μείωση των μισθών αλλά και ένα ισχυρό αρνητικό αποτέλεσμα πλούτου για την πλειοψηφία των ελληνικών νοικοκυριών χάνοντας, από το 2007 μέχρι το 2016, κατά μέσο όρο

67.703 ευρώ, με τη μέση αξία της περιουσίας τους από τα 165.410 ευρώ να υποχωρεί κατά 41% στα 97.706 ευρώ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μεσαία τάξη της χώρας κατέστη να αποτελεί πλέον μόλις το 20% του πληθυσμού, από 50% την εποχή που η Ελλάδα γινόταν μέλος του ευρώ (Μαντικίδης 2016).

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της περιόδου της ελληνικής κρίσης, όπως εκφράζονται από τους σχετικούς δείκτες φτώχειας και ανισότητας, χαρακτηρίζονται ιδιαίτερα αρνητικές. Ακολουθώντας την υφεσιακή δυναμική που προέκυψε στην ελληνική οικονομία κατά την περίοδο εφαρμογής των πολιτικών λιτότητας, οι αρνητικές τους επιδόσεις μεγιστοποιούνται κατά την περίοδο 2013-2014 και σταθεροποιούνται τα επόμενα έτη. Ο δείκτης φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξάνεται από 27,6% το 2009 σε 36% το 2014 και μειώνεται ελαφρώς στο 35,6% το 2016 (διαθέσιμο εισόδημα 2015), ενώ οι κοινωνικές ομάδες που επαγγελματικά βρίσκονται στο περιθώριο, όπως οι άνεργοι και ο μη ενεργός πληθυσμός, εμφανίζουν ισχυρότερη αύξηση του ποσοστού φτώχειας την περίοδο 2015-2016. Ακόμα, όσον αφορά στους μη μισθωτούς εργαζόμενους, όπως οι αυτοαπασχολούμενοι, βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση σε σχέση με τους μισθωτούς, όπου το ποσοστό φτώχειας παρουσιάζει μικρή υποχώρηση (INE ΓΣΕΕ 2018, 16-18).

Η εφαρμογή του «πειράματος» της εσωτερικής υποτίμησης συνετελέσθη για πρώτη φορά παγκοσμίως, σε ανεπτυγμένες εθνικές οικονομίες. Λόγω του γεγονότος ότι μια σύγχρονη ανεπτυγμένη οικονομία είναι ένα απείρως περίπλοκο σύστημα συγκοινωνούντων δοχείων, ακόμα και παγκοσμίου βεληνεκούς οικονομολόγοι δεν εδύνατο να γνωρίζουν τις επιπτώσεις μιας εσωτερικής υποτίμησης σε μια κοινωνία, ούτε μπορούσαν να τις προβλέψουν (Βερούτης 2012). Ήδη από το Νοέμβριο του 2014, ο Διευθυντής του Τμήματος Ερευνών της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) Ρέιμοντ Τόρες υπογράμμισε την αναποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης πολιτικής, αναφέροντας ότι αν και η στρατηγική ανάκαμψης οικοδομήθηκε εν πολλοίς στο αξίωμα ότι δημοσιονομική εξυγίανση και χαμηλότεροι μισθοί θα μπορούσαν από μόνοι τους να επαναφέρουν την ανταγωνιστικότητα και να πυροδοτήσουν την οικονομική ανάπτυξη, εντούτοις, στην πηγή του προβλήματος ανταγωνιστικότητας ευρίσκεται ένα εύρος άλλων θεμάτων και όχι οι μισθοί (Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής

Ανασυγκρότησης 2016, 13-14). Επιβεβαίωση της άποψης αυτής, αποτελεί η «Οικονομική Έρευνα για την Ελλάδα» από τον ΟΟΣΑ το Μάρτιο του 2016, στην οποία τονίζεται ότι η διαδικασία προσαρμογής έχει βασιστεί υπερβολικά στα δημοσιονομικά μέτρα και την αγορά εργασίας, ενώ δεν έχει σημειωθεί επαρκής πρόοδος στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς αγαθών, οι οποίες έχουν προχωρήσει πολύ αργά, έχουν υπονομευθεί λόγω της ελλείπους τους εφαρμογής και έχουν αφήσει άθικτη, ως επί το πλείστον, τη μονοπωλιακή εξουσία (OECD 2016).

ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Η Ελλάς, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Κύπρος, προκειμένου να διορθώσουν τις δημοσιονομικές και εξωτερικές ανισορροπίες τους, οι οποίες τις οδήγησαν στην κρίση, υλοποίησαν ουσιαστικά εμπροσθοβαρή προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής ευρείας κλίμακας, που προέβλεπαν περικοπές δαπανών των οποίων τα αποτελέσματα θα εμφανίζονταν μακροπρόθεσμα και μέτρα αναφορικά με τα έσοδα τα οποία είχαν άμεσα αποτελέσματα.

Η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, μένοντας προσηλωμένη στην εξάλειψη των υπερβολικά υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων, εστίασε κυρίως σε μέτρα περιστολής δαπανών και αύξησης των δημοσίων εσόδων όπως:

- Οριζόντιες περικοπές μισθών.
- Περικοπές κυρίων, επικουρικών και αναπηρικών συντάξεων.
- Αύξηση φόρων (Προστιθέμενης Αξίας από 6,5% ή 13% στο 23%, ακίνητης περιουσίας, εισοδήματος φυσικών και νομικών προσώπων, αγροτών, ενοικίων, εισοδημάτων, ειδικών κατανάλωσης καυσίμων, πετρελαίου θέρμανσεως, ειδών διατροφής).
- Κατάργηση μειωμένου ΦΠΑ στα νησιά.
- Κατάργηση επιστροφής φόρου ιατροφαρμακευτικής περιθαλψης.
- Ιδιωτικοποιήσεις.

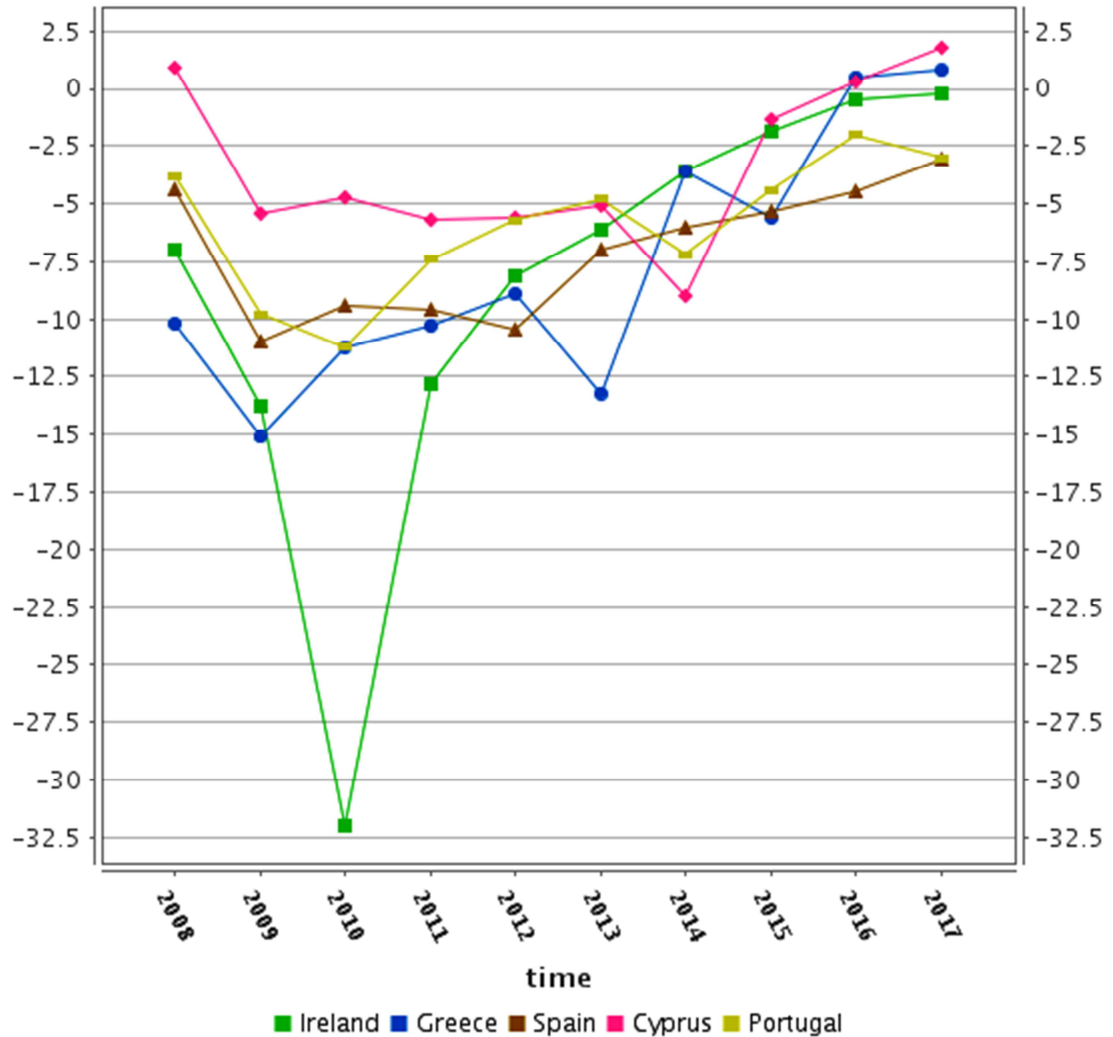
- Μείωση εφάπαξ των δημόσιων υπαλλήλων και των αυτοαπασχολούμενων.
- Συρρίκνωση του Δημοσίου Τομέα.
- Άνοιγμα των κλειστών επαγγελματιών.
- Ρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις.

Αντίστοιχα, στην Κύπρο τα άμεσα δημοσιονομικά μέτρα για τον προϋπολογισμό περιελάμβαναν αύξηση του ΦΠΑ και ειδικών φόρων κατανάλωσης, ενώ δρομολογήθηκαν μια σειρά διαρθρωτικών δημοσιονομικών μεταρρυθμίσεων στο ασφαλιστικό, στον τομέα της υγείας, στη φορολογία, στη διοίκηση και στη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών (European Commission 2010). Σημαντικότερο δε, μέτρο που ελήφθη για την εξυγίανση του χρηματοπιστωτικού της συστήματος ήταν το «κούρεμα» των καταθέσεων σε ποσά άνω των 100.000 ευρώ.

Η πρόοδος που σημείωσαν όλες οι χώρες με την εφαρμογή της δημοσιονομικής πολιτικής ήταν σημαντική. Ειδικά για την περίπτωση της Ελλάδος, η δημοσιονομική προσαρμογή ήτο ευρείας εκτάσεως, υπερδιπλάσια από αυτή που πέτυχαν άλλα κράτη μέλη, τα οποία εφάρμοσαν παρόμοια προγράμματα. «Την περίοδο μάλιστα 2013-2016, το πρωτογενές έλλειμμα εξαλείφθηκε και καταγράφηκαν πρωτογενή πλεονάσματα της Γενικής Κυβέρνησης για πρώτη φορά από το 2001. Επίσης, το «διαρθρωτικό» πρωτογενές δημοσιονομικό αποτέλεσμα βελτιώθηκε περισσότερο από 17 εκατοστιαίες μονάδες του δυνητικού ΑΕΠ την περίοδο 2009-2016» (Στουρνάρας 2016).

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ και όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 4.11, η Γενική Κυβέρνηση στην Ελλάδα το 2017 εμφάνισε πλεόνασμα για δεύτερη συνεχή φορά, ύψους 0,8% του ΑΕΠ, μετά την επίτευξη πλεονάσματος ύψους 0,6% του ΑΕΠ το 2016. Το πρωτογενές αποτέλεσμα του 2017 διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα 4,0% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος 3,9% του ΑΕΠ το 2016. Όπως υπολογίζεται σύμφωνα με τον ορισμό του προγράμματος, το πρωτογενές αποτέλεσμα της ΓΚ το 2017 διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα 4,2% του ΑΕΠ, υπερβαίνοντας κατά πολύ το

στόχο περί πλεονάσματος ύψους 1,75% του ΑΕΠ, ενώ το 2017 η οικονομική δραστηριότητα επέστρεψε σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης, με το ΑΕΠ να καταγράφει άνοδο κατά 1,4%.

Διάγραμμα 4.11: Έλλειμμα / Πλεόνασμα ΓΚ ως προς % του ΑΕΠ

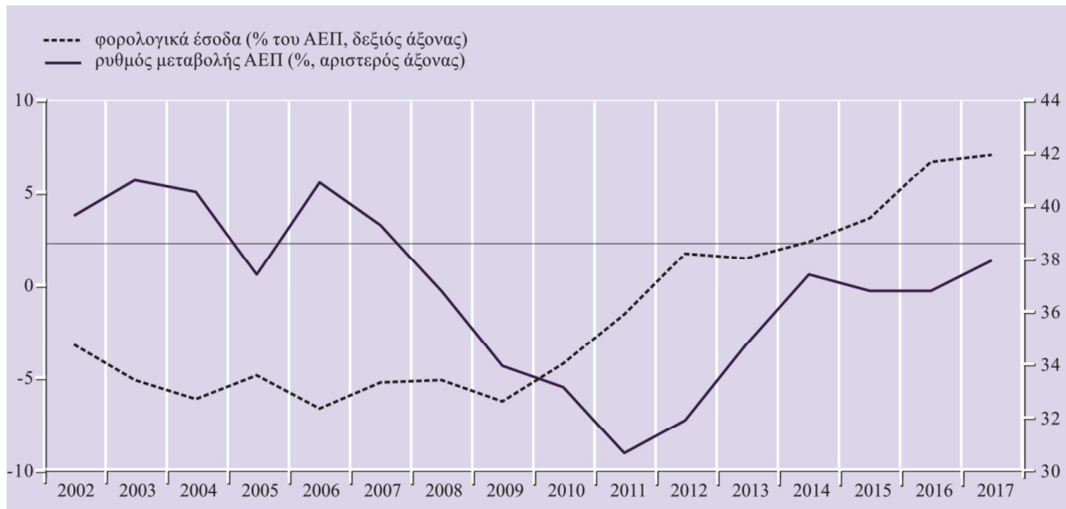
Πηγή: (Eurostat 2018)

Ωστόσο, η υπεραπόδοση αυτή στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στη μεγαλύτερη του αναμενομένου φορολογική επιβάρυνση και στην περικοπή επενδυτικών δαπανών. Η περιστολή των δαπανών για συντάξεις, η υποεκτέλεση των δαπανών για ενδιάμεση κατανάλωση και για δημόσιες επενδύσεις, η καλύτερη πορεία των εσόδων από ασφαλιστικές εισφορές, χρέη παρελθόντων ετών και ΦΠΑ, σχετιζομένων μεταξύ άλλων με την ασφαλιστική μεταρρύθμιση, τις ρυθμίσεις για

τις ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το Δημόσιο και την οικειοθελή αποκάλυψη εισοδημάτων, καθώς και με την αύξηση των συναλλαγών μέσω πιστωτικών και χρεωστικών καρτών, συνέδραμαν προς αυτή την κατεύθυνση.

Όπως γίνεται αντιληπτό και από το Διάγραμμα 4.12, το ενδιαφέρον των ελληνικών προγραμμάτων προσαρμογής προσανατολίστηκε περισσότερο στην αύξηση της φορολογίας, ενώ μικρότερη σημασία δόθηκε στην προσαρμογή της δημόσιας κατανάλωσης με παρεμβάσεις στο μέγεθος και την ποιότητα της κρατικής λειτουργίας. Από το 2008 μέχρι το 2017, τα φορολογικά έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης, ακολουθώντας έντονη ανοδική πορεία, αυξήθηκαν από το 33,4% στο 42,1% του ΑΕΠ, σχεδόν κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ. «Πράγματι, τα τελευταία έτη η Ελλάδα, έχοντας ως προτεραιότητα την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων, αύξησε σε περίοδο ύφεσης σημαντικά τους φορολογικούς συντελεστές και τις ασφαλιστικές εισφορές, σε αντίθεση με τις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ που μείωσαν τη φορολογία στην εργασία και στις επιχειρήσεις με στόχο την ανάπτυξη. Ενδεικτικά, για το 2017 η μέση φορολογική επιβάρυνση της εργασίας στην Ελλάδα για μια οικογένεια με έναν εργαζόμενο και δύο παιδιά που εισπράττει το 100% του μέσου μισθού ήταν η δεύτερη υψηλότερη στις χώρες του ΟΟΣΑ φθάνοντας το 39% του συνολικού κόστους εργασίας (έναντι μέσου όρου ΟΟΣΑ 26,1%), σημειώνοντας αύξηση 0,33% έναντι του 2016. Παράλληλα, στην Ελλάδα ο φορολογικός συντελεστής νομικών προσώπων είναι από τους υψηλότερους στην Ευρώπη. Τέλος, σημαντική επιβάρυνση έχει υποστεί και η καταναλωτική δαπάνη με συνεχείς σημαντικές αυξήσεις στους συντελεστές των έμμεσων φόρων, αλλά και με την επιβολή νέων φόρων» (Τράπεζα της Ελλάδος 2018, 14-113).

Η εντονότερη από την απαιτούμενη, βάσει του προγράμματος, περιοριστική κατεύθυνση της ασκούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, δεδομένου μάλιστα του φοροκεντρικού χαρακτήρα της, συνεπάγεται άντληση σημαντικών πόρων από την παραγωγική διαδικασία. Η αύξηση των φορολογικών συντελεστών και η περικοπή των δαπανών για δημόσιες επενδύσεις είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην οικονομική δραστηριότητα, δημιούργησαν αντικίνητρο στις επενδύσεις και κίνητρο στη φοροδιαφυγή, υπονομεύοντας την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας (Τράπεζα της Ελλάδος 2018, 105-112) και επιφέροντας βαρύ κοινωνικό κόστος.

Διάγραμμα 4.12: Φορολογικά Έσοδα και Ρυθμός Ανάπτυξης στην Ελλάδα

Πηγή: (Τράπεζα της Ελλάδος 2018)

Η αναποτελεσματικότητα των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής για την Ελλάδα γίνεται αντιληπτή από τον 3^ο χρόνο των προγραμμάτων. Πράγματι, τον Ιούλιο του 2013, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δημοσιεύει την 4^η Επιθεώρηση του για την Ελλάδα, στην οποία επισημαίνει ότι ενώ η οικονομία φαίνεται να εξισορροπεί, συνεχίζει να το κάνει διαμέσου μιας ύφεσης, με διαρθρωτικές αλλαγές που δεν προωθούν την παραγωγικότητα. Σημειώνονται τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, η φθίνουσα εγχώρια ζήτηση, το μεγάλο παραγωγικό κενό, καθώς και η καθυστέρηση που παρατηρείται στις μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση, στο μηχανισμό εσόδων και στο χώρο των ιδιωτικοποιήσεων (ΕΛΙΑΜΕΠ 2018).

Οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων, όπως αναλύθηκε εξετάζοντας την εσωτερική υποτίμηση, οδήγησαν το μοναδιαίο κόστος εργασίας να κατακυλήσει πιο πολύ από ό,τι σε κάθε κράτος εντός Μνημονίου, χωρίς την ανάλογη αύξηση των εξαγωγών ή υλοποίηση ξένων επενδύσεων. Η αποτυχία στην πάταξη της φοροδιαφυγής οδήγησε σε συνεχείς αυξήσεις του ΦΠΑ και στη διατήρηση της έκτακτης εισφοράς, η αποτυχία εξυγίανσης του Δημοσίου Τομέα, των Ασφαλιστικών Ταμείων και του Τομέα Υγείας σε νέες παρεμβάσεις στο συνταξιοδοτικό και η αποτυχία στα μέτρα τόνωσης της ανάπτυξης σε παράταση της ύφεσης. Η απελευθέρωση

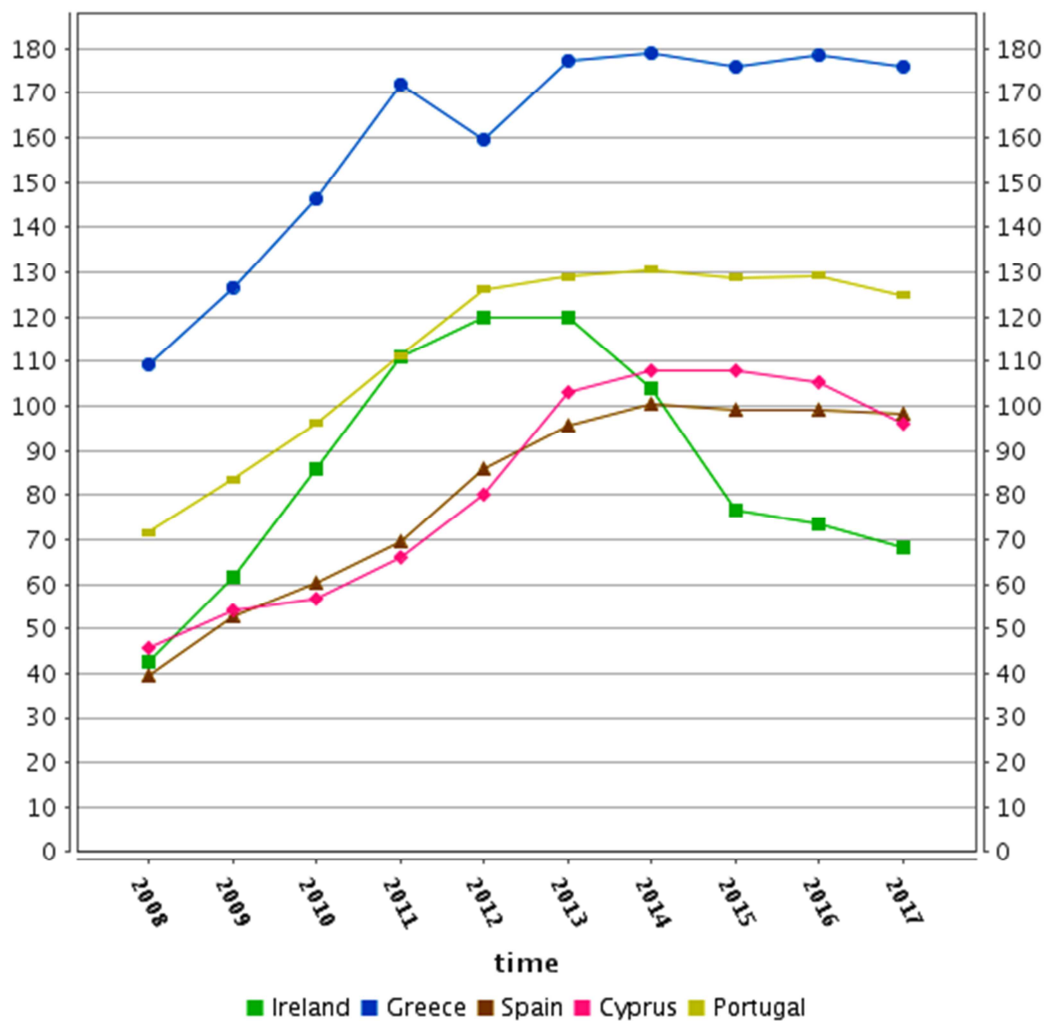
επαγγελματιών δεν ολοκληρώθηκε, το ίδιο και η γρήγορη αδειοδότηση (Καδδά 2015).

Η μεγάλη και παρατεταμένη ύφεση των τελευταίων ετών και η μείωση των επενδύσεων κληρονόμησαν στην ελληνική οικονομία τρία κύρια προβλήματα (Τράπεζα της Ελλάδος 2017, 21):

- Υψηλή και μακροχρόνια ανεργία, η οποία καταστρέφει το ανθρώπινο κεφάλαιο, προστιθεμένης της μετανάστευσης μεγάλου αριθμού νέων με υψηλές δεξιότητες, που έχει αρνητικές επιπτώσεις στις μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές δυνατότητες.
- Μεγάλο όγκο μη εξυπηρετούμενων δανείων, ο οποίος παρακωλύει τη δυναμική στήριξη της ανάπτυξης με νέες δανειοδοτήσεις υπό των τραπεζών και δυσχεραίνει την εξυγίανση του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο σύνολό του.
- Υψηλό δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, όπως αναπαριστάται στο Διάγραμμα 4.13.

Αξιοσημείωτο δε, είναι το γεγονός, ότι η Ελλάς και η Κύπρος αποτέλεσαν τις μόνες χώρες στις οποίες επιβλήθηκαν περιορισμοί στην κίνηση κεφαλαίων για να ανακόψουν τις ισχυρές τάσεις φυγής κεφαλαίων, λόγω της επικρατούσας αβεβαιότητας, κατά τη διάρκεια της κρίσης, κρινόμενο ως αναγκαίο μέτρο άμεσης παρέμβασης για τη διαφύλαξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, με ότι αυτό συνεπαγόταν για τις καθημερινές κοινωνικές ανάγκες, κυρίως όμως ηλικιωμένων ατόμων και δη κατοικούντων σε ακριτικές περιοχές.

Η εφαρμογή παρόμοιων μέτρων -σε μικρότερη βέβαια κλίμακα- δημοσιονομικής προσαρμογής στις υπόλοιπες 4 χώρες των προγραμμάτων, οδήγησαν επίσης, σε οικονομική ύφεση και κοινωνική δυστυχία. Στην Ιρλανδία οι καταναλωτικές δαπάνες μειώθηκαν κατά πολύ, ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα δημιουργήθηκε, ενώ πολλοί Ιρλανδοί έχασαν τα ακίνητά τους την ώρα που τράπεζες κρατικοποιούντο. Η Ισπανία ακολουθεί την Ελλάδα σε υψηλά επίπεδα ανεργίας, ενώ το δημόσιο χρέος και το ποσοστό των πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας σε Πορτογαλία και Κύπρο αυξήθηκε.

Διάγραμμα 4.13: Ακαθάριστο Δημόσιο Χρέος ως προς % του ΑΕΠ

Πηγή: (Τράπεζα της Ελλάδος 2018)

ΠΕΡΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Οι καταβολές των «Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής» που αποτελούν την κυρίαρχη στρατηγική για την υπέρβαση της τρέχουσας κρίσης, όσον αφορά στην οικονομική ανάλυση και πολιτική, βρίσκονται αφενός μεν στις αρχές της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (Washington Consensus²²) και της

²² Οι αρχές της «Συναίνεση της Ουάσιγκτον» («Washington Consensus») διατυπώθηκαν από τον οικονομολόγο Τζων Γουίλιαμσον και υιοθετήθηκαν από το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1990. Αυτές επιγραμματικά είναι:

- Δημοσιονομικά ελλείμματα.
- Προτεραιότητα δημοσίων δαπανών.

αναπτυξιακής λιτότητας, αφετέρου δε στα «Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής» που εκπόνησε το ΔΝΤ ως απάντηση στις κρίσεις της δεκαετίας του 1990. Όμως αυτές οι οικονομικές αντιλήψεις και τα προγράμματα έχουν αποδειχθεί προβληματικά (Μαυρουδέας 2017). Το γεγονός ότι οι σκληροί τους όροι -κατά την εμπλοκή του ΔΝΤ στις οικονομικές δυσπραγίες διαφόρων χωρών- είναι επικεντρωμένοι στην εξυγίανση των δημοσιονομικών μεγεθών μη λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτιστική σύσταση του κράτους, επιφέρει ανεργία και φτώχεια σε δυσθεώρητα ύψη. Επομένως, τόσο η εφαρμογή τους, όσο και τα αποτελέσματά τους δεν είναι κάτι νέο και συνεπώς, εξ αυτών, το Ταμείο έχει προκαλέσει σοβαρές επικρίσεις κατά το παρελθόν για την αποτελεσματικότητά του.

Οι αποτυχίες των προγραμμάτων, στο ενεργητικό του ΔΝΤ δεν είναι λίγες. Οι πολιτικές του απέτυχαν για πρώτη φορά το 1973 στη Λατινική Αμερική. Η οικονομική κρίση που βίωνε η Χιλή του σοσιαλιστή Σαλβαδór Αλιέντε, την κατέστησε την πρώτη χώρα που υποβλήθηκε σε «θεραπεία σοκ» υπό το ΔΝΤ. Ξεκινώντας από τις δραστικές μειώσεις των κοινωνικών δαπανών, την ιδιωτικοποίηση της βιομηχανίας και τον οικονομικό έλεγχο σε όρους παραχώρησης πιστώσεων και την απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, το «πείραμα» της Χιλής προέκυψε από ένα πρόγραμμα ανταλλαγών οικονομολόγων μεταξύ του Πανεπιστημίου του Σικάγο και του Καθολικού Πανεπιστημίου της Χιλής στο Σαντιάγο, μετά την πραξικοπηματική ανάληψη της εξουσίας από τον Αυγούστο Πινοσέτ το Σεπτέμβριο του 1973. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα αναδιάρθρωσαν χρέη της Χιλής με πολύ πιο ευνοϊκούς όρους από εκείνους επί Αλιέντε και οι ξένες τράπεζες επέστρεψαν σχεδόν αμέσως. Η κυριαρχία του όρου «εκσυγχρονισμός» μέσω ενός «γραφειοκρατικού αυταρχισμού» και η επιβολή νέο-φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών, κυρίως με

-
- Φορολογική μεταρρύθμιση.
 - Επιτόκια.
 - Συναλλαγματική ισοτιμία.
 - Πολιτική εμπορίου.
 - Άμεσες Ξένες Επενδύσεις.
 - Ιδιωτικοποιήσεις.
 - Απορρύθμιση.
 - Δικαιώματα ιδιοκτησίας (Williamson 1990).

αύξηση του δανεισμού, δεν άργησαν να επιφέρουν συνέπειες στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Το βιοτικό επίπεδο μειώθηκε και η εισοδηματική ανισότητα έγινε η χειρότερη στη Λατινική Αμερική. Το ποσοστό των Χιλιανών χωρίς επαρκή στέγη αυξήθηκε και μια άνευ προηγουμένου κρίση εγχώριου χρέους εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1980. Περί τα τέλη της, επανήλθαν οι δημοκρατικοί θεσμοί στη χώρα και ξεκίνησε η λεγόμενη «περίοδος δημοκρατικοποίησης». Η οικονομία της Χιλής, αν και αναπτύσσεται συνεχώς τα τελευταία χρόνια, διατηρεί ένα από τα μεγαλύτερα εθνικά χρέη στον κόσμο (Hudson 2003) (Ταμουραντζής 2012, 103-104).

Αρχίζοντας από τη Λατινική Αμερική, στη Χιλή, όπου απέτυχε παταγωδώς να επιλύσει την κρίση δημοσίου χρέους, επανέλαβε την ίδια τακτική στις αναδυόμενες οικονομίες των Ασιατικών χωρών που είχαν παγιδευτεί επίσης στο δημόσιο χρέος με χειρότερα αποτελέσματα, κατά την περίοδο 1997-1998. Η σημαντική υποτίμηση των νομισμάτων, το κύμα χρεοκοπιών, η δραματική απώλεια θέσεων εργασίας και η αύξηση των τιμών στα είδη βασικής ανάγκης, πυροδότησαν κοινωνικές αναταραχές και βίαιες διαδηλώσεις, με αποκορύφωμα την μετατροπή των εθνικών οικονομικών κρίσεων των προαναφερθεισών χωρών σε μία τεραστίων διαστάσεων παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση. Η διαχείριση των κρίσεων της Βραζιλίας και της Αργεντινής το 1998, επίσης, δεν ήταν οι καλύτερες δυνατές βυθίζοντάς τις στην ύφεση, για να καταλήξει το 2010 στις αναπτυγμένες χώρες της ευρωζώνης.

Βέβαια, για τη διευθέτηση, όχι με τον καλύτερο τρόπο, οικονομικών κρίσεων σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης -λίγο καιρό πριν την κρίση χρέους στην ζώνη του ευρώ- δε δύναται να ασκηθεί κριτική, δεδομένου ότι επρόκειτο για οικονομίες μεταβάσεως σε ένα άλλο σύστημα οικονομιών προσανατολισμένων στην ελεύθερη αγορά. Εξάλλου, «η αντίθεση με τις αυτόνομες χώρες που έχουν την ικανότητα να εκδίδουν χρέη στο δικό τους νόμισμα είναι έντονη. Όταν αυτές οι χώρες έχουν χάσει την ανταγωνιστικότητά τους, συνήθως θα προσπαθήσουν να την αποκαταστήσουν επιτρέποντας την υποτίμηση του νομίσματός τους στην αγορά συναλλάγματος. Αυτό καθιστά δυνατή όχι μόνο την αποφυγή του αποπληθωρισμού αλλά και την αποφυγή μιας κρίσης δημοσίου χρέους. Οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών δεν μπορούν να εξαναγκαστούν σε αθέτηση

υποχρέωσης, ενεργοποιώντας μία κρίση ρευστότητας. Επιπλέον, η όλη διαδικασία προσαρμογής που συνεπάγεται υποτίμηση του νομίσματος ενδέχεται να ενισχύσει την παραγωγή και τον πληθωρισμό, βελτιώνοντας έτσι τη φερεγγυότητα του κυρίαρχου κράτους» (De Grauwe 2011, 9-10).

Στην κρίση χρέους της ευρωζώνης, 5 ανεπτυγμένες χώρες αντιμετώπιστηκαν με περίπου όμοιο τρόπο δια των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Προσαρμογής, προκειμένου να λάβουν χρηματοδοτική συνδρομή από την ΕΕ. Οι εν λόγω κρίσεις όμως, όπως αποδεικνύεται από την ανάλυση που ακολουθεί, δεν ήταν ακριβώς ίδιες.

Η Ιδιαιτερότητα της Ελληνικής Κρίσης Χρέους

Τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδος δεν μπορούν να συγκριθούν με τα αντίστοιχα της Ιρλανδίας, Πορτογαλίας, Ισπανίας και Κύπρου, καθώς η Ελλάς (Κότιος, Γαλανός και Ρουκανάς 2012, 9-12) (Η Καθημερινή 2015) (Καδδά 2015):

- Είχε διαφορετική αιτιολογία εισόδου στο Μνημόνιο, με τη φύση της ελληνικής κρίσεως να μην είναι ταυτόσημη με καμία εκ των άλλων 4 χωρών. Για την Ιρλανδία, την Ισπανία και την Κύπρο το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν ήταν οι τράπεζες και εξ αυτού το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα επικεντρώθηκε -σε μεγάλο βαθμό- στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Για την Ελλάδα, αντίθετα, το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν το δημοσιονομικό, κάτι που ήταν εγγύτερα στο πορτογαλικό ζήτημα.
- Ήταν στη χειρότερη δημοσιονομική και διαρθρωτική θέση από κάθε άλλο κράτος. Έπασχε από υπέρογκο δημόσιο χρέος (υψηλότερο όλων), τεράστια δίδυμα ελλείμματα, θέματα ανταγωνισμού με βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα, η πρόσβαση στις χρηματοπιστωτικές αγορές είχε χαθεί και οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά ήταν σε μεγάλη καθυστέρηση, σε σχέση με άλλα κράτη όπως η Ιρλανδία, η οποία είχε μια «ανοιχτή» αγορά.
- Σύναψε δανειακή σύμβαση ανερχόμενη μόνο για το 2010 στο ύψος του 107% του ΑΕΠ της, ενώ η αντιμετώπιση της κρίσης της θεωρείται ως «το

μεγαλύτερο πρόγραμμα διάσωσης στην ιστορία». Το ελληνικό δανειακό πρόγραμμα χαρακτηρίζεται θηριώδες, συγκρινόμενο ειδικά με το μέγεθος της χώρας, φτάνοντας περίπου στα 290 δισεκατομμύρια ευρώ, έναντι 85 δισεκατομμυρίων ευρώ της Ιρλανδίας, 78 δισεκατομμυρίων ευρώ της -παρόμοιας σε μέγεθος- Πορτογαλίας, 41,3 δισεκατομμυρίων ευρώ της Ισπανίας και 10 δισεκατομμυρίων ευρώ της Κύπρου.

- Έλαβε τα περισσότερα αλλά και «σκληρότερα» δημοσιονομικά μέτρα, που οδήγησαν σε δημοσιονομική προσαρμογή υπερδιπλάσια από αυτή κάθε άλλου κράτους της ΕΕ εντός ή εκτός Μνημονίου, με τεράστιες -και μη προβλέψιμες στην αρχή του προγράμματος- επιπτώσεις στην ανάπτυξη.

- Υλοποίησε μεταρρυθμίσεις, από τις πιο απλές μέχρι τις πιο σκληρές, που έπρεπε να είχαν υλοποιηθεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες.

- Υστέρησε περισσότερο από κάθε άλλη χώρα σε θέματα επιδόσεων. Λαμβάνοντας μεν «οριζόντια» μέτρα, αλλά με τις μεταρρυθμίσεις να μην προχωρούν με τον προβλεπόμενο ρυθμό, πολλοί νόμοι έμειναν στα χαρτιά ή ακόμη παλεύουν με εφαρμοστικές διατάξεις. Τοιουτοτρόπως, ενώ κάθε επιτήρηση της Τρόικας διαρκούσε 15-20 ημέρες στην Ιρλανδία και την Κύπρο ή ελάχιστα περισσότερο στην Πορτογαλία, στην Ελλάδα αναλογούσε 1, αντί για 4 αξιολογήσεις, ανά έτος.

- Παρέμεινε υπό καθεστώς Μνημονίου για υπερδιπλάσια χρονική διάρκεια σε σχέση με τις υπόλοιπες 4 χώρες, με ότι αυτό συνεπάγεται για την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτική σταθερότητα και την κοινωνική συνοχή. Τα προγράμματα της Ελλάδος είχαν συνολική διάρκεια 8 έτη (2010-2018), σε αντίθεση με τα 3 χρόνια της Ιρλανδίας (2010-2013), 3 έτη της Πορτογαλίας (2011-2014), 2 χρόνια της Ισπανίας (2012-2014) και τα 3 έτη της Κύπρου (2013-2016).

- Ήταν το μόνο εκ των 4 κρατών στο οποίο υπήρχε -και εξακολουθεί να υπάρχει- απουσία πολιτικής σύμπνοιας, γεγονός που αποτελεί τη σημαντικότερη διαφορά με τις εν λόγω χώρες. Στην Ελλάδα, η ανυπαρξία της πολιτικής συναίνεσης αποδεικνύεται από το γεγονός ότι χρειάστηκε να αλλάξουν 5 κυβερνήσεις μέσα σε 8 χρόνια για να ολοκληρώσουν 1 -το τελευταίο- από τα 3

συνολικά συμφωνημένα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής. Η ύπαρξη μιας κοινής αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης ήταν απύσχα σε κάθε επίπεδο της κοινωνίας, ενώ το αποτέλεσμα το βιώνει η χώρα σήμερα. Καθώς τα 2 πρώτα προγράμματα υιοθετήθηκαν εν μέσω σφοδρών κοινωνικών και πολιτικών αντιδράσεων, όχι μόνον δεν κατόρθωσε να ανακάμψει η χώρα, αλλά αντιθέτως παρατηρήθηκε γενίκευση της κρίσης, συνεχής χειροτέρευση όλων των οικονομικών και κοινωνικών δεικτών, πολιτική αστάθεια και αβεβαιότητα, ενώ παράλληλα το ελληνικό ζήτημα της αντιμετώπισης του χρέους είχε πλέον αναχθεί σε ζήτημα παραμονής της χώρας στην ευρωζώνη και κατ' επέκταση σε ζήτημα συνέχισης του εγχειρήματος της νομισματικής ενοποίησης της Ευρώπης. Σε αντίθεση με την Ελλάδα, στον πολιτικό κόσμο της Ισλανδίας, επικράτησε πλήρης πολιτική συναίνεση όσον αφορά στην πολιτική της λιτότητας, επικεντρώνοντας απολύτως ρεαλιστικά στην επίτευξη των στόχων του Μνημονίου και στην τάχιση δυνατή ολοκλήρωση του Προγράμματος, αλλά και διατηρώντας τις κοινωνικές δαπάνες ως προστασία για τους αδυνάτους. Από τα εργατικά συνδικάτα των δημόσιων υπηρεσιών μέχρι τον Ιδιωτικό Τομέα επικράτησε εργασιακή ειρήνη, αποφεύγοντας τις συγκρούσεις (Roche, O' Conell και Prothero 2017). Η πολιτική συναίνεση ήτο επίσης εξασφαλισμένη στην Ισπανία, ενώ όσον αφορά στην Πορτογαλία, καθοριστική σημασία είχε η θέση της αντιπολίτευσης, η οποία ήτο υποστηρικτική, αντιμετωπίζοντας την κρίση ως εθνική υπόθεση και αναλαμβάνοντας τα απαραίτητα για την ανάκαμψη μέτρα με συγκατάβαση. Ακόμα όμως και στην Κύπρο, σύμφωνα με κοινοτικές πηγές που παρακολουθούν από κοντά την πορεία της οικονομίας από το 2010, έστω και ατύπως, η στήριξη υπήρχε και αυτό ήταν φανερό στους «επιτηρητές».

Η «Επιτυχημένη» Αντιμετώπιση της Κρίσης Χρέους στην Ευρωζώνη από το ΔΝΤ

Αν και η διευθέτηση της κρίσης της Ιρλανδίας -όπως και της Κύπρου- θεωρείται από το ΔΝΤ ως επιτυχημένη, αναγνωρίζοντας την προσήλωση στα μέτρα λιτότητας, τη δημοσιονομική πειθαρχία και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις ως βάση της σταθερότητας και της επιστροφής στην ανάπτυξη και στην ευημερία, το υπόβαθρο της ήταν τελείως διαφορετικό από εκείνο της Ελλάδος. Ο κύριος λόγος ήτο το γεγονός ότι επρόκειτο για μια χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία

οφειλόταν στο «σκάσιμο» της «φούσκας» των ακινήτων που οδήγησε σε ύφεση, αυξημένα επίπεδα ανεργίας και αυξανόμενο χρέος. Η χώρα όμως δεν έπασχε από προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Αντιθέτως, με κύριο μοχλό ανάκαμψης τις εξαγωγές των πολυεθνικών, υπερέκλυσε τις σοβαρές επιπτώσεις που είχε η λιτότητα στην εγχώρια ζήτηση και στις ιρλανδικές επιχειρήσεις και ολοκλήρωσε την αναγκαία δημοσιονομική προσαρμογή.

Η Ιρλανδία, παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια του προγράμματος αντιμετώπισε υπερβολικά υψηλή ανεργία με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις για τους άνδρες, τους νέους και τους ξένους, ραγδαία κύματα μετανάστευσης εργατικού προσωπικού προς το εξωτερικό με μεγάλες επιπτώσεις στις οικογένειες και στις τοπικές κοινωνίες, κατασχέσεις περιουσιών και ιδιωτικοποιήσεις τραπεζών της. Μεταξύ όσων έμειναν στη χώρα εκδηλώθηκε κύμα ψυχικών ασθενειών, με μεγάλο ποσοστό αυτοκτονιών μεταξύ των ανδρών. Η χρηματοδότηση για τον Πολιτισμό και τις Τέχνες στέρεψε, όπως και η συμμετοχή σε καλλιτεχνικά γεγονότα. Το μέσο εισόδημα μειώθηκε κατά τουλάχιστον 16% από το 2008 έως το 2013 και, φυσικά, δεν εκπλήττει ότι ακολούθησε μεγάλη πτώση της ιδιωτικής κατανάλωσης και της εμπιστοσύνης (Roche, O' Conell και Prothero 2017).

Σχετικά με την διαχείριση της κρίσης της Ισπανίας, επίσης, η χώρα έλαβε χρηματοδοτική συνδρομή για τα χρηματοπιστωτικά της ιδρύματα, όμως, λόγω των πολύ υψηλών ποσοστών ανεργίας που αντιμετωπίζει βρίσκεται πλησίον των ελληνικών δεδομένων, όσον αφορά στις συνέπειες των πολιτικών του Μνημονίου. Επίσης, αν και οι τράπεζες τελικά διασώθηκαν, εντούτοις, έχουν γίνει πολύ πιεστικές στην χρηματοδότηση, υλοποιώντας εξώσεις και πλειστηριασμούς.

Η Πορτογαλία συνιστά χώρα αντιστοίχου μεγέθους με την Ελλάδα, στην οποία εφαρμόστηκε επίσης Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής εστιασμένο στην εσωτερική υποτίμηση, δεδομένου ότι είχε να επιλύσει τόσο πρόβλημα ανταγωνιστικότητας, όσο και δημοσιονομικό. Αν και πλησιάζει περισσότερο από τις άλλες χώρες τα ελληνικά δεδομένα, δεν παραβλέπεται ότι αντιμετώπισε μικρότερη σε μέγεθος και διάρκεια ύφεση από την Ελλάδα και ήδη από το 2014 παρουσιάζει θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης με μεγάλη συνεισφορά από την αύξηση των εξαγωγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Από την προηγηθείσα ανάλυση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν, προκειμένου να αντιμετωπισθεί η κρίση χρέους στην ευρωζώνη, προκύπτουν τα παρακάτω συμπεράσματα και διατυπώνονται οι αντίστοιχες προτάσεις:

Εξετάζοντας την κρίση χρέους στην ευρωζώνη, διαπιστώνεται ότι αυτή αποτέλεσε προέκταση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και εκκίνησε το 2010 με την ελληνική προσφυγή στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης για χρηματοδοτική συνδρομή, προκειμένου να αντιμετωπίσει το υπέρογκο χρέος και τα δίδυμα ελλείμματά της. Σε μόλις 3 χρόνια παρόμοια προβλήματα αντιμετώπισαν η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Κύπρος, κλιμακώνοντας μια κρίση χρέους στη ζώνη του ευρώ και θέτοντας υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα της ΟΝΕ. Τα κύρια αίτια της ήταν ενδογενείς παράγοντες της ΟΝΕ που αποκαλύφθηκαν με την εκδήλωσή της και περιελάμβαναν την «ημιτελή κατασκευή» και δυσλειτουργίες της, έχοντας ουσιαστικά σε λειτουργία μόνο την νομισματική ένωση, μακριά από οικονομική, δημοσιονομική ή τραπεζική τοιαύτη, καθώς και την έλλειψη αποτελεσματικών μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων που ενδεχομένως θα αντιμετώπιζε.

Η αντίδραση των ηγετών της Ευρώπης στην έναρξη της κρίσης με την εκδήλωση της αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας ήταν ετεροχρονισμένη. Η αυταρξία μηχανισμών αντιμετώπισης κρίσεων, η μη ορθή αρχική εκτίμηση περί πιθανότητας μετάδοσης της ελληνικής κρίσης εντός της ζώνης του ευρώ, η άγνοια περί βαθύτερης συστημικής κρίσης και η χρονική υστέρηση λήψεως αποφάσεων ήταν οι κύριοι λόγοι αποτυχίας αντιμετώπισης της κρίσης με την εμφάνισή της. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προέβη στην αναθεώρηση της υφισταμένης οικονομικής διακυβέρνησης της ΟΝΕ και στην ανάπτυξη νέων πολιτικών και εργαλείων, με σκοπό την αποτελεσματικότερη διαχείριση και υπέρβαση της κρίσης. Παρά τη μεγάλη πρόοδο, όμως, που έχει επιτευχθεί μέχρι και σήμερα, παραμένει μεγάλο το έλλειμμα της ηγεσίας και αλληλεγγύης στην ευρωζώνη.

Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν εναντίον της κρίσης σε Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία και Κύπρο, αποτυπωμένες στα πακέτα διάσωσης των εν

λόγω χωρών με τη μορφή Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, περιελάμβαναν την υιοθέτηση αυστηρών δημοσιονομικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών, διαρθρωτικών και εποπτικών πολιτικών, με όρους αναδιάρθρωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε άλλους τομείς της οικονομίας, της διοίκησης και της δικαιοσύνης. Τα Μνημόνια, είχαν ως κυρίους στόχους για την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, την βελτίωση των μακροοικονομικών δεικτών και τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ενώ η δημοσιονομική πολιτική τους, κατά την προσφιλή τακτική του ΔΝΤ, επικεντρώθηκε σε πολιτικές λιτότητας με μέτρα «εσωτερικής υποτίμησης» και δημοσιονομική προσαρμογή στο εσωτερικό των ελλειμματικών οικονομιών, με διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Η δημοσιονομική προσαρμογή και η εσωτερική υποτίμηση, με τη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων και των δαπανών του δημοσίου, τη μείωση του αφορολογήτου, την αύξηση του ΦΠΑ, την εφαρμογή νέων ειδικών φόρων κατανάλωσης και ακίνητης περιουσίας, τη μεγάλη μείωση μισθών και συντάξεων, συνέδραμαν μεν στη διατήρηση της σταθερότητας του ευρώ ως νόμισμα και την αποφυγή ολικής κατάρρευσης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, αφετέρου είχαν -και συνεχίζουν να έχουν- βαρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις, όπως παραμένον υψηλό δημόσιο χρέος που καθιστά αμφίβολη τη μελλοντική εξυπηρέτησή του, παρατεταμένη οικονομική ύφεση, διόγκωση της ανεργίας, φτωχοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, διεύρυνση των ανισοτήτων και δοκιμασία της κοινωνικής συνοχής. Τα συγκεκριμένα φαινόμενα ενίσχυσαν τόσο τις τάσεις απονομιμοποίησης της ΟΝΕ, όσο και τον ευρωσκεπτικιστικό και εθνολαϊκιστικό χώρο της Ευρώπης.

Όσον αφορά στην ελληνική κρίση, η διάρκεια της προσαρμογής ήταν μακρά και το κόστος υπερβολικά υψηλό σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, μη δυνάμενη να συγκριθεί με καμιά από τις άλλες 4 χώρες. Η βασική και καθοριστικής σημασίας διαφορά της όμως, σε σχέση με τις κρίσεις σε Ιρλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία και Κύπρο ήτο η ανυπαρξία πολιτικής συναίνεσης, η οποία επέτεινε την οικονομική κρίση. Ο πολιτικός κόσμος, μη αναλαμβάνοντας οιοδήποτε πολιτικό κόστος, προκειμένου να υλοποιηθεί ένα αναγκαίο -από την

προ κρίσης εποχή- πρόγραμμα εθνικής ανασυγκρότησης, προκάλεσε διχασμό της ελληνικής κοινωνίας και σύγκρουση μεταξύ «μνημονιακών» και «αντιμνημονιακών», με αποτέλεσμα γενικευμένη κρίση, ανασφάλεια, αβεβαιότητα, φυγή κεφαλαίων και επενδύσεων, πολιτικής και κοινωνικής σύγκρουσης.

Εν κατακλείδι, οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη, ως τροποποιημένη παραλλαγή αυτών του ΔΝΤ, επέτειναν τον προβληματικό τους χαρακτήρα και απέτυχαν, διότι, αν και μειώθηκαν τα ελλείμματα -στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και δημοσιονομικό έλλειμμα- αφενός μεν, δεν επετεύχθη ο στόχος της αύξησης και αποκατάστασης της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης των τιμών αγαθών και υπηρεσιών, όπως η εσωτερική υποτίμηση προέβλεπε, αφετέρου δε, διότι δεν επετεύχθη μείωση του δημοσίου χρέους. Για μια ακόμα φορά δε, στο ιστορικό του Ταμείου, οι μισθοί κατακρημνίσθηκαν, οι συντάξεις εξανεμίσθηκαν, η φοροδοτική ικανότητα στέγνωσε, η ανεργία γιγαντώθηκε και η φτώχεια έλαβε δραματικές διαστάσεις.

Οι μηχανισμοί στήριξης της ευρωζώνης που αναπτύχθηκαν, προσανατολίσθηκαν στην όσο το δυνατόν καλύτερη αντιμετώπιση μιας οικονομικής κρίσης. Παρόλα αυτά οι δυνατότητές τους είναι περιορισμένες, καθώς με τους υφισταμένους πόρους δεν είναι εφικτή η διάσωση μιας χώρας με μέγεθος οικονομίας όσο της Ιταλίας, της Γαλλίας ή της Γερμανίας. Με γνώμονα την πρόληψη έναντι της θεραπείας, οι μηχανισμοί στήριξης της ευρωζώνης δέον όπως επαναδομηθούν, ώστε να δύνανται να προωθούν την ανάπτυξη και όχι να καταπολεμούν την ύφεση και το χρέος. Η μετατροπή του ESM σε ένα Ευρωπαϊκό Νομισματικό Αναπτυξιακό και Επενδυτικό Ταμείο, διαθέτον επαρκή κεφάλαια με ισότιμη συμμετοχή των κρατών μελών για την πρόληψη και διαχείριση καταστάσεων κρίσεων, αλλά και την υποστήριξη αναπτυξιακών σχεδίων, θα είχε ως συνέπεια την αποσύνδεση και απεξάρτηση των χωρών της ζώνης του ευρώ από το ΔΝΤ, με ότι αυτό συνεπάγεται εξαιτίας των αναποτελεσματικών πολιτικών του.

Η δημοσιονομική πειθαρχία, η οποία προωθείται μέσω της οικονομικής διακυβέρνησης της ONE είναι αναγκαία σε μια νομισματική ένωση, δέον όμως να συνδυάζεται με αναπτυξιακή στρατηγική. Προκειμένου οι χώρες της ευρωζώνης να

αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το δημόσιο χρέος τους και με δεδομένο ότι η βιωσιμότητα του χρέους μιας εθνικής οικονομίας εξαρτάται άμεσα από το μέγεθος του ΑΕΠ της, δέον όπως ληφθούν δραστικές αναπτυξιακές παρεμβάσεις και μεταρρυθμίσεις, με σκοπό την επιστροφή τους σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Τούτο είναι εφικτό με την επιτάχυνση και ολοκλήρωση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, την προσέλκυση επενδύσεων, την αντιμετώπιση του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων και του προβλήματος της μακροχρόνιας ανεργίας. Για την ταχύτερη υλοποίηση τούτων δε, απαιτείται συνέργεια και συνταύτιση προσπαθειών, τόσο από την πλευρά των κρατών μελών μέσα από ένα ευρύτατο πλέγμα ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, διορθώνοντας δομικές ατέλειές τους, όσο και από την πλευρά του Ευρωσυστήματος με ουσιαστικές παρεμβάσεις στήριξης, που εκφράζονται με επιμήκυνση της δημοσιονομικής προσαρμογής, αναδιάρθρωση δημοσίου χρέους, γενναία παροχή ρευστότητας και ενθάρρυνση των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ).

Για την επίτευξη της ανάπτυξης είναι αναγκαία η παραγωγή ανταγωνιστικών διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και η συνεχής βελτίωση της παραγωγικότητας όλων των συντελεστών παραγωγής, ενώ ιδιαίτερη βαρύτητα θα πρέπει να δοθεί στην καινοτομία και στην εκμετάλλευση της τεχνολογίας. Η τεχνολογική πρόοδος στην παραγωγική διαδικασία επιτυγχάνεται μέσω νέων επενδύσεων. Η επιτάχυνση του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού δύναται να επιφέρει αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, άρα και της ανταγωνιστικότητας τιμής, ενώ ταυτόχρονα αυξάνονται και οι δυνατότητες βελτίωσης της ποιότητας των προϊόντων και παραγωγή νέων για τα οποία θα αυξάνεται η διεθνής ζήτηση. Στο σύγχρονο διεθνές οικονομικό περιβάλλον όπου είναι έντονο το φαινόμενο του ανταγωνισμού, για την προσέλκυση επενδύσεων, δέον όπως υφίσταται ένα σταθερό και δίκαιο φορολογικό σύστημα που θα διακρίνεται από χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές και θα προκαλεί όσο το δυνατόν λιγότερες στρεβλώσεις.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ολοκλήρωση, μόλις πριν από λίγους μήνες, του 3^{ου} Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδος σηματοδότησε για την ευρωζώνη το πέρας μιας μακρόχρονης κρίσης χρέους, που οδήγησε 5 από τα κράτη μέλη της (Ελλάς, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Κύπρος) να προσφύγουν στους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς στήριξης. Η κρίση εξαρχής μετεξελίχθη σε συστημική και έθεσε υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα της ΟΝΕ, αναδεικνύοντας όχι μόνο τις δομικές αδυναμίες και δυσλειτουργίες της, αλλά και την ανεπάρκεια του ευρωπαϊκού συστήματος διαχείρισης κρίσεων να λειτουργήσει αποτελεσματικά έναντι αυτής.

Οι πολιτικές λιτότητας της εσωτερικής υποτίμησης και της βίαιης δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκαν μέσω των Μνημονίων, για την εξάλειψη συσσωρευμένων σημαντικών διαρθρωτικών ατελειών και οικονομικών ανισορροπιών των ανωτέρω χωρών, όχι μόνο απέτυχαν στην επίτευξη των στόχων τους, αλλά δυσχέραναν το πρόβλημα, επιφέροντας βαρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις.

Σε ένα αβέβαιο, διαρκώς μεταβαλλόμενο, παγκοσμιοποιημένο και ανταγωνιστικό οικονομικό περιβάλλον, χαρακτηριζόμενο από αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, εξωτερικά ανοίγματα και διεθνή κίνηση παραγωγικών συντελεστών, η συμμετοχή στη ζώνη του ευρώ, με την οικονομική και νομισματική σταθερότητα που προσφέρει, δέον όπως αποτελεί ασπίδα προστασίας έναντι των κινδύνων που αναδύονται για τις οικονομίες των κρατών μελών της.

Ως απόρροια των ανωτέρω, η σύγχρονη ευρωπαϊκή στρατηγική, έχοντας ως γνώμονα την εξασφάλιση της ευημερίας των πολιτών της ΕΕ, απαιτεί εγκατάλειψη των πολιτικών λιτότητας και μεταστροφή σε λύσεις δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης πάνω σε στέρεες βάσεις και ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις.

«Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν».

Πρωταγόρας, Αρχαίος Έλληνας σοφιστής φιλόσοφος (490-420 π.Χ.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Baldwin, Richard, και Francesco Giavazzi. *The Eurozone Crisis. A Consensus View of the Causes and a Few Possible Remedies. A VoxEU.org eBook*. London: CEPR Press, 2015

De Grauwe, Paul. «The Governance of a Fragile Eurozone.» *CEPS Working Document, No. 346*. Brussels: Centre for European Policy Studies, May 2011.

European Commission. *Economic and Financial Affairs: Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. Brussels: European Commission, 2009.

—. «The Economic Adjustment Programme for Greece.» *European Economy, Occasional Papers 61*. European Commission, May 2010.

Heath, Robert. *Διαχείριση Κρίσεων*. Αθήνα: Μ. Γκιούρδας, 2005.

Mishkin, Frederic S. «Anatomy of a Financial Crisis.» *NBER Working Papers Series, Working Paper No 3934*. Cambridge: National Bureau of Economic Research, December 1991.

Reinhart, Carmen M., και Kenneth S. Rogoff. «This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises.» *NBER Working Papers Series, Working Paper No 13882*. Cambridge: National Bureau of Economic Research, March 2008.

Stiglitz, Joseph E. *ΕΥΡΩ: Πως ένα Κοινό Νόμισμα Απειλεί το Μέλλον της Ευρώπης*. Μετάφραση: Νίκος Ρούσσος. Αθήνα: Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., για την ελληνική γλώσσα, 2016.

The World Bank. *Doing Business 2019*. Washington: The World Bank, 2019.

Tresselt, Thierry, Shengzu Wang, Joong Shik Kang, και Jay Shambaugh. «Adjustment in Euro Area Deficit Countries: Progress, Challenges, and Policies.» *IMF Staff Discussion Note*. International Monetary Fund, July 2014.

Tressel, Thierry, και Shengzu Wang. «Rebalancing in the Euro Area and Cyclicalities of Current Account Adjustments.» *IMF Working Paper No.14/130*. International Monetary Fund, July 2014.

World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2018*. Cologny/Geneva: World Economic Forum, 2018.

Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου. *Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά το 2010*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011, 2011.

Γκαργκάνας, Νικόλαος. «Η Αντιμετώπιση της Κρίσης της Ζώνης του Ευρώ και η Μετάβαση προς μια πιο Ολοκληρωμένη Οικονομική και Νομισματική Ένωση.» *Κείμενο Πολιτικής Νο 10*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Μαΐου 2013.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. *Έγγραφο Προβληματισμού Σχετικά με την Εμβάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης*. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017.

—. *Έκθεση επί της Πολιτικής Ανταγωνισμού*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2012.

—. *Σχέδιο Στρατηγικής για μια Βαθιά και Ουσιαστική Οικονομική και Νομισματική Ένωση*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2012.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. *Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 24/25 Μαρτίου 2011*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2011.

INE ΓΣΕΕ. *Ετήσια Έκθεση 2013: Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*. Αθήνα: INE ΓΣΕΕ, 2013.

—. *Ετήσια Έκθεση 2014: Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*. Αθήνα: INE ΓΣΕΕ, 2014.

—. *Ετήσια Έκθεση 2018: Η Ελληνική Οικονομία και η Απασχόληση*. Αθήνα: INE ΓΣΕΕ, 2018.

Ιωακείμογλου, Ηλίας. *Εσωτερική Υποτίμηση και Συσσώρευση Κεφαλαίου: Μια Κριτική Προσέγγιση*. Αθήνα: INE ΓΣΕΕ, 2012.

Καραμούζης, Νικόλαος. «Τα Αίτια της Διεθνούς Χρηματοπιστωτικής Κρίσης και Ο Ρόλος του Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος.» *Η Κρίση του 2007-2009: Τα Αίτια, η Αντιμετώπιση και οι Προοπτικές*. Αθήνα: Eurobank Research: Οικονομία και Αγορές, 12 Νοεμβρίου 2009.

Κολλίντζας, Τρύφων, και Μιχάλης Ψαλιδόπουλος. «Οι Κρίσεις του 1929 και του 2008 και οι Πολιτικές Αντιμετώπισής τους.» *Η Κρίση του 2007-2009: Τα Αίτια, η Αντιμετώπιση και οι Προοπτικές*. Αθήνα: Eurobank Research: Οικονομία και Αγορές, Νοεμβρίου 2009.

Κότιος, Άγγελος, Γεώργιος Γαλανός, και Σπυρίδων Ρουκανάς. «Η Ελληνική Κρίση και η Κρίση του Συστήματος Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης.» *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 18(1): 1-26*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ιουλίου 2012.

Κότιος, Άγγελος, και Γεώργιος Παυλίδης. *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις: Κρίσεις του Συστήματος ή της Πολιτικής;*. Αθήνα: Rosili, 2012.

Λιανός, Θεόδωρος, Αντώνιος Παπαβασιλείου, και Ανδρέας Χατζηανδρέου. *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας: Μικροοικονομία - Μακροοικονομία*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, 2009.

Κουσκουβέλης, Ηλίας Ι. *Λήψη Αποφάσεων - Κριση - Διαπραγμάτευση*. Αθήνα: Παπαζήση, 1997.

Μαρής, Γιώργος. «Το Νέο Πλαίσιο και τα Όρια της Οικονομικής Διακυβέρνησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση.» *Ερευνητικό Κείμενο Νο 14*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Νοεμβρίου 2014.

Μιχοπούλου, Στέλλα. «Κρίση Χρέους, Δημοσιονομική Λιτότητα και Οικονομική Κρίση στην Ευρωζώνη.» *Μελέτες (Studies) / 30*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Απριλίου 2014.

Μουρμούρας, Ιωάννης Α. *Η Διπλή Κρίση Δημόσιου Χρέους-Τραπεζών - Τόμος Α΄*. 2η. Θεσσαλονίκη: Γερμανός, 2015.

Μπραγουδάκης, Ζαχαρίας Γ. «Μια Εμπειρική Διερεύνηση της Σχέσης Μεταξύ του Μοναδιαίου Κόστους Εργασίας και της Εξέλιξης των Τιμών: Η Περίπτωση της Ελλάδος.» *Οικονομικό Δελτίο. Τεύχος 40*, Δεκέμβριος 2014: 37-68.

Παπαδημητρίου, Δημήτρης Β., Μιχάλης Νικηφόρου, και Gennaro Zezza. «Η Ελληνική Οικονομική Κρίση και η Εμπειρία με τις Πολιτικές Λιτότητας: Μια Στρατηγική Ανάλυση.» *Strategic Analysis*. New York: Levy Economics Institute of Bard College, Ιούλιος 2013.

Παπανικολάου, Κωνσταντίνος. «Κρίση Χρέους της Ζώνης του Ευρώ: Επιπτώσεις στην Εξωτερική Διάσταση της Ε.Ε.» *Κείμενο Πολιτικής Νο 13*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Ιουλίου 2013.

Περεζούς, Κώστας. «Διαδρομές της "Κρίσης": Από την Αρχαία Ελλάδα στον Πολιτικό Λόγο της Νεωτερικότητας.» *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Δεκεμβρίου 2015: 107-129.

Ταμουραντζής, Ασημάκης. *Ο Ρόλος του Διεθνούς Χρηματοοικονομικού Συστήματος & οι Επιπτώσεις στην Παγκόσμια Οικονομία*. Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2012.

Τράπεζα της Ελλάδος. *Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2016*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2017.

—. *Νομισματική Πολιτική 2016 - 2017*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2017.

—. *Νομισματική Πολιτική 2017 - 2018*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2018.

—. *Νομισματική Πολιτική Ενδιάμεση Έκθεση 2012*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2012.

—. *Το χρονικό της Μεγάλης Κρίσης. Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 2014.

Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης. *Η Αλήθεια για το Ελληνικό Δημόσιο (Μισθολογική Δαπάνη - Απασχόληση - Ανάπτυξη)*. Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, 2016.

Χαρδούβελης, Γκίκας Α. «Η Χρηματοοικονομική Κρίση και το Μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας.» *Η Κρίση του 2007-2009: Τα Αίτια, η Αντιμετώπιση και οι Προοπτικές*. Αθήνα: Eurobank Research: Οικονομία και Αγορές, 20 Δεκεμβρίου 2009.

Χαρδούβελης, Γκίκας Α., και Χρήστος Βλ. Γκόρτσος. *Η Διεθνής Κρίση, η Κρίση στην Ευρωζώνη και το Ελληνικό Χρηματοπιστωτικό Σύστημα*. Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών, 2011.

Χατζηδημητρίου, Αθ. Ιωάννης. *Διεθνείς Επιχειρηματικές Δραστηριότητες*. Θεσσαλονίκη: ΑΝΙΚΟΥΛΑ, 2003.

Χριστοδουλάκη, Ιωάννα. *Η Απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Οικονομική Κρίση και η Δημοκρατική Νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, 2016.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Dias, Cristina. «Χρηματοδοτική Συνδρομή προς Κράτη Μέλη της ΕΕ.» *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. October 2018.
<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/91/χρηματοδοτικη-συνδρομη-προς-κρατη-μελ> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2018).

Draghi, Mario. «Verbatim of the Remarks Made by Mario Draghi.» *European Central Bank*. 26 July 2012.
<https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>
 (πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2018).

European Commission. «Greece Begins a New Chapter Following the Conclusion of its Stability Support Programme.» *European Commission*. 20 August 2018.
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-5002_en.htm (πρόσβαση Δεκεμβρίου 16, 2018).

European Stability Mechanism. «History.» *ESM*. 2018.
<https://www.esm.europa.eu/about-us/history> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2018).

European Systemic Risk Board. «Αποστολή & Σύσταση.» *ESRB*. n.d.
<https://www.esrb.europa.eu/about/background/html/index.el.html> (πρόσβαση
 Δεκεμβρίου 10, 2018).

Eurostat. «Eurostat - Tables, Graphs and Maps Interface (TGM).» *Eurostat*. 11
 December 2018.
<https://ec.europa.eu/eurostat> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 17, 2018).

—. «Στατιστικές Δημόσιων Οικονομικών.» *Eurostat*. 23 October 2018.
<https://ec.europa.eu/eurostat> (πρόσβαση Νοεμβρίου 01, 2018).

Hudson, Michael. «Chile's Failed Economic Laboratory.» *Michael Hudson*. 10
 October 2003.
<https://michael-hudson.com/2003/10/chiles-failed-economic-laboratory/>
 (πρόσβαση Δεκεμβρίου 15, 2018).

Keynes, John Maynard . «The General Theory of Employment, Interest, and
 Money.» *The University of Adelaide*. December 17 2014.
https://ebooks.adelaide.edu.au/k/keynes/john_maynard/k44g/complete.html
 (πρόσβαση 01 Δεκεμβρίου, 2018).

Kyrkilis, Dimitris, και Konstantinos J. Hazakis. «The Impact of Economic
 Adjustment Programs on Greek Competitiveness.» *SEED Center*. 4-5 April 2014.
http://www.seedcenter.gr/conferences/crisis2014/papers/Kyrkilis%20Hazakis_the%20impact%20of%20economic%20adjustment%20programs%20on%20greek%200competitiveness.pdf (πρόσβαση Δεκεμβρίου 03, 2018).

Moscovici, Pierre. «The Greek Crisis or the End of the Odyssey.» *Le blog de
 Pierre Moscovici*. 22 Juin 2018.
<http://www.pierremoscovici.fr/2018/06/22/the-greek-crisis-or-the-end-of-the-odyssey/> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 16, 2018).

OECD. «ΟΟΣΑ: Η Καταπολέμηση της Φτώχειας και της Ανισότητας στην Ελλάδα Είναι Ζωτικής Σημασίας για την Ανάκαμψη από την Κρίση.» *OECD*. 10 Μαρτίου 2016.

<http://www.oecd.org/newsroom/greek-tackling-poverty-and-inequality-in-greece-is-cucial-to-recovery-from-crisis.htm> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 16, 2018).

Organization of the Petroleum Exporting Countries. n.d. https://www.opec.org/opec_web/en/index.htm (πρόσβαση Νοεμβρίου 27, 2018).

Rakić, Dražen, και Denitza Dessimirova. «Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (ESFS).» *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. Οκτωβρίου 2018.

<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/84/ευρωπαϊκο-συστημα-χρηματοπιστωτικης> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

Rehn, Olli. «Reinforcing Economic Governance in Europe.» *European Commision*. 15 April 2010.

http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-10-160_en.htm?locale=en (πρόσβαση Δεκεμβρίου 08, 2018).

Roche, Bill, Philip O' Conell, και Andy Prothero. «Η Ιρλανδία Έδωσε Μαθήματα Δημοσιονομικής Εξυγίανσης.» *Η Καθημερινή*. 18 Μαρτίου 2017. <http://www.kathimerini.gr/901211/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/h-irlandia-edwse-ma8hmata-dhmosionomikh-s-e3ygianshs> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 13, 2018).

Williamson, John. «What Washington Means by Policy Reform.» *Peterson Institute for International Economics*. April 1990. <https://piie.com/commentary/speeches-papers/what-washington-means-policy-reform> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 15, 2018).

Βερούτης, Άγης. «Το Πείραμα της "Εσωτερικής υποτίμησης".» *Capital.gr*. 29 Μαρτίου 2012.

<http://www.capital.gr/me-apopsi/1453991/to-peirama-tis-esoterikis-upotimisis> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 14, 2018).

ΕΛΙΑΜΕΠ. «Παρατηρητήριο για την Κρίση. Χρονολόγιο.» *ΕΛΙΑΜΕΠ*. 2018.
<https://crisisobs.gr/χρονολόγιο/> (πρόσβαση Νοεμβρίου 30, 2018).

Ευρετήριο Οικονομικών Όρων. «Αποτελεσματικότητα (Efficiency).» *Ευρετήριο Οικονομικών Όρων*. 2018.

<https://www.euretirio.com/apotelesmatikotita/> (πρόσβαση Μαρτίου 29, 2018).

Ευρωπαϊκή Ένωση. «Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (ΕΑΑΕΣ/ΕΙΟΡΑ).» *Ευρωπαϊκή Ένωση*. 24 Οκτωβρίου 2017.
https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eiopa_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών (ESMA).» *Ευρωπαϊκή Ένωση*. 16 Νοεμβρίου 2017.

https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/esma_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (EAT).» *Ευρωπαϊκή Ένωση*. 30 Ιανουαρίου 2018.

https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eba_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. «European Deposit Insurance Scheme.» *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. n.d.

https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/banking-union/european-deposit-insurance-scheme_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «Sovereign Bond-Backed Securities (SBBS).» *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. 2018.
https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/banking-union/sovereign-bond-backed-securities-sbbs_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «What is the Banking Union.» *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. 2018.
https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/banking-union/what-banking-union_el (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. «Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός.» *Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα*. 2018.

<https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/thessm/html/index.el.html>
(πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. «Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης.» *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. 25 Οκτωβρίου 2018.

<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/banking-union/single-resolution-mechanism/> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «Χρηματοδοτική συνδρομή για τα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ.» *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. 21 Νοεμβρίου 2018.

<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2018).

Ζωγραφάκης, Σταύρος, και Ιωάννα Καστέλλη. «Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση.» *ΕΛΙΑΜΕΠ*. Φεβρουαρίου 2015.

<https://crisisobs.gr/wp-content/uploads/2015/02/ΣΤ.-Ζωγραφάκης-Ι.-Καστέλλη-Αρκεί-η-μείωση-μισθολογικού-κόστους-για-βελτίωση-ανταγωνιστικότητας-ελληνικής-οικονομίας.pdf> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 14, 2018).

Η Καθημερινή. «Η Δημοσιονομική Προσαρμογή και το Κοινωνικό Κόστος.» *Η Καθημερινή*. 08 Μαρτίου 2015.

<http://www.kathimerini.gr/806456/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-dhmosionomikh-prosarmogh-kai-to-koinwniko-kostos> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 10, 2018).

—. «Κ. Λαγκάρντ: «Η ευρωπαϊκή κρίση απειλεί όλες τις χώρες».» *Η Καθημερινή*. 15 Δεκεμβρίου 2011.

<http://www.kathimerini.com.cy/gr/70163/?ctype=ar> (πρόσβαση Νοεμβρίου 30, 2018).

Θεοχαρίδης, Γιώργος. «Τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής.» *Η Σημερινή της Κυριακής*. 02 Μαρτίου 2015.
<http://www.sigmalive.com/simerini/analiseis/210533/ta-programmata-oikonomikis-prosarmogis> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 13, 2018).

Ιωακειμίδης, Παναγιώτης Κ. «Η Ευρωπαϊκή Κρίση και η Αντιμετώπισή της.» *The Books' Journal*. 22 Δεκεμβρίου 2015.
<http://booksjournal.gr/παρεμβάσεις/item/1697-η-ευρωπαϊκή-κρίση-και-η-αντιμετώπισή-της> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 03, 2018).

Ιωακειμίδης, Παναγιώτης Κ. «Οικονομικές Συνέπειες και Πολιτικές Παρενέργειες της Κρίσης.» *Το Βήμα*. 16 Σεπτεμβρίου 2018.
https://www.tovima.gr/printed_post/oikonomikes-synepeies-kai-politikes-parenergeies-tis-krisis/ (πρόσβαση Νοεμβρίου 30, 2018).

Ιωάννου, Χρήστος Α., Κώστας Ν. Κανελλόπουλος, και Σωτήρης Πέτρος. «Special Report. Μισθοί και Ανταγωνιστικότητα.» *ΣΕΒ*. 30 Οκτωβρίου 2017.
http://www.sev.org.gr/Uploads/Documents/50604/SPECIAL%20REPORT_30_10_2017.pdf (πρόσβαση Δεκεμβρίου 16, 2018).

Καδδά, Δήμητρα. «Ελλάδα vs Ιρλανδίας, Πορτογαλίας, Κύπρου.» *Capital.gr*. 04 Ιανουαρίου 2015.
<http://www.capital.gr/oikonomia/2192395/ellada-vs-irlandias-portogalias-kyprou> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 17, 2018).

Κατρούγκαλος, Γιώργος. «Γιώργος Κατρούγκαλος.» *Αιτίες της Κρίσης*. 12 Απριλίου 2014.
<http://katrougalos.gr/αιτίες-της-κρίσης/> (πρόσβαση Νοεμβρίου 29, 2018).

Κατσίκας, Δημήτριος Χ. «Οικονομικές Κρίσεις και Διεθνές Σύστημα. Η κρίση Χρέους της Ελλάδας και της Ευρωζώνης.» *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών*. 16 Δεκεμβρίου 2015.
<http://opencourses.uoa.gr/modules/units/?course=PSPA101&id=2040> (πρόσβαση Νοεμβρίου 24, 2018).

—. «Οικονομικές Κρίσεις και Διεθνές Σύστημα. Τύποι Οικονομικών Κρίσεων.» *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών*. 16 Δεκεμβρίου 2015. <http://opencourses.uoa.gr/modules/units/index.php?course=PSPA101&id=2031> (πρόσβαση Νοεμβρίου 24, 2018).

Μαντικίδης, Τάσος. «Credit Suisse: Χάθηκαν Περιουσίες €587 δισ. στην Ελλάδα.» *Το Βήμα*. 03 Δεκεμβρίου 2016. <https://www.tovima.gr/2016/12/03/finance/credit-suisse-xathikan-perioysies-587-dis-stin-ellada/> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 15, 2018).

Μαυρουδέας, Σταύρος. «Εισήγηση με θέμα «Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα: Προέλευση, Δομή, Συστηματικές Αποτυχίες και Οικονομικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις» (Πέμπτη 11 Μαΐου, 14.00-15.00, Πάντειο) στη Διημερίδα της ΕΕΚΠ.» *Stavros Mavroudeas Blog*. 02 Μαΐου 2017. <https://stavrosstavroudeas.wordpress.com/2017/05/02/3469/> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 12, 2018).

Παπαστάμκος, Γεώργιος, και Άγγελος Κότιος. «Η Κρίση της Ευρωζώνης: Κρίση του Συστήματος ή της Πολιτικής;» *naftemporiki.gr*. 11 Ιουλίου 2011. <http://www.naftemporiki.gr/news/cstory.asp?id=2013057> (πρόσβαση Νοεμβρίου 17, 2018).

Στουρνάρας, Γιάννης. «Ομιλία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Γιάννη Στουρνάρα με Θέμα «Ο Νέος Ρόλος των Κεντρικών Τραπεζών και η Σημασία του για την Ελλάδα» σε Εκδήλωση της Κίνησης Πολιτών στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών.» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 21 Μαρτίου 2016. https://www.bankofgreece.gr/pages/el/bank/news/speeches/Displtem.aspx?Item_ID=344&List_ID=b2e9402e-db05-4166-9f09-e1b26a1c6f1b (πρόσβαση Δεκεμβρίου 11, 2018).

—. «Ομιλία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Γιάννη Στουρνάρα στην Παρουσίαση του Βιβλίου «A Financial Crisis Manual - Reflections and the Road Ahead» (Εγχειρίδιο Διαχείρισης Χρηματοοικονομικών Κρίσεων) σε Επιμέλεια Δ. Θωμάκου, Π. Μονοκρούσου και Κ. Νικο.» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 18 Ιανουαρίου 2016.

https://www.bankofgreece.gr/Pages/eN/Bank/News/PressReleases/Displtem.aspx?Item_ID=5187&List_ID=1af869f3-57fb-4de6-b9ae-bdfd83c66c95 (πρόσβαση Δεκεμβρίου 11, 2018).

—. «Ομιλία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γιάννη Στουρνάρα στην 84η Ετήσια Τακτική Γενική Συνέλευση των Μετόχων της Τράπεζας της Ελλάδος.» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 24 Φεβρουαρίου 2017.

https://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/Speeches/Displtem.aspx?Item_ID=414&List_ID=b2e9402e-db05-4166-9f09-e1b26a1c6f1b (πρόσβαση Δεκεμβρίου 11, 2018).

—. «Χαιρετισμός του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Γιάννη Στουρνάρα στην Εκδήλωση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων για την Υπογραφή Συμβάσεων με Θέμα τη «Στήριξη της Επιχειρηματικότητας μέσω Ελληνικών Τραπεζών».» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 22 Δεκεμβρίου 2016.

https://www.bankofgreece.gr/pages/el/bank/news/speeches/Displtem.aspx?Item_ID=392&List_ID=b2e9402e-db05-4166-9f09-e1b26a1c6f1b (πρόσβαση Δεκεμβρίου 15, 2018).

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. «Το ΕΚ Αξιολογεί τις Εκθέσεις για την Τρόικα.» *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. 14 Ιανουαρίου 2014.

<http://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/priorities/troika/20140110STO32308/to-ek-axiologei-tis-ektheseis-gia-ten-troika> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 02, 2018).

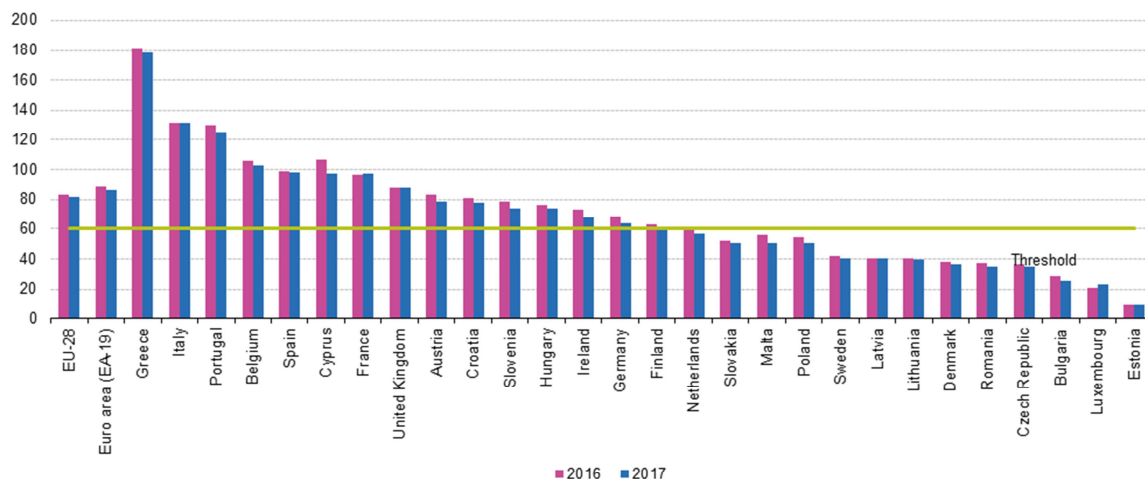
Τράπεζα της Ελλάδος. «Ενδιάμεση Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος για τη Νομισματική Πολιτική 2016.» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 16 Δεκεμβρίου 2016.

https://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/PressReleases/Displtem.aspx?Item_ID=5551&List_ID=1af869f3-57fb-4de6-b9ae-bdfd83c66c95 (πρόσβαση Δεκεμβρίου 11, 2018).

—. «Ισοζύγιο Αγαθών.» *Τράπεζα της Ελλάδος*. 2018.
<https://www.bankofgreece.gr/pages/el/statistics/externalsector/balance/commercial.aspx> (πρόσβαση Δεκεμβρίου 15, 2018).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α» ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ ΣΕ ΕΕ-28 ΚΑΙ ΕΖ-19

General government debt, 2016 and 2017 (*)
(General government consolidated gross debt, % of GDP)

(*) Data extracted on 23.04.2018.

Source: Eurostat (online data code: tsdde410)

eurostat

Διάγραμμα Α.1: Δημόσιο Χρέος 2016 και 2017 ως προς % του ΑΕΠ σε ΕΕ-28 και ΕΖ-19

Πηγή: (Eurostat 2018)

Στην ΕΕ-28 ο λόγος δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ μειώθηκε από 83,3% στα τέλη του 2016 σε 81,6% στα τέλη του 2017, ενώ στην ΕΖ-19 μειώθηκε από 89,0% σε 86,7%. Παρόλα αυτά, οι υψηλότεροι λόγοι δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ σημειώθηκαν στην Ελλάδα (178,6%), στην Ιταλία (131,8%), στην Πορτογαλία (125,7%), στο Βέλγιο (103,1%) και στην Ισπανία (98,3%), σε 3 δηλαδή από τα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ που ακολούθησαν Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής για την εξυγίανση της οικονομίας τους κατά την διάρκεια της δετίας 2010-2018.